

Könyvtár- és információ- tudomány

Általános kérdések

206/2020

HARTEL, Jenna: The red thread of information. – Bibliogr. In: Journal of documentation. – 76. (2020) 3., p. 647-656.

Az információ vörös fonala

Információ; Információszerzés; Könyvtártudomány; Könyvtártudományi kutatás

A könyvtár- és információtudomány egyik mérföldkövének számít, *The Invisible Substrate of Information Science* [*Az információtudomány láthatatlan szubsztrátuma (alaprétege)*] című, 1999-ben megjelent tanulmányában *Marcia J. Bates* azt írta, hogy az emberek életének társadalmi szövődékében mindig „az információ vörös fonalát” kell keresnünk. Bár *Bates* célja az volt, hogy tisztázza az információtudományi paradigma kulcselemeit annak érdekében, hogy azokat gyorsabban és hatékonyabban lehessen megismertetni nagyszámú emberrel, ennek a metaforának a jelentése rejtély maradt, ezért nem annyira gyakorlati útmutatásnak, hanem inkább erős inspirációnak tekinthetjük. (A vörös fonat karkötőként viselve védelmező erejű a zsidó kabbala szerint; egy kínai mondában az istenek láthatatlan vörös fonallal kötik össze a szerelmeseket, a görög mitológiában *Ariadné* fonalára utalhatunk. Vörös fonalat vezettek a Brit Királyi Haditengerészet által készített minden kötélbe annak egész hosszában, hogy az mint kincstári tulajdon felismerhető legyen.)

Bates szerint az információs szakemberekkel szemben az átlagemberek soha nem veszik észre az információkat rendszerező struktúrákat, mert el vannak foglalva a tartalom befogadásával. Azt is megállapítja, hogy az oktatás és az újságírás mellett az információtudomány is meta-diszciplína, és a rögzített emberi tudás szervezésével foglalkozik.

Az információ vörös fonala mindenesetre egyaránt vonatkoztatható a szakkifejezésekre, a műfajokra, a szakirodalomra, az osztályozási rendszerekre, a tudományos kommunikációra, az információ-visszakeresésre, az információs élményre, az információs intézményekre, valamint az információs irányelvekre. Olyan elméleti megközelítésekre is ráirányítja figyelmünket, mint *Jesse Shera* szociális episztemológiája, az infrastruktúra etnográfiaja, mely *Susan Leigh Star*hoz kötődik, vagy a szakterület-elemzés, melyet *Birger Hjørland* művel.

A szakkifejezések kapcsán elmondható, hogy az információtudomány elsődleges célja az, hogy a hozzáférhetőség biztosítása érdekében kiválasszon egy vagy több szót, amely pontosan reprezentál egy-egy nagyobb információtömeget. Így jönnek létre a deskriptorok, a tárgyszavak és a tezaszavak, amelyek az osztályozási rendszerek és az információ-visszakereső rendszerek építőkövei. Az információtartalom pedig hosszú évek alatt szabványosított formációkba (műfajokba) rendeződik, amit a vörös fonal metaforája képez le. Ezek között a műfajok között vannak tájékoztatói természetűek, mint például a bibliográfiák, de ide soroljuk a folyóiratcikkek is. A további területek (szakirodalom, osztályozási rendszerek, tudományos kommunikáció, információ-visszakeresés, információs élmény, információs intézmények, információs irányelvek) esetén hasonlóan alkalmazható a vörös fonal metaforája az információs univerzumban és az információtudományban, mint olyan tényező, amely mindenben végigvonul és minden szereplőt összeköt. A szerző ennek alátámasztására újabb metaforákat (infravörös fény, vérkeringés, Vörös Hadsereg, vörös szőnyeg stb.) is felsorakoztat.

(*Koltay Tibor*)

207/2020

MARCELLA, Rita – CHOWDHURY, Gobinda: Eradicating information poverty : an agenda for research. – Bibliogr. In: *Journal of librarianship and information science*. – 52. (2020) 2., p. 366-381.

Az információszegénység eltörlése: kutatási agenda

Használók képzése; Hátrányos helyzetű olvasó; Információs műveltség; Információs társadalom; Információtechnológia; Társadalmi követelmények

Az információtudomány már 50 éve foglalkozik az információszegénységgel. Az információhoz való hozzáférésnek öt alapvető gátját különböztetik meg:

technológiai, oktatási, kulturális, nyelvi és politikai akadályokat. Noha látszólag soha nem volt még könnyebb és igazságosabb a szükséges információkhoz való hozzáférés – amit egyre inkább alapvető emberi jognak tekintünk –, a hátrányok megmaradtak, ebből kifolyólag pedig az információszegénység továbbra is jelen van a társadalmakban.

Bár sokszor hangoztatjuk „az információ hatalom” jelszót, de mit is jelent ez pontosan? Hogyan tehet minket erőssé az információ, és miért vagyunk jogfosztottak, ha nem férünk hozzá? A cikk kiindulópontja egy 2017-es kerekasztal-beszélgetés, melyben főként egyesült királyságbeli könyvtár- és információtudományi szakemberek vitatták meg az információszegénység problémáját. (A szerzők módszertanilag egy fókuszcsoportos felméréshez hasonlóan kezelték a 90 perces beszélgetés átiratát.) Ami az információszegénység meghatározását illeti, háromféle megközelítés merült fel: 1. az információ hiánya, téves információk, dezinformáció; 2. képesség hiánya az információ felhasználására a döntésekhez; 3. az információ létrehozásának és az információs társadalomba való bekapcsolódásnak a hiánya. Mindegyik esetben érdemes hangsúlyozni, hogy a szakadék az „információban gazdagok” és az „információban szegények” között nemcsak a fejlődő és a fejlett országok viszonylatában, de a fejlett országokon belül is fennáll. A könyvtár- és információtudomány feladata a hozzáférés megkönnyítése különböző eszközökkel, az információforrások értékelésének és az információs műveltségnek a fejlesztése, illetve hátrányos helyzetű csoportok információ-előállításának segítése is.

A kerekasztal-beszélgetés résztvevői rámutattak arra, hogy a könyvtár- és információtudomány átengedte az infoszféra területét az információtechnológiának: az osztályozás és a metaadatok szerepe visszaszorult, az IT-szakemberek pedig olyan rendszereket terveznek, amelyek „intuitívan” használhatók, azaz az információkeresés és -értékelés intellektuális részét a „láthatatlan” algoritmusok végzik el helyettünk. Általános tévhit, hogy a nagy adatmennyiségek (*Big Data*) megjelenésével minden információra rátalálhatunk, és amit nem találunk, az nem is létezik. A keresőmotorok és a közösségi médiaoldalak algoritmusai torzító hatással bírnak, beszűkítik a tájékozódás lehetőségeit. Ezek a jelenségek, illetve az álhírek (*fake news*) vagy az információs visszhangkamrák szintén hozzájárulnak az információszegénységhez, amivel a könyvtár- és információtudománynak is szembe kell néznie; az ellenszer az emberi intelligencia fejlesztése

lehet annak érdekében, hogy okosan tudjuk használni az információs rendszereket.

A résztvevők kiemelték a kormányok felelősségét – jó és rossz értelemben egyaránt. Az Egyesült Királyságban a közigazgatás „alapértelmezetten digitális” (e-kormányzás), a kialakított rendszerek azonban nem kereshetők többféle igény szerint, nem is beszélve a digitális technológiákat nem használókról. A digitális esélyegyenlőséget olyan programok hivatottak szolgálni, mint a *Go On UK*, de nagy hangsúlyt fektetnek a vizuálisan megjelenített információkra és a nyelvileg egyszerű szövegekre (*Plain English*) is. Az információ-visszatartás, a transzparencia hiánya azonban sajnos többé-kevésbé minden országban jelen van, ami rossz döntésekhez vezet (példá erre a londoni *Grenfell Tower* tűzkatasztrófia vagy a Brexit).

A társadalmi igazságossághoz hozzátartozik az egyes csoportok megfelelő reprezentációja: az információ-szegénység következménye az is, ha valaki nem tudja „hallatni a hangját”, nem tud maga is információk létrehozásával hozzájárulni a közösség életéhez. Ebből a szempontból különösen sérülékenyek a marginalizált csoportok, amelyekről a társadalomban így kevés információ érhető el vagy hamis kép alakul ki.

A könyvtárak más nemzetközi szervezetekkel karöltve arra törekednek, hogy visszaszorítsák az információ-szegénységet – ez erkölcsi kötelességük is. A nemzetközi programok elsősorban a fejlődő országokat célozzák: a (már lezárult) *Global Libraries Initiative* célja az ingyenes internet-hozzáférés biztosítása volt a rászorulóknak számára, de ide kapcsolódik az IFLA által is jegyzett *Lyoni nyilatkozat az információkhoz való hozzáférésről és a fejlődésről* (2014). A volt IFLA elnök, *Donna Scheeder* szerint a könyvtárak vezető szerepet töltenek be az információ-szegénység elleni küzdelemben: nincs fenntartható fejlődés az információhoz való hozzáférés nélkül, ezt pedig a könyvtárak biztosítják.

A kerekasztal-beszélgetés résztvevői nagyobb együttműködést sürgettek, illetve négy különböző dimenziót jelöltek ki a jövőbeli kutatásokhoz: 1. az információ, ami erőssé tesz és amellyel a szegénység felszámolható; 2. az okok, melyek az információ-szegénységhez vezettek; 3. a tevékenységek, melyeket a probléma megoldására alkalmazhatunk; 4. a hátrányos helyzet és az extrém információ-szegénység megértése.

(Lévai Gábor)

Lásd még 219

Terminológia

Lásd 221

Történet

Lásd 208, 273

Kutatás

208/2020

BLOME, Astrid: Presse historisch und aktuell : Vorge stellt: Das Institut für Zeitungsforschung. – Bibliogr. In: BuB. – 72. (2020) 4., p. 188-193.

A sajtóról történetileg és korszerűen: a Hírlapkutató Intézet

Digitalizálás; Hírlap; Időszaki kiadványok gyűjteménye; Könyvtárközi kölcsönzés; Könyvtártudományi kutatás; Megőrzés; Mikrofilm; Portál; Sajtótörténet -nemzeti

A Hírlapkutató Intézet (*Institut für Zeitungsforschung, IZ*) Dortmund legrégebbi tudományos intézete; egyesíti az archívum, a könyvtár, a kutatóintézet és az önkormányzati szolgáltató feladatait. Az intézet az egyik legnagyobb német hírlap- és folyóiratgyűjteménnyel rendelkezik, médiatörténeti különgyűjteményeivel az újságírás és a tömegkommunikáció nagy szakkönyvtára. 1926-ban alapította az észak-rajna-vesztfáliai folyóirat-kiadó egyesület (*Niederrheinisch-Westfälische Zeitungsverlagerverein*), Dortmund városa és a Münsteri Egyetem, melyek elméleti és gyakorlati oktató-kutató intézménynek szánták a kiadó- és újságíróképzés, illetve a hírlaptudomány számára. Ekkor indult a kurrens és a régi hírlapok gyűjtése, továbbá egy kisebb réginyomtatvány-gyűjtemény építése. Az intézmény szervezetileg kezdetben a városi könyvtár része volt, 1952 óta független. 1958-ban indult sorozatuk, a *Dortmunder Beiträge zur Zeitungsforschung*. Az '50-es évek óta mikrofilmzéssel biztosítják a hírlapállomány hosszú távú, helytakarékos megőrzését és a könyvtárközi kölcsönzést. 1965-ben az intézet egyik alapítója volt a német nyelvű sajtó mikrofilm-archívumának (MFA), amely a hírlap-mikrofilmzést koordinálja. Az IZ-t egész évben lá-

tothatják a kutatók. Bár oktatás nem folyik, az intézet igazgatói és projekt munkatársai tudományos munkát végeznek. Ennek gyümölcsei többek között az első átfogó, négykötetes sajtótörténet (1966–1986) és a náci időkkel feldolgozó forráskiadványok. Vesztfália és a Ruhr-vidék egyetemeivel és tudományos intézményeivel az IZ több évtizede együttműködik az újságíróképzés terén.

Az IZ állományának túlnyomó többségét a hírlap- és folyóirat-gyűjtemény teszi ki. A gyűjtési koncepció a hírlapok médiatörténeti kontextusban való dokumentálása, ezért az újkor minden korszakából őriznek egyéb sajtótermékeket is: a reformáció korából kb. 1000 régi nyomtatványuk van (többségük eredeti példány), melyek a kor publicisztikáját reprezentálják, mivel hírlapok akkor még nem léteztek. Az első rendszeres nyomtatott hírlap 1605-ben Strassburgban látott napvilágot. Kezdetben az újságok fogyasztási cikkek voltak, és nem tartották meg őket; a komolyabb sajtótörténeti hagyománnyal bíró folyóiratok inkább fennmaradtak. Az IZ korai gyűjteménye a kommunikáció- és a médiatörténet egyik legfontosabb szakaszát tükrözi, mivel az időszaki sajtó a felvilágosodás és a népművelés egyik legfontosabb hordozója volt. A gyűjtemény középpontban azonban a XIX. és XX. század politikai sajtója áll, ekkor vált a sajtó tömegcikké. Néhány külföldi cím mellett a német médiakörkép teljes politikai és vallási spektruma képviselteti magát. Sok újság az IZ-ben teljesebben van meg, mint másutt, és vannak unikális címek is (pl. az első dortmundi újság). Minderről a helyi OPAC és a német folyóirat-adatbank (*Zeitschriftendatenbank*, ZDB) is tanúskodik. A részletesen dokumentált napisajtót különgyűjtemények egészítik ki (1100 rölpap, 7000 plakát, újságíró-hagyatékok, sajtóillusztrációk). A gyűjtés koncepciója a napisajtó lehető legteljesebb megőrzése, de nem a kötelempéldány-szolgáltatás rendszerében. A történeti címek hiányait pótolják, a töredékesen meglévő lapokat átadják más intézményeknek, a kurrens előfizetéseknél teljességre törekednek; ezt a közfinanszírozott szolgáltatást a hírlapkiadók is szívesen veszik, mivel a költségek miatt ők már nem érdekeltek az archiválásban. Az IZ-ben főleg az elmúlt évtizedek újságjai keresettek nemcsak a kutatók, hallgatók, hanem magánfelhasználók körében is, akik politikai, közösségi események, személyiségek vagy a családtörténet iránt érdeklődnek. Az intézet a fenntarthatóságra törekszik, ezért a regionális újságokat, a magazinokat és a szaklapokat továbbra is eredeti formában bekötve tárolják, a mindennapi forgalmazás során mikrofilmeket szol-

gáltatnak az olvasóknak. (Mikroformákat használnak a nemzetközi könyvtárközi kölcsönzésben is.) Mivel a szerzői jogi törvény tiltja a hírlapok elektronikus másolatainak küldését, újra felértékelődött a mikrofilmek és az eredeti példányok szerepe.

Ezzel egy időben a *zeit.Punkt NRW* portálon (<https://zeitpunkt.nrw/>) megtalálhatók azok az Észak-Rajna-Vesztfáliában 1800 és 1945 között kiadott regionális hírlapok, melyek keresettek és szabadon hozzáférhetőek. A tömeges mikrofilm-digitalizálás a tartomány finanszírozásának köszönhetően indult el 2017-ben (egyelőre még szövegfelismerés nélkül). A komplex keresési és kontextualizálási szempontokat kínáló, nagy hozzáadott értékű portál több regionális intézmény együttműködésének az eredménye.

Az IZ-ben továbbra is archiválják az analóg kiadásokat, a „digitális változatot csak az eredetivel együtt” elv alapján. A nemzeti írott kulturális örökség megőrzésében elkötelezett intézet híd a levéltárak, könyvtárak, egyetemek és a nyilvánosság, illetve a kutatás, az oktatás és az érdeklődők között.

(Murányi Lajos)

Lásd még 206, 207

Tudománymetria, bibliometria

209/2020

BORREGO, Ángel: Measuring the impact of digital heritage collections using Google Scholar. – Bibliogr. In: Information technology and libraries. – 39. (2020) 2., p. 1-10.

A digitális kulturális örökség hatásának mérése a Google Tudós segítségével

Bibliometria; Elektronikus könyvtár; Hivatkozás; Kulturális örökség; Publikálás -tudományos kiadványoké; Tudománymetria; Tudományos kutatás

A tanulmány célja, hogy felmérje a digitális kulturális örökség-gyűjtemények hatását, a tudományos munkákban rájuk történő hivatkozások vizsgálatán keresztül. A Google Tudós segítségével összegyűjtötték azokat a tudományos műveket, amelyek idézik a *Memòria Digital de Catalunya* (MDC) nevű kooperatív, nyílt hozzáférésű repozitóriumot, mely a Katalóniával és annak kulturális örökségével kapcsolatos digitalizált gyűjteményeket foglalja magában. Az MDC-re hivatkozó dokumentumok száma

folyamatosan nő a repozitórium 2006-os létrehozása óta. A legtöbb idéző dokumentum tudományos munka, mégpedig cikkek, konferenciakötetek, monográfiák, szakdolgozatok és doktori disszertációk formájában. Az idéző dokumentumok általában a bölcsész- és társadalomtudományok tárgykörébe tartoznak, és helyi nyelveken íródtak. A legtöbbet hivatkozott MDC-gyűjtemény digitalizált régi katalán időszaki kiadványokat tartalmaz. A tanulmány bemutatja, hogy a Google Tudós alkalmas eszköz a digitális kulturális örökség-gyűjtemények tudományos hatásának igazolására. A Google Tudós indexeli a teljes szövegű dokumentumokat, elősegítve ezzel a szövegbe ágyazott vagy a végjegyzetektől eltérő

szakaszokban szereplő hivatkozások visszakeresését. Indexeli az olyan dokumentumtípusokat is, mint a disszertációk és szakdolgozatok, amelyek a digitális kulturális örökség-gyűjtemények idézőinek jelentős hányadát teszik ki.

(Autoref.)

Információszerzés (information management)

Lásd 206, 221, 255

Könyvtár- és tájékoztatásügy

Általános kérdések

210/2020

FERRIERI, Luca: Contro l'attendismo bibliotecario : quadri di un'esposizione. – Bibliogr. In: AIB studi. – 60. (2020) 1., p. 19-41.

Res. angol nyelven

A könyvtári várakozás ellen: egy koncepció körvonalai

Feladatkör; Könyvtárosi hivatás; Közművelődési könyvtár; Nemzetközi helyzetkép; Társadalmi követelmények

Már a koronavírus-járvány előtt a „levegőben volt” a globális válság lehetősége, legyen szó akár a bolygó jövőjéről, akár az egyenlőtlenségek növekedéséről. A szerző amellet érvel, hogy a közkönyvtár (*public library*) XIX–XX. századi eszméje is kimerült, mivel nem alkalmas a napjainkban tapasztalható jelenségekkel (írástudások sokfélesége, digitalizáció stb.) való megbirkózásra. Gyakran mondják, hogy a válságot lehetőségé kell alakítani – most pedig a világnak kétségkívül esélye nyílt a változtatásokra. A krízisből csak egy paradigmaváltással tudunk elmozdulni, a várakozó álláspontra helyezkedés nem segít. A koronavírus amellet, hogy felforgatta a megszokott kereteket, egyúttal fel is erősítette a társadalomban lévő anyagi és szellemi egyenlőtlenségeket (inter-

net-penetráció, digitális írástudás, könyvbeszerzési lehetőségek stb.). A könyvtárak két tanulságot vonhattak le: könyvtártípustól függetlenül közösek a problémáik, illetve egyre nagyobb az igény a személyre szabhatóság iránt, azaz a „könyvtár mindenkinek” helyett inkább a „könyvtár bárkinek” elvet kell érvényesíteni.

Annak érdekében, hogy felmérjük a könyvtárak szerepét és lehetőségeit a társadalmi *lockdown* periódusában, több szempontot is figyelembe kell venni. Bizonytalanságok, tétovázás és félreértések is jelen voltak a könyvtárak és a könyvtárosok attitűdjében. A kormány, a hatóságok és a munkáltatók késlekedése miatt a könyvtárak nehéz helyzetben találták magukat: a szakértői állásfoglalásokra való várakozás, az olykor egymásnak ellentmondó kormányrendeletek, a munkavédelem hiánya, a közszféra vonakodása a *smart working* megoldásoktól, illetve a járvánnyal szembeni óvatosság arra késztette az intézményeket, hogy válasszák a biztonságot, zárjanak be, és vonuljanak vissza. (A túlzott óvatosságra példaként szolgál a könyvkarantén időtartamáról szóló szakmai vita.) A jogszabályokban tetten érhető értékrend, mely szerint a kultúra nem alapvető szolgáltatás és szükséglet (legalábbis a védekezés második fázisáig), abban is megnyilvánult, hogy a „feleslegessé váló” könyvtárosokat sok településen átírányították polgári védelmi feladatok ellátására. A „zárva vagyunk, de mégis

közel” üzenet gyakran nem ért el a lakossághoz, így a könyvtárak elvesztették a kapcsolatot az olvasókkal. A 2020 tavaszi karanténidőszak hozadéka volt a kiterjedt digitalizáció és az elektronikus források használatának növekedése, ám mindennek megvolt az árnyoldala is a digitális írástudás elégtelensége, illetve az e-könyvpiac egyenlőtlenségei formájában. Ugyan nőtt az online beiratkozások száma, de az e-kölcsönzések száma a kiadói korlátozások és a digitális kölcsönzési modellekhez való ragaszkodás miatt ezt nem követte megfelelő mértékben, az emberek előnyben részesítették a nyílt hozzáférésű digitális könyvtárakat (pl. *Internet archive, Europeana, Biblioteca digitale italiana*). A jövőbeli paradigma-váltást többek között a digitális olvasás felszabadításával kell elősegíteni. A digitális olvasás legrosszabb ellensége nem a nyomtatott szó nosztalgiája, hanem a terület „digitális gyarmatosítása”.

Elmondható, hogy a kezdeti bizonytalan időszak után a könyvtárak igyekeztek láthatóvá tenni magukat, diverzifikálni szolgáltatásaikat, elérni használóikat, és helyreállítani velük a kapcsolatot. Az új könyvtármodell a cselekvésre épít, saját és eredeti tartalmak előállításával, a *maker* könyvtár ötletével, a digitális szolgáltatások kiaknázásával, az olvasás támogatásával (online olvasókörökkel, virtuális író-olvasó találkozók, történetmeséléssel stb.), azaz a rugalmasság, a kezdeményezőkézség, a város életében való proaktív jelenlét megvalósításával. A könyvtárak a nyelvi és a társadalmi hatalom felépítésének és lebontásának is lehetnek az eszközei – ez utóbbit kell célul kitűzniük azáltal, hogy a mindennapok részeként, „együttélő” könyvtárként határozzák meg magukat. E koncepció lényege három pontban foglalható össze:

1. A vírussal való együttélés kialakításához szükséges, hogy a könyvtár tájékoztasson a változásokról.
2. A második és harmadik fázis során a kulturális és fizikai távolságok lebontására kell törekedni.
3. Az olvasás volt a legértékesebb „gyógyír”, amelyet a könyvtárak a bezárás időszakában nyújtottak (felolvasás, közös olvasás, digitális olvasás, kritikus olvasás) – az új könyvtári paradigmának ezért az olvasás mint a hétköznapi életbe beépülő tevékenység előmozdítása áll a középpontjában.

(Molnár Kinga)

Lásd még 207, 213, 224, 226

Nemzetközi könyvtárügy

211/2020

BARBIAN, Jan-Pieter: Die Bibliotheken und die Klimakrise : ein Megathema bis zum Jahr 2030 und darüber hinaus. – Bibliogr. In: BuB. – 72. (2020) 2-3., p. 102-107.

A könyvtárak és a klímaválság: egy megatéma 2030-ig és azon túl

Környezetvédelem -könyvtárban; Közérdekű tájékoztatás; Nemzetközi helyzetkép; Rendezvény; Társadalmi követelmények

Földünkön a klíma nemcsak változásokon megy át, hanem akut válságban is van. Ez emberek millióinak életére kihat, és hosszú távon az emberiség túlélését veszélyezteti. Ezenkívül a klímaválság következményei érintik a teljes növény- és állatvilágot is. A kérdés, hogy miként kezeljük a tudományos kutatási eredményeket és a már most érzékelhető súlyos következményeket, elsősorban a felnövekvő fiatal generációt foglalkoztatja. Ők világszerte veszélyeztetettnek látják jövőjüket, és *Greta Thunberg* példáját követve 2018 decembere óta „Péntek a jövőért” (*Fridays for Future*) címmel nyilvános demonstrációkat tartanak a politika nyilvánvaló kudarca miatt és a felnőttek elsöprő többségének elfogadhatatlan passzivitása ellen, amelyet a Föld megőrzéséért vállalt közös felelősségünk iránt tanúsítanak. Az „éghajlati igazságosság” azt is jelenti, hogy a gazdag országoknak mielőbb kötelezettséget kell vállalniuk a klímaválság által különösen sújtott afrikai, az indiai szubkontinensen élő, az ázsiai és a dél-amerikai emberek iránt. Hogyan kell a könyvtáraknak reagálniuk erre a megatémára ma és a jövőben? Szemlélők és bámszódók akarnak maradni, vagy aktív és jelentős szerepet kellene vállalniuk a társadalmi diskurzusban? A cikk szerzőjének válasza: minden könyvtár hozzájárulhat a klímavédelemhez, akár saját falain belül, akár azokon túl is. Ide tartozik elsősorban a témáról kínált dokumentumgyűjtemény és közérdekű tájékoztatás, valamint a nyilvános vitaprogramok. És miért ne lehetne a könyvtár a „Péntek a jövőért” mozgalom egyik helyszíne?

(Autoref.)

212/2020

BREEDING, Marshall: A global crisis may reshape library services In: Computers in libraries. – 40. (2020) 4., p. 9-11.

Egy globális válság újrarajzolhatja a könyvtári szolgáltatásokat

Feladatkör; Könyvtárügy; Nemzetközi helyzetkép; Társadalmi követelmények

A koronavírus által okozott világválság sokkal jobban szétszakította a társadalmat, mint azt hónapokkal ezelőtt el lehetett volna képzelni. A könyvtárak is drasztikus intézkedéseket hoztak annak érdekében, hogy a munkavállalókat és a nagyközönséget megvédjék, miközben továbbra is teljesítik küldetésüket, hogy megbízható információkkal és hozzáférhető gyűjteményekkel a lehető legjobban szolgálják használokat.

Az Egyesült Államokban szinte az összes könyvtár bezárta kapuit a nyilvánosság előtt, hogy a vírus további terjedését meg tudják akadályozni, és az ehhez szükséges társas távolságtartást érvényesíthessék. Földrajzi elhelyezkedéstől és a járvány változó gócpontjaitól függően az Egyesült Államokban a nyilvános könyvtárak 2020. március 13. körül kezdték meg a bezárást, március 20-ig többségük már teljesen bezárt. A döntés joga a fenntartótól függően változhat. Szinte az összes közkönyvtár irányításáért helyi testületek, igazgatótanácsok felelnek, amelyek az ilyen kérdésekben is kimondják a végső szót. Azokban az államokban, ahol kormányzói rendeletet adtak ki a köztisztviselők bezárására, a könyvtárak természetesen ennek eleget tettek. Még a legtöbb vállalkozás és létesítmény bezárását előíró államokban is kivételt képeznek az alapvető szolgáltatások – néhány helyhatóság a könyvtárakat alapvető szolgáltatásoknak minősíti, ezeknek tehát fizikailag nyitva kell maradniuk. A felsőoktatási könyvtárak is változatosan reagáltak az országban. A túlnyomó többség bezárt, bár vannak, akik korlátozott szolgáltatásokkal nyitva maradtak, annak függvényében, hogy anyaintézményük teljesen bezárt, online oktatásra váltott, vagy folytatta az oktatást a szokásos módon.

Szerencsére a könyvtárak jó helyzetben vannak ahhoz, hogy továbbra is teljesítsék alapvető küldetésüket, még akkor is, ha maguk az épületek fizikailag zárva vannak. A digitális tartalmak és a virtuális szolgáltatások ma már szinte minden könyvtártípusban bevettnek számítanak. A felsőoktatási könyvtáraknak megvan az az előnyük, hogy gyűjteményeikben nagy

az elektronikus források aránya, így biztosítható a teljes körű digitális szolgáltatás. (A fizikai anyagok iránti kérelmek teljesítése campuson belüli szállítással vagy alternatív lehetőségek segítségével valósulhat meg.) Az online oktatási tevékenység támogatása elektronikusan beszerzett dokumentumokkal vagy a könyvtáron belüli digitalizálás útján történhet, míg a referenzszolgáltatás formája a chat vagy a videokonferencia lehet. A közkönyvtárak esetében azonban az e-kölcsönzés korlátozott – átlagosan a teljes dokumentumforgalom 5%-át teszi ki –, ezért nem tudja pótolni a fizikai példányok kölcsönzését. Az olyan szolgáltatások kiesése, mint a számítógépek, a tanulók és a személyes tájékoztatás, hosszú távon is éreztetheti hatását. A közkönyvtárak a helyzet tompítása érdekében jellemzően elengedik a késedelmi díjakat, meghosszabbítják a kölcsönzéseket, illetve együttműködnek az e-könyv-szolgáltatókkal és -kiadókkal, hogy enyhítsenek az e-kölcsönzés licenckorlátaiban.

Az otthoni munkavégzés is új kihívások elé állította az intézményeket, sok szempontból megkérdőjelezve azt, hogy mi az, amit a könyvtárban kell végezni, és mi az, amit távolról is lehet. A válság ideje alatt mindenesetre ki kell jelölni az otthonról végezhető feladatokat, és gondoskodni kell a VPN-kapcsolat támogatásáról, a távoli azonosításról és az eszközökről. A krízishelyzetre adott kreatív válaszok hosszú távú hatással is lehetnek a szakmára. Levonhatjuk azt a következtetést, hogy a könyvtáraknak fel kell készülniük a válságkezelésre, a szolgáltatások folytonosságának biztosítására, a munkaerőpiachoz való alkalmazkodásra, a digitalizálás felgyorsítására, valamint a technikai infrastruktúra megerősítésére. Ugyan a könyvtárak mindig is meg fogják tartani fizikai szolgáltatásaikat, ám ezek aránya eddig is változóban volt. A jövőben minden bizonnyal új egyensúlyt kell kialakítani a fizikai és a digitális szolgáltatások között.

(Lévai Gábor)

213/2020

SCHLEIHAGEN, Barbara: Kreativ und immer online : Europas Öffentliche Bibliotheken während der Corona-Pandemie. – Bibliogr. In: BuB. – 72. (2020) 5., p. 234-237.

Kreatívan és mindig online üzemmódban: Európa közkönyvtárai a koronavírus-világválság alatt

Feladatkör; Könyvtárügy; Közművelődési könyvtár; Nemzeti könyvtár; Nemzetközi helyzetkép; Szolgáltatások

A koronavírus gyors terjedése Európa-szerte érintette a közkönyvtárakat is. A szerző – a Német Könyvtári Szövetség (*Deutscher Bibliotheksverband*, dbv) vezetője – az európai országok megoldásait tekinti át [2020. április–május fordulóján – a Ref.], amikor Németországban a közkönyvtárakat fokozatosan megnyitják. Feltűnő, hogy ott, ahol a nemzeti könyvtár koordinálja és támogatja a közkönyvtárakat (például Hollandiában, Norvégiában, Csehországban, Litvániában, Lengyelországban), az elmúlt hetekben már elindultak a központi szolgáltatások.

Február vége és március közepe között szinte egész Európa bezárta könyvtárait. Vannak azonban kivételek is: Svédország, Belgium flamand régiója és Észtország. Zágrábban a könyvtárak kezdetben nyithattak, de csak a kölcsönzés és a visszahozatal volt lehetséges távolságtartás és fertőtlenítés mellett, a március 22-i földrengés azonban keresztülhúzta ezeket az intézkedéseket.

A könyvtárosok zöme *home office*-ban vagy váltásban dolgozik, hogy betartható legyen a szükséges távolság – olykor csökkentett óraszámban (Portugália); többen belső munkákat (pl. leltározást) végeznek. Finnországban otthoni munkát ajánlottak, de egyes településeken fizetés nélküli szabadságra küldték a könyvtárosokat. Görögországban az önkormányzatok döntenek az otthoni munkáról vagy a szolgáltatások szüneteltetéséről. Hollandiában mindenki otthonról, míg Svédországban szinte mindenki a könyvtárban dolgozik, kivéve az informatikusokat. Néhány országban (pl. Írország) egyre több munkatársat helyeznek át a közszolgálat más területére (pl. az egészségügyi hatósághoz). Néhány francia településen a könyvtárosok besegítenek az egészségügyi központoknak vagy idősotthonokban takarítanak, Horvátországban maszkokat varrnak.

Ahol működik elektronikus szolgáltatás, ezt kibővítik. Franciaországban vagy Írországban ingyenes lett az online használat, a tagságot automatikusan lehet hosszabbítani, a kölcsönözhető egységek számát fel emelték (Dániában 5-ről 20-ra). A norvég könyvtárak jelentős támogatást kapnak: több pénz jut e-könyves licencekre, jobb a hozzáférés az online kulturális forrásokhoz és a kötelempéldányokhoz. Litvániában nemcsak az e-könyvek nemzeti platformját, hanem a nyílt hozzáférésű szövegyűjteményeket is jobban népszerűsítik. Dániában az országos irodalmi portált folyamatosan frissítik, és irodalmi vitafórumot is lét-

rehozta. Csehországban az egyetemek hallgatói és oktatói egy megállapodás nyomán a Nemzeti Könyvtár teljes digitális állományához hozzáférhetnek.

A könyvtárak szinte mindenütt kiaknázzák a közösségi médiát. Írországban, Spanyolországban és Lengyelországban mesét mondanak a Facebookon, Franciaországban információkat közölnek, tanácsokat adnak az álhírek ellen, valamint közös játékokat és olvasmányajánlást kínálnak. Szlovéniában olvasmánylisták, vetélkedők és virtuális versenyek is vannak a közösségi médiafelületeken. Portugáliában nincs sok digitális szolgáltatás, ezért egy platform hozta létre (https://flipboard.com/@RNBP_DGLAB), amelyen virtuális kiállítások, filmek, zene, játékok stb. találhatóak. A járvány alatt Németországban a *#bibathome* könyvtári hashtaget használják, Hollandiában ehhez hasonló a *#ikleesthuist* ('otthon olvasok') kezdeményezés.

A bezárás alatt mindenütt felfüggesztették a késedelmi díjakat, és a lejárat határidőket meghosszabbították. Németországban, Észtországban, Norvégiában, Portugáliában, Szlovéniában és Svájcban az olvasó online vagy telefonon is kérhet könyvet, amelyet átvehet a könyvtár előtt, vagy házhoz szállítják neki (Bázelben biciklis futárral, Norvégiában autóval). Az Észt Nemzeti Könyvtár egy élelmiszer-szállítóval is együttműködik, egy észt könyvtár csomagküldő állomásokra is szállít. Szlovéniában a postát vonták be, míg Hollandiában könyvtáskákat állítanak össze kiszállításhoz vagy személyes elvitelre. Írországban *drive-thru*-szolgáltatáson gondolkoznak, melynek feltétele a fertőtlenítés szabályozása. Más országok nem ajánlják a kölcsönzést.

Több könyvtár továbbra is ad telefonon, e-mailben tájékoztatást; néhány szlovén könyvtárban *videochat*-szolgáltatást működtetnek. Franciaországban egyes könyvtárak telefonon tartanak kapcsolatot internet-eléréssel nem rendelkező olvasóikkal. Litvániában emellett elkezdtek telefonos felolvasásokat biztosítani az időseknek.

Különleges szolgáltatásra is akad példa Litvániában, Franciaországban és Horvátországban. A Litván Nemzeti Könyvtár csaknem 60 nyilvános könyvtárat látott el 3D nyomtatóval, és műanyag pajszokat nyomtatnak az egészségügynek, de a francia és a horvát könyvtárak is nyomtatnak egészségügyi eszközöket.

A visszahozott adathordozók fertőtlenítése és/vagy karanténba helyezése mindenkit érint. A könyvtáros egyesületek iránymutatást kértek a hatóságoktól; a dbv is várja az illetékes szövetségi intézet választását.

A közkönyvtárak újbóli megnyitásáig többen elővigyázatosságból úgy döntöttek, hogy a bezárás alatt nem vesznek vissza semmit (Finnország, Hollandia). Némelyik könyvtár visszaveszi és megtisztítja az adathordozót, amihez a személyzet kesztyűt visel, míg mások elkülönítve tárolják a visszahozott anyagot 24 vagy 72 óráig. A Lengyel Nemzeti Könyvtár legalább 10 napos karanténnal számol. Csúpan Angliában érkezett hivatalos válasz a Nemzeti Egészségügyi Szolgáltatól: egy olyan, műanyag borítójú könyv, amelyet egy koronavírusos személy megfogott, 72 óra elteltével már nem fertőz, a karton/papír borítójú könyvek esetében ez 24 óra.

Az információs műveltség fejlesztésével a könyvtárak segítenek az állampolgároknak abban, hogy képesek legyenek értékelni a forrásokat, és felismerjék a hamis információkat. Számos országban a kormányzati szervek hívják fel a figyelmet a pandémiával kapcsolatos álhírekre. Franciaországban a könyvtárak célzott módon terjesztik az álhírek értékeléséhez a hivatalos információforrásokat. Németországban az Információs és Könyvtári Szövetség (*Berufsverband Information Bibliothek, BIB*) olyan honlapokra hivatkozik, amelyek tényellenőrzést kínálnak vagy álhírekről tájékoztatnak, a dbv pedig a szövetségi kormány honlapjára utal, ahol a megbízható információk azonosításának ismérvei olvashatók.

Hollandiában a válság még szorosabb együttműködéshez vezetett a közkönyvtárak között: minden kezdeményezés és kreatív ötlet a *CrisisBieb* felületén jelenik meg. A francia könyvtáros főiskola (*Enssib*) webinariumot szervez *Könyvtárak és koronavírus* címmel.

Madridban már dolgoznak a könyvtárak újbóli megnyitásán; meghatározzák a személyzet visszatérésének szakaszait, a visszahozott anyagok kezelését és a szolgáltatások megindítását. Már látni, hogy a járvány rést fog ütni az önkormányzatok költségvetésén (kieső adóbevételek, növekvő szociális kiadások, a lemondott eseményekből származó bevételhiány, a helyi közlekedés visszaesése stb.). Drasztikus takarékoskodásra, a költségek csökkentésére kell számítani. Most Európa-szerte a könyvtáros szakmai szervezeteken múlik, hogy politikai stratégiákat dolgozzanak ki, és eszmecsere folytassanak a könyvtárak működéséről és a szolgáltatások fenntartásáról, hiszen bebizonyosodott, hogy válság idején a közkönyvtárak mindenki számára fontosak.

(Murányi Lajos)

Lásd még 210, 216, 226, 233, 261, 271

Nemzeti könyvtárügy

214/2020

BASOV, Sergej Aleksandrovič: Nacional'nyj projekt „Kul'tura” v fokuse vnimaniâ VII Vserossijskogo foruma publičnyh bibliotek In: Bibliotekovedenie. – (2020) 1., p. 101-111.

Res. angol nyelven

A „Kultúra” elnevezésű nemzeti projekt a közkönyvtárak VII. oroszországi fórumán

Fejlesztési terv; Konferencia -nemzeti; Könyvtári hálózat; Könyvtármodell; Közművelődési könyvtár

A közkönyvtárak oroszországi fóruma több mint 10 éve különleges helyet foglal el a könyvtári rendezvények sorában. Célját 2007-ben határozták meg: nyílt vita és válaszok keresése az új kihívásokra az aktuális könyvtárpolitika, valamint a különböző szintű helyhatóságok felügyelete alá tartozó (a továbbiakban: önkormányzati) könyvtárak fejlődési tendenciáinak az elemzése alapján. Az Oroszországi Föderáció nemzeti céljait és stratégiai fejlesztési feladatait meghatározó 2018-as elnöki rendelet – az utóbbi évtizedben első alkalommal – felvette a kulturális szférát az állami politika stratégiai feladatai közé. A 2019–2024. évekre szóló szövetségi projekt fejezetei: a *Kulturális közeg*, a *Digitális kultúra* és az *Alkotó ember*. A sokak számára váratlan, *Kultúra* elnevezésű nemzeti projekt elméleti-módszertani alapjait és a források elosztását szolgáló pályázatokat nagyjából egy időben dolgozták ki. Ugyancsak párhuzamosan folyt az új generációs modellkönyvtárak létrehozása és az ágazat fejlesztési koncepciójának kialakítása.

A közkönyvtárak VII. oroszországi fórumát 2019 novemberében Szentpéterváron tartották *Az önkormányzati könyvtárak új generációja: regionális szemlélet* címmel. A fórum plenáris ülésén elhangzottak a projekt irányításáért és módszertani követéséért felelős szakembereknek és a modernizációs projektek kidolgozóinak és végrehajtóinak előadásai. Az Oroszországi Állami Könyvtár osztályvezetője kiemelte, hogy a megújult könyvtárak megváltoztatták a hatalomnak a könyvtárak finanszírozásához és társadalmi jelentőségéhez való viszonyát. A könyvtárak megújításának első évi eredményei: a 2019 márciusában elfogadott pályázatokon 38 régió 110 könyvtára

700 millió rubel értékben kapott támogatást. 2019 augusztusában az ágazatközi források újraelosztásával újabb 24 könyvtár kapott 160 millió rubelt.

Az eddig megújult könyvtárak munkájának elemzése a következő problémákat tárta fel:

- a könyvtárfejlesztési koncepcióból hiányoznak a szórakoztató jellegű, élményt kínáló feladatok;
- sablonos megoldások a külső megjelenés és a belső tér kialakításában;
- az új információs és kommunikációs technológiák alacsony szintű használata.

A bonyolultabb helyzetek és megoldatlan kérdések között szerepeltek a következők:

- Bár a modellkönyvtáraknak a megújulásban katalizátorszerepet kell betölteniük és a kulturális intézmények munkájának új színvonalát kell képviselniük, az átmenet feltételeit a kulturális minisztérium nem fogalmazza meg. Meg kell vizsgálni a *Kultúra* projekt hatását az önkormányzati könyvtárak több mint 41 ezer könyvtárból álló hálózatára, mivel a megújult 660 könyvtár ennek csak 1,6%-át teszi ki.
- Nem átgondoltak az arányok a központi könyvtárak és azok különböző típusú részegységei (főkönyvtárai) korszerűsítése között. A tervek szerint az évente megújuló 110 könyvtárból mindössze 30 központi státuszú, pedig az ő állapotuktól függ az önkormányzati könyvtárak területi hálózatának működése.
- Egységes kritériumok kidolgozása szükséges a különböző forrásokból (állami vagy regionális költségvetés, szponzorok) korszerűsített könyvtárak értékeléséhez és a későbbi tanúsítványokhoz.
- Nem egyértelmű a „központi könyvtár” meghatározása, aminek következtében egyesek 10 millió, míg mások csak 5 millió rubelt kaptak.
- Tisztázni kell a kulturális intézményekben (művelődési házakban) működő könyvtárak jogi helyzetét, amelyek egyrészt közkönyvtárak, másrészt a projekt kizárja őket az önkormányzati könyvtárak hálózatából (intézményi könyvtárnak számítanak), miközben ezek a hálózat 6%-át teszik ki.

A fórum kerekasztal-rendezvényeinek témái: az olvasásfejlesztés, az állományalakítás a modellkönyvtárakban, továbbá a közkönyvtáraknak a társadalomban elfoglalt helye. Emellett megemlékeztek az első független könyvtáros egyesület 30 évvel ezelőtti leningrádi megalakulásáról is.

(*Viszocsekné Péteri Éva*)

215/2020

GLADKOVA, Anna – RAGNEDDA, Massimo: Exploring digital inequalities in Russia : an interregional comparative analysis. – Bibliogr. In: Online information review. – 44. (2020) 4., p. 767-786.

A digitális egyenlőtlenségek kutatása Oroszországban: interregionális összehasonlító elemzés

Használók képzése; Információs műveltség; Információs társadalom; Internet; Társadalmi követelmények

A kutatók világszerte elemzik a digitális megosztottság problémáját, Oroszországgal azonban kevesen foglalkoztak – különösen interregionális perspektívából. Ez azért is meglepő, mert Oroszország nyolc, egymástól sok szempontból különböző szövetségi körzetből áll (Központi, Déli, Északnyugati, Távolkeleti, Szibériai, Uráli, Volga-menti, Észak-kaukázusi); ezekben 85 ún. szövetségi alany (szubjektum) található, köztük 22 nemzeti köztársaság 190 etnikai csoporttal. A földrajzi adottságok szorosan összefüggenek a gazdasági, szociális, kulturális viszonyokkal, a szociális-gazdasági helyzet és az oktatás színvonala pedig hatással van a digitalizáció szintjére. Az aktuális szövetségi és regionális programok célja a digitális megosztottság leküzdése (pl. az optikai kábelhálózat bővítésével, ingyenes wifi-pontok létesítésével). Jelen cikk a nyolc körzet összehasonlításával a területi különbségeket és a digitális egyenlőtlenségeket tárja fel a hozzáférés, a jártasság és a hasznos szintjén. Szoros a kapcsolat az objektív tényezők (távolság, urbanizáció mértéke, az infrastruktúra elérhetősége és az új infrastruktúra kiépítésének költségei) és a régiók digitalizációja között, emellett fontosak a klimatikus és földrajzi feltételek (pl. az Északi körzetben nem lehet optikai szál hálózatot építeni, a Távolkeleti körzetben csak műholdas internetkapcsolat létesíthető). A következő szempontok merülnek fel:

- megosztottság a város és a vidék között;
- a kapcsolódás költségei;
- a használt eszközök típusa és száma.

Általánosságban kijelenthető, hogy az internet-penetráció és a fejenként használt eszközök száma a városokban nagyobb, mint vidéken; az utóbbi években országos szinten kiugró a mobilinternet és a mobil eszközök gyors terjedése (2018-as adatok szerint a 30 év alattiak 18,4%-a és a vidéki lakosok 16,4%-a csak ilyen módon kapcsolódik a világhálóra). Ami az árakat illeti, a vezeték nélküli internet havonta átlagosan 404 rubelbe kerül, míg a mobilinternet-előfizetés

esetén ez a szám csak 281 rubel. Az egyes körzetek között a havi előfizetések (mind a vezetékes, mind a mobilinternetet tekintve) akár kétszeres szorzót is mutatnak (a vezetékes és a mobilinternet esetben is a Távol-keleti régió a legdrágább, ugyanitt a leglassabb az internetkapcsolat adatátviteli sebessége is). A ROCIT és egyéb partnerszervezetek által végzett felmérések alapján 2015 óta elkészítik a lakosság „digitális írástudás indexét”. Ennek összetevői:

- a használat jellemzői;
- digitális kompetencia;
- digitális biztonság.

2018-ban az index rangsorában az élen az Északnyugati és a Távol-keleti körzet állt (10-ből 7,99, illetve 7,32 ponttal), a legrosszabb pontszámot (1,42) az Észak-kaukázusi körzet kapta. Több esetben is előfordult, hogy míg a körzet egészét tekintve fejlett az infrastruktúra, a digitális írástudás mutatói rosszabbak (pl. Volga-menti körzet), és létezik ennek fordítottja is (Távol-Kelet). Az egyenlőtlenségek mélyebb megértéséhez az egymilliónál nagyobb lélekszámú városokról készített *Oroszországi regionális digitális élet indexet* elemezték. Meglepő módon az első helyen – vállalkozási kultúrája, innovatív adminisztrációs rendszere és az egyetemi hallgatók nagy száma miatt – Jekatyerinburg (Uráli körzet) áll, a sort az inkább mezőgazdaságból élő és konzervatívabb lakosságú Déli körzet zárja. Tatárföldön (Volga-menti körzet) indult *Az Internet nyitottsági indexe* nevű kísérleti projekt; az index azt méri, mit kapnak és mennyire elégedettek az emberek az állami online szolgáltatásokkal (adóügyintézés, előjegyzés az orvosnál stb.). A digitális egyenlőtlenségek leküzdésére az állam több programot is indított, köztük a 2014–2024-re szóló, időarányosan teljesülő *A digitális egyenlőtlenség felszámolási programja Oroszországban* címűt. A *Digitális Oroszország* program az online állami szolgáltatások fejlesztésére helyezi a hangsúlyt, a *Digitális gazdaság* program támogatására a lakosságot tanácsadással segítő szakemberek képzése szolgál. A *Digitális kormány* program keretében elindult a közszolgáltatások portálja. A programok működését az első „digitális falu”, a 3600 lakosú *Micsurinszkoje Digitális Terület* sikere illusztrálja, ahol a szolgáltatások többségét online elérhetővé tették.

Összefoglalva: Oroszországban léteznek digitális egyenlőtlenségek. Mivel a kutatásban a szerzők csak másodlagos (hivatalos, publikált) adatokra, rangsorokra tudtak támaszkodni, a jövőben elsődleges adatokat érdemes használni, a figyelmet pedig a társadalmi-gazdasági háttérre, a digitális jártasságra

és az infokommunikációs eszközök alkalmazásának hatásaira kell összpontosítani.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Lásd még 212, 232, 259

Központi szolgáltatások

Lásd 240, 241, 270

Együttműködés

Lásd 225, 231, 238, 240, 245, 247, 250, 251, 252, 260, 261, 266

Jogi szabályozás

216/2020

BÄSSLER, Kristin: Bibliotheken, wichtiger denn je! Zur rechtlichen Situation von Bibliotheken in Zeiten des Coronavirus In: BuB. – 72. (2020) 5., p. 242-243.

A könyvtár fontosabb, mint valaha! A könyvtárak jogi helyzete a koronavírus idején

Általános helyzetkép; Elektronikus dokumentum; Könyvtárügy; Nemzetközi helyzetkép; Szerzői jog; Szolgáltatások

A könyvtárak tevékenysége ritkán kerül be a napi hírekbe, de amikor sok embernek otthon kell maradnia a koronavírus-járvány miatt, és a színház, a múzeum és a könyvtár zárva van, a digitális kultúra és oktatás szerepe megnő.

Bár a könyvtárak most elnéptelenedtek, de irodalomra, információra és szórakozásra nagyobb szükség van, mint valaha. A könyvtárak számos ötlettel álltak elő az otthon maradók segítésére: az olvasó most nem tud könyvhöz vagy folyóirathoz jutni a helyszínen, de e-mailben vagy telefonon fordulhat a könyvtár munkatársaihoz (szkennelés, könyvrendelés és házhoz szállítás – betartva a higiénia szabályait). Új kommunikációs csatorna a *Twittothek* nevű virtuális „infotéka”, amelyen keresztül egész Németországból fel lehet tenni kérdéseket a könyvtárosoknak a *Twitteren* a *#twittothek* hashtag használatával. Több könyvtár ingyenesen kínálja online szolgáltatásait,

így azok is kölcsönözhetnek (tölthetnek le) könyvet vagy más adathordozót, akik még nem beiratkozott tagok. (Elég beolvasni vagy lefényképezni a személyi igazolványt az ideiglenes tagsághoz.) Virtuális szemináriumok, felolvasások is indultak a *YouTube*-on, a *Facebook*on, az *Instagram*on.

Ezek a megoldások egyszerűnek látszanak, ám gyakorlatba ültetésük kihívást jelent a könyvtárak számára. Az elmúlt hetekben a Német Könyvtári Szövetség (*Deutscher Bibliotheksverband*, dbv) felé számos megkeresés érkezett olyan kérdésekről, mint hogy mit kell tenni a visszahozott könyvekkel; karanténban kell-e tartani ezeket, ha igen, meddig; hogyan kell megszervezni a könyvkölcsönzést stb. A dbv ezekről honlapján (<https://www.bibliotheksverband.de/dbv/themen/coronavirus.html>) közölt állásfoglalást. Online felolvasások esetében a könyvtáraknak a rendezvény előtt engedélyt kell kérniük a jogtulajdonostól (a szerzőtől vagy a kiadótól). Ha a jogtulajdonos hozzájárul a mű felolvasásához, a könyvtárnak be kell tartania a szerzői jogi törvényben lefektetett szabályokat a nyilvános hozzáférésre (*UrhG* 19a §) és a közvetítésre (*UrhG* 20. §) vonatkozóan. (Ha egy könyvtár videót akar feltölteni valahová, meg kell szereznie az adott platform, pl. a *YouTube* engedélyét is.)

A közkönyvtárakat a koronavírus-válság előtt és alatt is érintette az e-könyvek kölcsönzése: nemcsak pénzügyi, hanem jogi korlátokkal is kell számolniuk, mivel nem tudnak minden könyvet elektronikus formában kínálni (pénzügyileg is behatárolt a licenck száma). A közkönyvtár csak a kiadó engedélyével, licenccserződés birtokában kölcsönözhet e-könyvet. (A könyvújdonságok sokszor embargósak: a könyvtárak csak bizonyos idő eltelte után kölcsönözhetik őket.) A dbv ezért továbbra is ragaszkodik ahhoz, hogy az elektronikus és a nyomtatott könyvek azonos megítélés alá essenek, és hogy a könyvtárak jogi szabályozás alapján tudjanak választani a piacon kapható összes elektronikus adathordozó közül, és beszerezhesék és kölcsönözhesék azokat annak érdekében, hogy lehetővé tegyék a hozzáférést az emberek számára a tudáshoz, az oktatáshoz és az olvasáshoz. Ez különösen nagy jelentőséggel bír a hátrányos helyzetű olvasók esetében. Az e-könyvek kölcsönzéséhez szükséges jogi szabályozás fontossága még jobban megmutatkozik akkor, amikor szinte kizárólag a digitális médiakináltra kell támaszkodni.

A tudományos könyvtárak is szembesülnek jogi kérdésekkel. Megpróbálják ugyan biztosítani, hogy a kutatók, a tanárok és a diákok is információhoz és

szakirodalomhoz jussanak a zárva tartás alatt, eddig azonban ezeket a dokumentumokat nem lehetett elektronikusan elküldeni a használóknak, vagyis például a diákok nem kaphatták meg a szükséges irodalmat beadandó dolgozataikhoz. 2020. április 9-én a Kultúrminiszterek Állandó Konferenciája (*Kultusministerkonferenz*) közölte, hogy a kérdést illetően a *VG Wort* jogkezelő különmegállapodást hagyott jóvá, amely 2020 májusáig lesz érvényben. A koronavírus-válság sok könyvtárban okozott problémákat és mutatott rá a jogi hézagokra, de a munkatársak a nehéz körülmények között is elkötelezetten próbáltak megtenni mindent olvasóik információkkal és irodalommal való ellátásért.

(*Murányi Lajos*)

217/2020

FERNÁNDEZ-MOLINA, Juan-Carlos – MARTÍNEZ-ÁVILA, Daniel – SILVA, Eduardo Graziosi: University copyright/scholarly communication offices : analysis of their services and staff profile. – Bibliogr. In: The journal of academic librarianship. – 46. (2020) 2., 102133

Egyetemi szerzői jogi / tudományos kommunikációs irodák: a szolgáltatások és a személyzet profiljának elemzése

Egyetemi könyvtár; Kutatás információellátása; Munkakör; Munkaszervezet; Szerzői jog; Tudományos kutatás

A szerzői joggal, valamint annak a tudományos cikkek, szakdolgozatok és más típusú szellemi művek felhasználásának lehetőségeire gyakorolt hatásával kapcsolatban egyre nő a kérdések száma és összetettsége. Számos kutatás bizonyítja, hogy sem az egyetemi tanárok, sem a hallgatók nem rendelkeznek megfelelő ismeretekkel, illetve nincsenek felkészülve az ilyen kérdések kezelésére. Ez a hiányosság negatív hatással van a tudományos tevékenységre. A helyzetre való tekintettel egyes egyetemi könyvtárak külön erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy használóikat pontosabb információkkal lássák el ezekről a témákról, ezért új szakmai munkakört hoztak létre a szerzői jogi könyvtáros személyében, vagy akár egy új, szerzői jogi irodának nevezett könyvtári részleget is kialakítottak. Ez az új szerep fokozatosan bővült, és magába foglalta a tudományos kommunikáció tágabb problémáinak kezelését. Jelen tanulmány elemzi az ezen irodák által nyújtott szolgáltatásokat, valamint az érintett munkatársak szakmai és tudományos pro-

filját. Az eredmények az érettség és konszolidáció egészséges szintjére utalnak, továbbá a lefedett tárgykörök fokozatos kiszélesedését mutatják.

(Autoref.)

Lásd még 223

Könyvtárosi hivatás

218/2020

MOREVA, O. N.: Vybor bibliotečnoj professii : cennostnye ustanovki molodeži i cuderžatel'nye aspekty proforientacii In: Naučnye i tehničeskije biblioteki. – (2020) 1., p. 84-103.

Res. angol nyelven

A könyvtárosi hivatás választása: a fiatalok értékrendje és a pályorientáció tartalmi szempontjai

Felmérés; Könyvtárosi hivatás; Könyvtárkép; Könyvtáros-utánpótlás; Könyvtárpropaganda; Középiskolás; Pályaválasztási tanácsadás

Közismert, hogy kevés a jelentkező a könyvtár-informatika szak nappali tagozatára. A közoktatási intézmények végzősei nem szívesen választják a társadalomban kialakult sztereotípiák szerint elévült, rosszul fizetett, perspektíva nélküli szakmát; az internet elterjedése is azt sugallja, hogy a közeljövőben nem lesz szükség könyvtárakra. A szakma tekintélyének hiánya legjobban a könyvtárosképző intézményeket sújtja. A szerző szerint a megoldás a könyvtárosról alkotott kép megújítása fiatalokat vonzó tartalommal, ám a pályorientációval foglalkozó kutatásokban nem találhatók konkrét javaslatok a szkeptikus fiatalok meghódítására.

Mivel a fiatalok az információkat elsősorban az interneten keresik, a „könyvtáros szakma” kérdésre találatként kapott honlapokat érdemes megvizsgálni. Ezek a következőképpen csoportosíthatók:

- *pályorientációs honlapok* (a szakmák leírása, rangsorolása, vonatkozó oktatási intézmények);
- *a könyvtárosképző intézmények* (főiskolák, egyetemek) *pályorientációs anyagai*;
- *a könyvtárosok szakmai pályázatokra készített anyagai* (esszék, interjúk, videók stb.).

Az eredmény: nagyon kevés a hiteles, világos, motíváló információ a jövőjükéről még nem döntött fiatalok számára. A szakma eredményes bemutatásához

ismerni kell a fiatalok szociális-pszichológiai tulajdonságait, a pályaválasztást meghatározó motívumokat és értékrendet. A szociológiai kutatások meggyeznek abban, hogy a pályaválasztási kritériumok sorában első helyre az önmegvalósítás, a személyes érdeklődés kerül, ezt követi a karrier, a magas fizetés, a szakma tekintélye vagy stabilitása.

A Szentpétervári Állami Kulturális Intézetben az intézmény, a kar, a szak választásának motivációit kutatták. Az eredmények szerint a végzősök 90%-ának jelentkezéskor kevés információja volt; mindössze 21,6% jelezte, hogy jövőjét a tanult szakmában tervezi, 35% még nem döntött. A pályorientációs munka rossz szervezéséért nem a főiskolák és az egyetemek a felelősek, mivel finanszírozásuk a hallgatói létszámhoz kötött. Ugyanakkor az Oroszországi Könyvtári Egyesület *Fiatal humán erőforrás Oroszország közkönyvtáraiban* című szociológiai kutatása a szakma vonzónak ítélt jellemzőit sorolja fel. Ez alapján kellene hangsúlyozni a szakma tekintélyét, kiemelni a karrierlehetőségeket stb.

A könyvtáros munkájának társadalmi elismerése korábban nem volt kérdés. Ma a könyvtárak társadalmi szerepe és jelentősége nincs világosan megfogalmazva, ezért nehéz a fiataloknak megmagyarázni, hogy a könyvtáros hasznot hoz a társadalomnak.

A szociológusok szerint a motivációk sokféleségét a szociális és regionális különbségek magyarázzák, de természetes, hogy a pályaválasztást személyes pszichológiai tényezők is motiválják. Egy, a marketingben és a PR-ban használt módszer alapján a fiatalok három csoportba sorolhatók: „átlagemberek”, „karrieristák” és „maximalisták”. A pályorientációs anyagokat mindhárom csoport számára el kell készíteni; a csoportok dinamikusan változhatnak az élethelyzettől és a személyiség fejlődésére ható egyéb tényezőktől függően. Ezt a besorolást össze lehet kapcsolni *Maslow* szükséglet-hierarchiájával a könyvtárosi hivatás választását támogató tartalmi érveléshez:

- *fiziológiai szükségletek*: pályaválasztáskor a fiatalok erre (könnyű, feszültséget nem okozó munka és megfelelő munkakörülmények) alig gondolnak;
- *biztonsági szükségletek*: a stabilitást elsősorban az anyagi biztonság jelenti;
- *a valahová tartozás igénye*: a könyvtár mint a kapcsolatépítés helyszíne jelenik meg;
- *az elismerés igénye*: a hangsúly a könyvtári munka intellektuális jellegén van;

– az önmegvalósítás igénye: a könyvtári munka sokféle, a mai innovatív könyvtárakba energikus, alkotó gondolkodású szakembereket várnak.

(*Viszocsekné Péteri Éva*)

Lásd még 210, 247

Oktatás és továbbképzés

219/2020

CASAROSA, Vittore [et al.]: Educational ecosystems for Information Science : the case of the University of Pisa. – Bibliogr. In: Education for information. – 36. (2020) 2., p. 119-138.

Az információtudomány ökoszisztémája az oktatásban: a Pisai Egyetem példája

Adatfeldolgozás; Dokumentálóképzés -felsőfokú; Interdiszciplináris problémák; Könyvtárosképzés -felsőfokú; Könyvtárosképző intézmény; Könyvtártudomány

A Pisai Egyetem csatlakozott az EU *Erasmus+* programja által 2016 és 2018 között finanszírozott *EINFOSE (European Information Science Education: Encouraging Mobility and Learning Outcomes Harmonization)* projekthez. A többi résztvevővel (a barcelonai, eszéki, hildesheimi, grazi, ljubljánai egyetemek, az ankarai Hacettepe Egyetem és a Svéd Könyvtárosképző Intézet) közösen vizsgálták a könyvtár- és információtudományi (könyvtártudományi) mesterképzések általánosan elfogadott bemeneti követelményeit, és az oktató kurzusok tanulási eredményeit (*learning outcomes*) azzal a céllal, hogy elősegítsék egy egységes, európai nézőpont kialakítását, és megkönnyítsék a hallgatók mobilitását az európai egyetemeken.

Pisában már ezt megelőzően is felismerték az interdiszciplináris oktatási környezet értékét, amikor kidolgozták a számítástechnika és a hagyományos humán tudományok módszereit használó digitális bölcsészeti és adattudományi oktatási programokat. Mindkét szakterület nemcsak használja a számítástechnikát, hanem szerepe van más tudományágak kiszolgálásában, valamint – a könyvtárakhoz, levéltárakhoz és múzeumokhoz hasonlóan – a rögzített információk tudományos felhasználásában.

Az adattudomány az adatokkal és az információkkal kapcsolatos folyamatokra, míg a könyvtártudomány

az információ- és tudásmenedzsment folyamataira összpontosít. Ebben az értelemben a könyvtártudomány hozzájárulhat az adattudomány fejlődéséhez is. Míg a könyvtártudomány az információk keletkezésével, áramlásával, felhasználásával és megőrzésével foglalkozik, az adattudomány – az empirikus, az elméleti és a számítási paradigma után a tudomány negyedik paradigmájaként – a jobb döntéshozatalnak és a tudományos felfedezés új formáinak a támogatására törekszik. Ebben az interdiszciplináris kontextusban a könyvtártudományi kompetenciáknak kulcsszerepet kell játszaniuk az adatok menedzselésében és (kurátori) gondozásában, például az adatgyűjtés minőségének biztosítása, megfelelő metaadatok használata, az adatok értékelése és újrafelhasználása révén. Az alapvető könyvtártudományi kompetenciák tehát elengedhetetlenek az adattudomány oktatásához, amelyben ezért az információs szakembereknek is helyet kell kapniuk. A két terület közötti kapcsolatok példája az is, hogy az adatok és az adatminőség az adattudomány szemszögéből nézve objektív fogalmak, míg mindez a könyvtártudomány számára kultúra és társadalmi kontextus kérdése is. A másik példa *Buckland* dokumentumelmélete, amelynek azért kellene bekerülnie az adattudományi oktatásba, hogy annak természettudományos és mérnöki orientációja humán tudományi irányultsággal egészüljön ki.

A Pisai Egyetemen 2009-ben megszüntették a könyvtár szakot; a bölcsészkaron kulturális örökség tanulmányok szakon, a természettudományi karon informatika szakon lehet elvégezni ilyen irányú alapképzést. 2002-ben interdiszciplináris programokat is indítottak: digitális bölcsészet alap- és mesterszakot, illetve adattudomány és üzleti informatika mesterszakot. Az informatika mesterszakon belül 2017-ben „adat- és információ”, valamint „mesterséges intelligencia” program indult. Doktori képzés informatikai és adattudományi területen működik. A digitális bölcsészet, illetve az adattudomány és üzleti informatika mesterszakon oktatott témák a humántól a reáltudományi területekig felrajzolható spektrumon helyezhetők el, a két halmaz metszetében az adatbányászattal, az adatvizualizációval, a szövegelemzéssel, a közösségimédia-elemzéssel, az adatbázisokkal, az információkereséssel és a webmarketinggel.

A statisztika szerint a digitális bölcsészet mesterszakra elsősorban többségben bölcsészettudományi alapszakos hallgatók érkeznek, míg az adattudomány és üzleti informatika mesterszakra jelentkezők diszciplináris háttere heterogén. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a könyvtár- és információtudományi kurzusokat

a digitális bölcsészetet tanuló hallgatók választják a leggyakrabban, de az adattudomány és üzleti informatika szakon – ahol több a kötelező tantárgy matematikából, számítástechnikából és közgazdaságtanból – is jelentős az ilyen kurzusokat felvevők aránya. Összességében a hallgatókat egyre inkább vonzzák ezek a mesterprogramok, amelyek készségeiket multidiszciplináris kompetenciákkal egészítik ki – 2011 és 2018 között mindkét szak létszáma növekedett. Ugyan a munkaerőpiaci elhelyezkedés szempontjából a multidiszciplináris szemlélet sikeresnek mondható, az akadémiai szféra nem bizonyul elég rugalmasnak a szakterületek közötti falak lebontásához.

(Koltay Tibor)

220/2020

CHOI, Youngok: Developing a specialization for LAM convergence using a competency-based approach in an LIS graduate curriculum. – Bibliogr. In: Journal of education for library and information science. – 61. (2020) 2., p. 212-228.

Egy könyvtári, levéltári és múzeumi szakirányú képzés kialakítása a könyvtár- és információtudományi mesterképzés keretében, kompetencialapú megközelítéssel

Interdiszciplináris problémák; Képzés -rokon területen; Könyvtárosképzés -felsőfokú; Könyvtárosképző intézmény; Közgyűjtemény; Kulturális örökség

A digitális környezetben, egyedi gyűjteményeik kezelése kapcsán a könyvtárak, levéltárak és múzeumok közelednek egymáshoz. Ez a konvergencia határozza meg a LAM (*Libraries, Archives, Museums*) szektort, amelyet a digitális technológiákat alkalmazó és a szakmai határokon átnyúló, együttműködésen alapuló gyakorlatok jellemeznek. A trend megköveteli, hogy a könyvtár- és információtudományi programok képzési lehetőségeket nyújtsanak azoknak a hallgatóknak, akik információs szakemberként e területek valamelyikén szeretnének elhelyezkedni. Az Amerikai Katolikus Egyetem (*Catholic University of America*, Washington, D.C.) Könyvtár- és Információtudományi Tanszéke ezért információtudományi mesterképzése keretében 2011-ben új szakirányt indított *Kulturális örökség-információkezelés (Cultural Heritage Information Management, CHIM)* elnevezéssel.

A tantervhez szükséges kompetenciákat és a részletes kimeneti követelményeket a gondos tervezés és a fenntarthatóság szempontjai alapján, kompetencia-

alapú megközelítéssel dolgozták ki. Ezt a módszert az Egyesült Államokban az 1960-es években fejlesztették ki, és széles körben alkalmazható a szakképzésben. Célja az, hogy a hallgatók a munkaerőpiacon szükséges készségeket, képességeket és tulajdonságokat sajátítsanak el, nincs azonban általánosan elfogadott meghatározása.

A LAM szektor jövődjő szakemberei számára tervezett CHIM-képzés – és egyúttal a megszerzendő kompetenciák – fő területei: a kulturális örökség intézményeinek története és kontextusa, a forráskezelés és digitális kurátori gondozás, az információszervezés, az információs szolgáltatások, valamint a digitális technológia. A cikk bemutatja, hogyan alakították ki az új programot részben az addigi kurzusok anyagára építve, majd hogyan dolgozták ki a tanegységlistát és a követelményeket a kompetenciák figyelembevételével.

A program első blokkját a könyvtár- és információtudományi alapotó kurzusok képezik; a második szinten a LAM-területhez kötődő közös ismereteket és kompetenciákat szolgáló kurzusok található (pl. metaadatok, digitális könyvtárak, digitális kurátori tevékenység); végül a harmadik réteget a választható kurzusok jelentik. A kurzusleírásokat minden esetben a tanulási célok, gyakorlati feladatok és elérendő kompetenciák kísérik. Például „a digitális könyvtárak alapjai” kurzus során a tematika érinti a digitális könyvtárak fejlesztését, a gyűjteményépítést, az információs szervezést és a hozzáférés biztosítását, a rendszerarchitektúrákat, a projekttervezést és a menedzsmentet; a feladatok közé tartozik egy esettanulmány írása egy digitalizálási projektről, egy digitalizálási útmutató készítése, egy digitális tartalomkezelő rendszer használata egy csoportos projektben és felhasználhatósági vizsgálat folytatása; végezetül beadandókat, prezentációkat és egy digitális gyűjtemény weblapját kell elkészíteni. Ezáltal mind az intellektuális, mind a technológiai kompetenciákat fejleszteni lehet, de a problémamegoldás és a csoportmunka is nagy szerepet kap.

A CHIM-képzést a tanulási eredmények (*learning outcomes*) mérése és értékelése alapján időről időre felülvizsgálják. Sikerességét bizonyítja, hogy számos végzett hallgató helyezkedett el a főváros nagy múltú kulturális intézményeiben (Nemzeti Levéltár, Kongresszusi Könyvtár, Smithsonian Intézet, Metropolitan Művészeti Múzeum), 2015-ben pedig a legfontosabb kurzusok elemeire építve a tanszék felsőfokú tovább-

képzést indított a LAM-területen elmélyedni kívánó gyakorló szakemberek számára.

(Koltay Tibor)

Lásd még 225, 229

Szabványok, normatívák

221/2020

MARTÍNEZ-GONZÁLEZ, M. Mercedes – ALVITE-DÍEZ, María-Luisa: A semantic web methodological framework to evaluate the support of integrity in thesaurus tools. – Bibliogr. In: Journal of information science. – 46. (2020) 3., p. 378-391.

Egy szemantikus webes módszertani keretrendszer a tezausz-eszközök integritást támogató mivoltának értékeléséhez

Felmérés; Hatékonyság; Információszerzés; Szabvány; Szoftver; Tézaurusz

A szemantikus web és a kapcsolt adatok (*linked data*) témája ismét a felszínre hozta a tezauszok mint fogalmi segédletek iránti érdeklődést. Ennek fontos kérdése a szemantikus interoperabilitás. 2011 és 2013 között kiadták az ISO 25964 szabvány (*Information and documentation – Thesauri and interoperability with other vocabularies [Információ és dokumentáció – Tezauszok és interoperabilitás egyéb szótárakkal]*) két részét, amelyek felülírták a tezauszokkal foglalkozó ISO 2788:1986 szabványt (*Documentation — Guidelines for the establishment and development of monolingual thesauri [Dokumentáció – Útmutató az egynyelvű tezauszok kialakításához és fejlesztéséhez]*). Ezzel a korábbi kifejezésalapú megközelítést felváltotta a fogalom-alapú megközelítés – utóbbi elv szerint épül fel a már szélesebb körben alkalmazott SKOS (*Simple Knowledge Organization System*) szótár is.

Az integritás elve biztosítja, hogy egy adott tezausz megfeleljen az adatmodellje által meghatározott szabályoknak. Egy ideális tezausz-eszköz alkalmas arra, hogy a frissítések és bővítések esetén blokkolja az integritást sértő elemeket, automatikusan beilleszti a derivált kapcsolatokat, vagy éppen kaszkádszerűen törölje egy törölt elem teljes kapcsolatrendszerét. A szerzők egy olyan módszertani javaslatot vázolnak fel, amelynek révén lehetővé válik annak

értékelése, mennyire képesek támogatni a tezausz-eszközök a rendszerek integritását.

Az ISO 2788, az ISO 25964, illetve a SKOS egyaránt megfogalmazza az integritás feltételeit; a hasonlóságokat és különbségeket a cikk táblázatban foglalja össze, akárcsak azt, hogy mi következik mindebből az integritást szavatoló eszközökre nézve. Példának okáért az ISO-szabványok előírják az alá- és fölérendelt fogalmak reciprocitását a tezauszokban, továbbá tiltják a körkörös ciklusok létrejöttét a fogalmi hierarchiákban, míg a SKOS ezeket a kritériumokat nem tartalmazza. Az ISO 25964 emellett elődjéhez képest több újítást is bevezet, például az alárendelt kapcsolatok többfélék lehetnek – valami lehet valaminek az előfordulása, része és típusa (*instance of, part of, kind of*).

A cikkben leírt módszertani keretrendszer kvalitatív elemzés egészíti ki, amely három eszközzel ellenőrzi a megfelelést: a *PoolParty* tezausz-eszközzel, a *SKOSed* SKOS-szerkesztő és -kezelőszoftverrel, illetve a *VocBench* nevű OWL ontológia-, SKOS(XL) tezausz- és RDF-adatkezelő szoftverrel. A kvalitatív vizsgálathoz egy kis méretű ad hoc tezauszt használtak Európa földrajzi neveivel az *EuroVoc* tezausz nyomán, és 20 lehetséges esetre futtatták le az elemzést. A tesztek célja az volt, hogy egy tezausz szerkesztése közben észlelhető legyenek az esetleges következtelenségek, amelyeket a különböző szoftverek eltérő módon azonosítanak. A *PoolParty* kompatibilisnek bizonyult az ISO-szabványokkal, de korlátai is voltak (pl. a polihierarchikus viszonyok kezelése terén); a *SKOSed* kevesebb esetben jelzett integritás-problémákat a SKOS megengedőbb axiómái miatt; a *VocBench* kollaboratíván fejlesztett platform pedig az ISO 25964 adattömbjeihez (*array*) és fogalmi csoportjaihoz (*concept group*) kapcsolódó teszteket is támogatta, továbbá külön funkciót kínált az integritás ellenőrzésére (*Integrity Constraint Validator*). Az összehasonlító táblázat arra is kitér, amikor az egyes eszközök nem tiltják le az adott műveletet az integritás megsértése miatt, de jelzik a felmerült problémát.

Ugyan mindhárom alkalmazott segédeszköz a SKOS szótárát használja, a kutatás fókuszában a tezauszok integritása állt. (Egy célirányosan SKOS-eszközöket vizsgáló kutatásnak más jellegű problémákat kell feltárnia, így az integritást érintő különbségek is eltérő következtetésekhez vezetnének.) Az eredmények elősegíthetik az ISO 25964 és a SKOS megfelleltetésének munkafolyamatát is. A szerzők az ISO 2788-hoz képest az ISO 25964 szabványban életbe

léptetett változtatásokat és azok hatásait is elemezték, ugyanis továbbra is fontos mindkét perspektívát párhuzamosan fenntartani, mivel a teauruszok és a segédeszközök új szabvány szerinti adaptációja még sokáig elhúzódhat.

A teauruszszerkesztő szakembereknek szánt ke-retrendszert a jövőben a teauruszkezelő eszközök funkcionális követelményeinek, a szükséges felhasználói interakcióknak és a használói interfészeknek a vizsgálata egészítheti ki.

(Bódog András)

Lásd még 234

Egyesületek

Lásd 224

Konferenciák

Lásd 214

Könyvtárak és tájékoztatási intézmények

Nemzeti könyvtárak

222/2020

ÉLOI Catherine – MOIRAGHI, Eleonora – ROSE, Virginie: Un espace pour les humanités numériques à la BnF. – Bibliogr. In: Bulletin des bibliothèques de France. – (2019) 17., p. 90-95.

Tér a digitális bölcsészet számára a Francia Nemzeti Könyvtárban

Digitalizálás; Enteriőr; Interdiszciplináris problémák; Könyvtáreépület -nemzeti; Kutatás információellátása; Nemzeti könyvtár

A Francia Nemzeti Könyvtár (*Bibliothèque nationale de France*, BnF) az 1990-es évek óta indít digitalizálási projekteket, valamint foglalkozik a digitálisan született dokumentumok megőrzésével. A digitális gyűjtemények vagy koherens adategyüttesek (webarchívumok, bibliográfiai metaadatok, a *Gallica* és annak könyvtáron belül elérhető változata, a *Gallica intra-muros* stb.) bővülése a szöveg- és adatbányászati eszközök fejlődésével párhuzamosan az elmúlt évtizedben új megközelítéseket hozott magával, különösen a digitális bölcsészet területén. A BnF 2017-ben a *Corpus* projekt részeként megvizsgálta, milyen terekre van szükségük a digitális korpuszokkal foglalkozó kutatóknak. Az igények alapján a *Rez-de-Jardin* épület *Salle X* nevű bibliográfiai kutatótermében egy tudo-

mányos közösségi teret hoznak létre, amely egyéni és csoportos munkára, képzésekre és interdiszciplináris együttműködésekre egyaránt alkalmas.

A *Salle X* elődje, a katalógus- és bibliográfiai terem 1934-ben nyitotta meg kapuit a nemzeti könyvtár Richelieu-épületében, egy helyen téve elérhetővé az olvasók számára a tájékoztatást és közel 3000 bibliográfiai referenszforrást (köztük saját katalógusokat és más könyvtárak katalógusait is). Az addigi széttagolt és nehezen hozzáférhető bibliográfiai apparátust így egy olyan terem váltotta fel, amely bármilyen kérdéshez és kutatáshoz kiindulópontot jelentett. A kisméretű helyiség a berendezésével is elősegítette az olvasók és a könyvtárosok közötti párbeszéd lehetőségét, így a kiváló szakértelemmel bíró munkatársaknak köszönhetően hamar nagy népszerűsége telt szert. A François Mitterrand-épület (Tolbiac-épület) átadása után, 1998-ban *Salle X* néven az új épületbe került a bibliográfiai kutatóterem, míg a különböző gyűjtemények a Richelieu-épületben maradtak. A Mitterrand-épület alsó, kutatókönyvtári szintjén (*Rez-de-jardin*) a kutatótermekben szaktájékoztató könyvtárosok, valamint számítógépes katalógusok segítik a tájékozódást – miért van akkor még szükség külön bibliográfiai teremre? A folytonosság fenntartásán túlmenően fontos szempont, hogy a *Salle X* a szaktájékoztató könyvtárosoknak is támogatást jelent, emellett segít az újonnan érkező vagy akár a tapasztalt kutatóknak egyensúlyozni a nyomtatott és az elektronikus források között, így igazi multifunkciós és multidiszciplináris teret kínál.

Az elmúlt évtizedekben a kutatási igények és módszerek nagy változásokon mentek keresztül. Annak érdekében, hogy a könyvtárosok továbbra is eredményesen együttműködjenek a kutatókkal, a *Salle X* egy részét át kívánják alakítani egy hibrid, interdiszciplináris térére, ahol többféle (könyvtári, jogi, információtechnológiai) szakértelem találkozhat. A digitális korpuszokkal kapcsolatos kérések (pl. digitalizálás, OCR-ezés igény szerint) egykapus kiszolgálása mellett szükség van egy olyan helyre, ahol a kutatók, illetve a könyvtárosok és a kutatócsoportok megoszthatják egymással ismereteiket a heterogén és nagy méretű adategyüttesek kezeléséről. A kialakítandó teret nem a nagyközönségnek, hanem a tudományos kutatóknak szánják, azzal a céllal, hogy diszciplínasemleges „harmadik hely”, a közösségépítés és a tudáscsere helyszíne legyen.

A *Salle X* egyszerre nyújt majd „házon belüli” hozzáférést a jogvédett digitális gyűjteményekhez és adatbázisokhoz, továbbá eszközöket az elemzésükhöz és szakértői támogatást a használatukhoz. Emellett szemináriumoknak is otthont ad, és lehetőséget teremt a kutatási projektek bemutatására, valamint a BnF gyűjteményeihez kötődő projektek eredményeinek megőrzésére. A remények szerint a *Salle X* tehát csomópont lehet a külső és belső szereplők között, és tudományos közösségi térként szinergiákat szabadíthat fel.

Közel 510 m²-nyi alapterületen 2020-ra egyéni munkaállomásokat, csoportszobákat és egy rendezvényekre alkalmas, digitális kijelzőkkel és táblákkal felszerelt moduláris teret alakítanak ki, továbbá a könyvtárosok munkaállomásainak is központi szerepet szánnak az együttműködések elősegítése érdekében. Mindehhez meg kell oldani a világítás, a hangszigetelés és a légkondicionálás kérdéseit, összhangban maradván az eddigi építészeti koncepcióval. A tervezési folyamatba bevonják a könyvtárosokat, a BnF-et használó kutatókat és a Francia Nemzeti Tudományos Kutatási Központot (CNRS) mint kiemelt partnert is.

A katalógusterem vezette be elsőként a számítógépeket, majd a *Salle X* tette elsőként elérhetővé a *Gallicát* és a webarchívumokat. Az úttörő szolgáltatások sorába illeszkedve a *Salle X* megújuló terei kiindulópontot, kísérleti terepet és modellt jelentenek a digitális gyűjteményekhez kapcsolódó szolgáltatások biztosításában és a digitális bölcsészeti projektek támogatásában is.

(Lévai Gábor)

223/2020

SAMUELSSON, Marielouise: Visionen som blev verklighet – men bara ett litet tag In: *Biblioteksbladet*. – 105. (2020) 5., p. 10-21.

Valóra vált víziók – de csak rövid időre

Adatbázis; Digitalizálás; Hozzáférhetőség; Időszaki kiadványok gyűjteménye; Nemzeti könyvtár; Szerzői jog

Svédországban a nemzeti könyvtár (*Kungliga Biblioteket*, KB) a digitalizálási munka mellett egyre több figyelmet fordít arra, hogy a digitális kulturális örökséget hogyan lehet a használók számára is minél kevesebb megkötéssel hozzáférhetővé tenni. Ennek érdekében 2019 végén 2022-ig szóló keretmegállapodást kötöttek a *Bonus Copyright Access* nevű, jogtulajdonosokat összefogó szervezettel, együttműködést irányozva elő az érdekelt felek között a digitalizálás és az arra épülő szolgáltatások terén. 2020 április elején gyors megegyezés született arról, hogy a KB a digitalizált hírlap- és folyóiratanyag jelentős részét kísérletképpen ingyenesen, nyílt formában szolgáltatathassa. Az adatbázis (*Svenska Dagstidningar*, <https://tidningar.kb.se/>) április 8-tól nyilvánosan hozzáférhetővé vált, majd ezt meghosszabbították május hónapra is. A KB ellentételezésül 80 ezer svéd koronát fizetett havonta a *Bonus Copyright Access*nek. Sajnos azonban a nyilvános elérhetőséget további források hiányában júniustól meg kellett szüntetni. A szerzői jogi rendelkezések értelmében a 27 millió digitalizált oldalra rügő hírlap- és folyóirat-adatbázis tartalma korlátozások nélkül csak a KB-ből és néhány egyéb könyvtárból érhető el, csupán a 115 évnél régebbi anyagok tekinthetők meg szabadon.

A technikai problémák mellett – az adatbázis nem a tömeges használat kiszolgálására épült – a KB számos további kihívással szembesül a hozzáférési akadályok elhárulása után is, például a GDPR alkalmazása vagy a felejtéshez való jog érvényesítése kapcsán. Világossá vált, hogy ha hosszú távon hozzáférhetővé kívánják tenni a digitális gyűjteményeket, akkor a jogtulajdonosoknak fizetendő költségeket és az egyéb szolgáltatási feladatok pénzügyi hátterét biztosítani kell a könyvtár költségvetésének terhére. *Gunnar Sahlin*, az intézmény korábbi főigazgatója (2003–2012) már évekkal ezelőtt szövé tette, hogy a nemzeti kulturális örökség tömeges digitalizálása mellett a hozzáférés kereteinek megteremtése elsikkadt. A koronavírus-járványhelyzet a politikai dön-

téshozókat is ráébresztette a szolgáltatási kérdések fontosságára, amit a KB igyekszik kihasználni. A mostani kísérlet jó alkalmat adott a kihívások és a követelmények felmérésére. A célkitűzés az, hogy norvég mintára Svédországban is alapozzanak meg egy olyan nemzeti szintű infrastruktúrát az összes érdekelt fél részvételével, amely a digitalizáláson túlmenően a szolgáltatási rendszer működtetését is biztosítja. A nemzeti könyvtár törekvéseit a használati statisztikák is alátámasztják: az adatbázis áprilisi megnyitásával a virtuális használók száma mintegy 900%-kal emelkedett.

Svédország más országok nemzeti digitális könyvtárainak szolgáltatásaihoz képest (Egyesült Államok, Franciaország, Hollandia, Finnország, Norvégia) le van maradva a digitalizált és hozzáférhetővé tett könyvek és időszaki kiadványok számát tekintve. Ez a stratégiai tervezés és a kulturális örökség iránti döntéshozói elkötelezettség alacsonyabb szintjének tudható be, a remények szerint azonban sikerülhet pozitív változásokat elérni.

(Németh Márton)

Lásd még 213, 232, 234, 238

Felsőoktatási könyvtárak

224/2020

2020 top trends in academic libraries : a review of the trends and issues affecting academic libraries in higher education. – Bibliogr. In: College & research libraries news. – 81. (2020) 6., p. 270-278.

2020 fő trendjei a felsőoktatási könyvtárakban

Egyesület -könyvtári -nemzetközi; Felsőoktatási könyvtár; Nemzetközi helyzetkép; Szakirodalmi szemle

Változásmenedzsment: új készségek az új vezetéshez

A Tudományos Könyvtárak Egyesületének (ARL) friss jelentése a változások kezelésével összefüggésben három kulcsterületet nevez meg: a tudományos könyvtárak kapcsolata az intézeti partnerekkel, a tudományos könyvtárak szervezeti felépítésének átalakulása és a szükséges készségek változása. Ahhoz, hogy a könyvtárak ne veszítsenek pozíciójukból a bizonytalan és változékony környezetben, nagyon fontos, hogy a változásokat megfelelően menedzsel-

jék. A vezetőknek többféle képzés, workshop és más program áll a rendelkezésükre, ahol elsajátíthatják a jövőben szükséges készségeket.

Az integrált könyvtári rendszerek fejlődése

Az *Ex Libris* cég 2019 decemberében bejelentette, hogy megvásárolja az *Innovative*-ot, amely eddig főként a közkönyvtárak számára kínálta termékeit (*Sierra*, *Polaris*). Az egyesülés minden bizonnyal érinteni fogja az *Ex Libris* szolgáltatási palettáját, melyet eddig az elsősorban felsőoktatási könyvtárak által használt, felhőalapú *Alma* rendszer dominált. A modern IKR-ek és a felhőalapú informatika térnyerése magával hozta az átjárhatóság igényét. Ehhez kapcsolódik a Nemzeti Információs Szabványok Testülete (*National Information Standards Organization*, NISO) által kidolgozott FASTEN (*Flexible API Standard for E-content NISO*) kezdeményezés, illetve a nyílt forráskódú FOLIO könyvtári szolgáltatási platform is.

Learning Analytics: a tanulmányi adatok elemzése

A Felsőoktatási és Tudományos Könyvtárak Egyesületének (ACRL) 2018-as trendjelentése rámutatott arra, hogy az oktatáshoz kapcsolódó tanulmányi adatok elemzésének módszere (*Learning Analytics*) egyre népszerűbb a könyvtárak körében. Az adatok számítógépes elemzését felhasználhatják a könyvtárak működésének optimalizálásához, értékük igazolásához, továbbá az intézmények jobban megérthetik a diákok igényeit, és az esetlegesen felmerülő problémákat még azok megjelenése előtt azonosíthatják. Az elmúlt időszakban azonban egyre több könyvtáros kritizálta az eljárást, adatvédelmi és etikai aggályokat fogalmazva meg. Eszerint a tanulási analitikákat csak nagy körültekintéssel, a személyiségi jogok védelmének szem előtt tartásával szabad használni.

Gépi tanulás és mesterséges intelligencia

Napjaink talán legjelentősebb technológiai újdonsága a gépi tanulás és az ahhoz kapcsolódó mesterséges intelligencia megjelenése. Az új technológiákat a könyvtárak is kiaknázzhatják, ám adaptálásuk veszélyeket rejt magában: az algoritmusok torzító és szűrő hatása csorbíthatja az információhoz való szabad hozzáférést és a magánszférát. Éppen ezért a szakértők a helyi fejlesztésű szoftvereket javasolják, melyek számítási modelljei átláthatóak és megfelelnek a szakmai etika követelményeinek. A témakörhöz kapcsolódóan az OCLC az adat-írástudás és a programozási írástudás fejlesztését szorgalmazza.

Open access: átmenetek és átalakulások

Az elmúlt néhány évben számos könyvtár lemondta *big deal*-előfizetéseit, és új licenctárgyalásokba kezdett. A cél az átállás a nyílt hozzáférés (*open access*) modelljeire, a kiadók és könyvtárak egyre többször kötnek egymással ez alapján szerződést (pl. ún. kiegyenlítő megállapodások, *read-and-publish* és *publish-and-read* megállapodások formájában). Újdonság, hogy a *Plan S* nevű nyílt hozzáférési kezdeményezés gyakorlati megvalósítása 2021-re tolódik.

Kutatásiadat-szolgáltatás (Research Data Services, RDS): etika és fejlődés

A kutatási adatok kezelését, azok hozzáférhetővé tételét először 2016-ban fektették le a FAIR (*Findability, Accessibility, Interoperability, Reusability*, azaz újrahasznosíthatóság) alapelvei. A tudományos kommunikáció – tudományágtól függően – egyre inkább nyilvánossá válik, az *open access* fogalma mellett a nyílt adatok (*open data*) és a nyílt tudomány (*open science*) elve is meghatározó. A gyakorlatban azonban még nem terjedt el eléggé ez a modell, ami a kutatóknak is felróható. Észak-Amerikában a tudományos könyvtárak többsége még csak alapszintű RDS szolgáltatást nyújt (tanácsadás, képzés), és a többiek is az elmúlt három évben alakították ki emelt szintű szolgáltatásaikat (pl. adatelemzés, adatvizualizáció). Ehhez a megfelelő kompetenciákkal rendelkező adatkönyvtárosokra is szükség van. A terület fejlesztését Észak-Amerikában a *Data Curation Network* és a *Data Curation Forum* segíti.

Társadalmi igazságosság, kritikai könyvtárosság és kritikai digitális pedagógia

A kritikai könyvtárosság célja, hogy felhívja a figyelmet a könyvtárakat, az oktatási intézményeket és a társadalmat meghatározó hatalmi struktúrákra, és a társadalmi igazságosság és felelősségvállalás talaján állva a használóknak is ezt a szemléletet adja át. A kritikai digitális pedagógia emellett a technológiával szemben mindig a kérdésre helyezi a hangsúlyt.

Médiastreamelés

Az utóbbi években a streamelt formában megtekinthető videók előretörésének vagyunk a tanúi. Ez a tendencia kihívás elé állítja a könyvtárakat, hiszen az online és a hibrid oktatás támogatásához is szükség van ilyen tartalmakra. A könyvtárosok számára a hozzáférhetőség mellett a fő szempontot az előfizetési modell és a szolgáltatók (pl. *Kanopy*) árképzése jelenti.

Hallgatói jólét

A felsőoktatásban tanulók sokszor küzdenek depresszióval, szorongással, alvási- vagy étkezési gondokkal, illetve családi problémákkal. A könyvtárak központi szerepüknel fogva képesek biztonságos, támogató közeget nyújtani a számukra. Több intézményben meditációs helyiségekkel, jógaórákkal, „éléskamrákkal” és alvásra alkalmas helyekkel várják a hallgatókat, az autizmus spektrumzavarral élőknek pedig célzott szolgáltatásokat (pl. csendes terek, chat referenz) kínálnak.

(Nagy Andor)

Lásd még 217, 227, 230, 231, 235, 236, 237, 242, 243, 249, 250, 251, 252, 255, 256, 257, 260, 262, 265, 266, 270

Közművelődési könyvtárak általában

225/2020

PALMER-HORN, Ute: Zukunftsperspektiven kleinerer Bibliotheken : eine beispielhafte Darstellung am Bundesland Bayern In: BuB. – 72. (2020) 2-3., p. 122-126.

A kisebb könyvtárak jövőbeni kilátásai: jó példák bemutatása Bajorországból

Együttműködés -regionális; Fiókkönyvtár; Könyvtári hálózat; Közművelődési könyvtár; Községi könyvtár; Működési feltételek; Szolgáltatások; Társadalmi követelmények; Továbbképzés; Városi könyvtár

Bajorország Németország második legnagyobb tartománya. 1815 közkönyvtára van (2018. évi adat); 410-ben főállású, 360-ban mellékállású könyvtáros dolgozik, a többiben önkéntesek teljesítenek szolgálatot. A tartományban léteznek nagyon jól felszerelt könyvtárak, és vannak olyanok (főként a vidéki területeken), amelyek jóformán csak a minimális kötelezettségeiknek tudnak eleget tenni. A 10 ezernél kevesebb lakosú településeket legtöbbször mellékállású vagy önkéntes könyvtáros látja el. A nyitvatartási idő nem kielégítő, és nem igazodik az igényekhez. A könyvtárosok munkaidejét kitöltik a rutinfeladatok, továbbképzésükre nincs lehetőség. A 25 ezres lakosság számot megközelítő településeken sem kielégítő a szakszemélyzet képzettsége; szükség lenne információtechnológiai

jártassággal, marketingtudással és médiapedagógiai ismeretekkel felvértezett szakemberekre.

A Bajor Könyvtári Központ (*Landesfachstelle*) továbbképzési koncepciót dolgozott ki a kistéleplési könyvtárosok számára. Az alapozó kurzus öt modulból áll. Erre egy specializált szakmai továbbképzés épül, amelyet évente tartanak háromnapos rendezvény keretében, igen változatos témákkal. A végzetek kérésére 2020-ban új formátumú képzés indul „Quali Plus” néven.

Bajorországban arra törekszenek, hogy a városokban és a vidéki területeken azonosak legyenek az életkörülmények. Vidéken gyakran hiányoznak a közösségi találkozóhelyek, amelyek megteremthetnék a társadalmi kohézió alapjait. A könyvtárak felvállalhatják ezt a szerepet; célcsoportjaik főként az idősek és a családok.

Jó gyakorlatok: *Wörth bei Erding* településen (4500 lakos) 2015-ben közös helyszínre kerültek a fő ellátó intézmények (a bolt, az orvosi rendelő és a községi könyvtár). „Olvasókávézó” jött létre, amely a rugalmas berendezésnek és a terek kialakításának köszönhetően hamar a községi élet központja lett. *Rammingen*ben (1600 lakos) az utóbbi években a településnek új központja alakult ki (óvoda, általános iskola, községi ház, tűzoltóság stb.), amelynek része a közkönyvtár is. A könyvtár 11 önkéntest foglalkoztat szakmai irányítás mellett, ami 5 órányi heti nyitvatartást tesz lehetővé, de az általános iskolával és az óvodával közösen megoldották, hogy a könyvtár délelőtt is nyitva legyen. Sikerük titka a kurrens választék, a vonzó weboldal és a partnerintézményekkel való együttműködés.

A kisebb könyvtárak akkor tudnak innovatív szolgáltatásokkal (például e-dokumentumokkal) előállni, ha kapcsolatot építenek ki egymással és más intézményekkel. Bajorországban 2015-ben alakult meg az *eMedienBayern* hálózat, tagjainak száma meghaladja a 120-at. A tagok „kulcsra kész”, de adaptálható megoldásokat kapnak az e-dokumentumok szolgáltatásához. A Bajor Könyvtári Központ 11 tapasztalatcsere-csoportot hozott létre a kiskönyvtárak munkatársai számára.

A vidéki és kistéleplési könyvtárak a látogatási idő minőségi eltöltését is célul tűzik ki. A megfelelő bútorok, az egyéni és a csoportos tevékenységek támogatása, az elmélyülésre és a kommunikációra szolgáló zónák elkülönítése mind-mind javítják a könyvtárak imázsát.

Jó gyakorlatok: *Marktoberdorf*ban (19 ezer lakos) friss, modern arculatot kívántak kialakítani a szü-

kös alapterület ellenére. A fizikai gyűjtemény kb. 20%-át felszámolták, a bejáratnál „olvasókávézó” található, megújult a gyermekrészleg, és alkotóteret (*makerspace*) is létesíteni fognak. A zenekedvelők streamingsszolgáltatást vehetnek igénybe, az *Online-Schwaben* révén pedig e-dokumentumok is elérhetőek. *Geretsried*ben (26 ezer lakos) a különböző (hagyományos és elektronikus) társas- és kártyajátékok kerültek a könyvtári tevékenység középpontjába, kiegészülve a számítógépes játékok széles tárházával. Játékeket szerveznek, ezzel a könyvtár jobban beágyazódik a település közösségi életébe. *Olching*ben (28 ezer lakos) az eslingi fiókkönyvtárban „élménykönyvtár” működtetnek. A könyvtár egy pékségen át közelíthető meg, amellyel szorosan összekapcsolódik, a heti nyitvatartást így 77 órára tudták növelni. Az élményszerű szolgáltatást a pékség közelsége mellett az aktuális gyűjtemény, az RFID és a vonzó berendezés biztosítja.

A vidéki könyvtárak szerepét további szempontok bevonásával lehetne vizsgálni (pl. mozgókönyvtárak, körzeti könyvtárak stb.). A szakmai támogató és tanácsadó szervezetek segítségével a kiskönyvtárak megvan a lehetőségük arra, hogy a különböző életkori csoportok számára a település közösségi központjaivá váljanak, megteremtve az egyenlő hozzáférés esélyét.

(Hegyközi Ilona)

Lásd még 210, 213, 214, 228, 244, 253, 254

Városi könyvtárak

Lásd 225, 254, 259, 261, 264, 268

Községi könyvtárak

Lásd 225

Tudományos és szakkönyvtárak

226/2020

CEYNOWA, Klaus: Lessons from Lockdown : was wissenschaftliche Bibliotheken aus der Coronakrise lernen könn(t)en. – Bibliogr. In: Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. – 67. (2020) 3-4., p. 150-154.

Res. angol nyelven

A bezárás tanulságai, avagy mit tanul(hat)tak a tudományos könyvtárak a koronavírus okozta válságból?

Általános helyzetkép; Általános tudományos könyvtár; Feladatkör; Nemzetközi helyzetkép; Szolgáltatások; Tudományos és szakkönyvtárak

A válságok – így a koronavírus-pandémia is – lehetőséget kínálnak a szakma számára a prioritások újragondolására, és arra kényszerítenek, hogy mérlegeljük, mi igazán fontos, mi felesleges, és mi a nélkülözhetetlen. A könyvtárosok már egy ideje töprengenek azon, melyik feladatuk lesz a digitális átalakulás során felesleges, melyik marad meg, és milyen új feladatok születnek majd. A középpontban kétségtelenül a könyvtári állomány jelentőségének kérdése áll: az állományé, amely évszázadokon át gyarapodik, növekszik, s gyűjteménnyé válik.

Arról már szerencsére nincs vita, hogy mit kell gyűjteni, vagyis hogy egyszer és mindenkorra véget érte a könyvkultúra kora, és helyette az e-formátumra kell-e áttérni valamennyi könyvtári folyamat (a beszerzés, a szolgáltatás és a megőrzés) során. A szakinformációs szolgáltatások terén a Német Kutatási Alap (DFG) az „e-preferált” megoldásokat szorgalmazza az adott szakterület és a publikációs kultúra függvényében. Noha megállapítható, hogy a nyomtatott dokumentumok makacsul kitartanak a szellem-, a kultúra- és a társadalomtudományokban – a Bajor Állami Könyvtár (*Bayerische Staatsbibliothek*, BSB) is évi 130 000 kötetnyi könyvet szerez be –, ez zavarja a könyvtárosok egy részét, akik a tudományos információközvetítés új paradigmájára mellett teszik le a voksukat. Az állomány gyarapítása és gondozása kétségkívül hosszú távú és költséges feladat (a hagyományos és az elektronikus dokumentumok esetében is), amiről azonban a tudományos könyvtár nem mondhat le. Ezzel szemben két radikális szakmai álláspont is idézhető. Az egyik szerint a kultúra megőrzéséhez elegendő egyetlen könyvpéldány megtartása, a másik pedig raktározásról beszél megőrzés helyett, lebecsülve ezzel a gyűjteményt.

A cikk második részében a szerző (a BSB főigazgatója) beszámol könyvtárának a járvány tavaszi időszaka alatti tevékenységéről és tapasztalatairól.

A bezárás után helyettesítő megoldásokon gondolkodtak; először a könyvek csomagban történő házhoz szállítását szervezték meg (3 könyv, 4 euróért), majd a licenctalapú tartalmak és a digitalizált dokumentumok szolgáltatása következett. Nagyon népszerű volt

a nyomtatott könyv – a BSB havonta 5000 kötetet juttatott el így a használóknak –, ahogy az elektronikus szolgáltatás is: a BSB portáljainak és digitális gyűjteményeinek megtekintési és letöltési számai 2020 februárja és áprilisa között megduplázódtak.

A járványhelyzet miatti lezárások következtében azonnal vita bontakozott ki az olvasótermek bezárásáról, mivel a németországi járványügyi rendelkezések nem „a mindennapi szükségletek”, hanem a (nélkülözhető) szabadidős tevékenységek körébe sorolták a könyvtárakat. Április 16-án már módosították az előírásokat: a felsőoktatási könyvtárak, az állami könyvtárak és levéltárak kinyithattak, betartva a járványügyi előírásokat. A szabadidős és a tudományos célok megkülönböztetésével azonban éles határvonal került a közkönyvtárak és a tudományos könyvtárak közé, ami újabb vitákat szült.

Május elején további könnyítések következtek, a közkönyvtárak is kinyithattak, és a BSB is fokozatosan megnyitotta olvasótermeit és kölcsönző részlegét online bejelentkezés és előjegyzés után, követve a távolságtartás és a higiénia szabályait.

A vírus okozta válság megmutatta, milyen fontosak a könyvtárak a tudományos munka, az oktatás és a tanulás szempontjából. Nyilvánvaló, hogy az állományok és gyűjtemények – legyenek azok analógok vagy digitálisak – továbbra is egyedülálló jellemzői a tudományos könyvtáraknak. Csak azokat az intézményeket fogják keresni az olvasók, amelyek jelentős és értékes állománnyal rendelkeznek.

A használók a tapasztalatok szerint jobban tudják, mire van szükségük, mint némely könyvtáros, akiknek a szeme előtt egy szebb jövő lebeg. A könyvtárak tavaszi bezárása a jövőről szőtt álmok realitásának próbájaként is felfogható, de hogy ezek a felismerések tartósak lesznek-e, abban kételkedik a szerző.

(Murányi Lajos)

227/2020

NIEMEYER, Sandra: Mehr als eine Bibliothek : Wissensorganisation von morgen in der TIB Hannover In: BuB. – 72. (2020) 5., p. 290-294.

Több mint könyvtár: a holnap tudásszervezése a hannoveri TIB-ben

Egyetemi könyvtár; Hozzáférhetőség; Interdiszciplináris problémák; Kutatás információellátása; Országos szak-

könyvtár -természettudományi és műszaki; Szolgáltató-sok

A TIB – Leibniz Műszaki és Természettudományi Információs Központ és Egyetemi Könyvtár, mint a neve is jelzi, kettős funkciót lát el: a műszaki tudományok, az építészet, a kémia, az informatika, a matematika és a fizika németországi központi könyvtáraként információval látja el a tudományt, a kutatást és a gazdaságot, a Hannoveri Leibniz Egyetem könyvtáraként pedig az intézmény hallgatói, oktatói és munkatársai információellátásáról gondoskodik a humán és társadalomtudományok területén is.

A TIB sokféle módon támogatja a nyílt hozzáférésre (*Open Access*, OA) való áttérést: segíti a kutatókat pénzügyi források keresésében, és részben átvállalja az OA-folyóiratok publikációs költségeit, valamint anyagi támogatást nyújt az *arXiv.org* és a *ChemRxiv.org* (elektronikus preprintek nyílt hozzáférésű repozitóriumai) e-print szervereinek működéséhez.

A szolgáltatókkal, különösen a kiadókkal és a szakmai szervezetekkel folytatott licenctárgyalások részét képezik az országos szakirodalmi ellátásnak. A TIB egyike annak a nyolc könyvtárnak, amelyek szövetségi és nemzeti licencekről tárgyalnak és készítik elő azokat. Az intézmény jelenleg 41 (összesen 1050 résztvevős) konzorciumban vezeti a tárgyalásokat.

A TIB 2012 óta működteti saját digitális hosszú távú megőrzési rendszerét, mindeközben állományának nagy részét archiválta, többek között a kutatási jelentéseket is, mivel több minisztérium számára a letéti könyvtár szerepét tölti be. A megőrzési rendszert partnerekönyvtáraival, a ZB MED-del és a ZBW-vel közösen működteti, így tőlük is kap archiválandó dokumentumokat.

Az állandó azonosítók (PID) és a digitális objektumazonosítók (DOI) tudományos publikálásban és kutatásban való szerepét felismerve a TIB már 2005-ben, világviszonylatban elsőként a kutatási adatok DOI-regisztrációs ügynökségévé vált. 2009-ben jött létre a nemzetközi *DataCite* egyesület, amely azóta 20,7 millió DOI-t adott ki; az egyesületnek 42 országból 203 tagja van – köztük a TIB-bel –, és világszerte 2014 adatközponttal működik együtt.

A könyvtár a műszaki és természettudományok tekintetében csaknem teljes gyűjteménye alapján a lehető leggyorsabban szolgáltat dokumentumokat és információkat a terület kutatóinak és az iparnak. 2019-ben mintegy 164 ezer közvetlen és több mint 36 ezer könyvtárközi kölcsönzési igényt elégített ki.

A szürke irodalom speciális terület a TIB-ben: beszerzi és feltárja a mérnöki tudományok, valamint az építészet, a kémia, az informatika, a matematika és a fizika területén az ilyen jellegű dokumentumokat (konferenciakiadványokat, német és külföldi kutatási jelentéseket, kelet-ázsiai és kelet-európai folyóiratokat és monográfiákat, disszertációkat, szabadalmakat és szabványokat). Törekszik a szürke irodalom láthatóvá tételére, az értékesebb anyagok nyílt hozzáférésű közzétételére, gyűjteménye fejlesztésére és hosszú távú megőrzésére.

Egyetemi könyvtárként a TIB nagy látogatottságnak örvend: évente 1,7 millió használó keresi fel, a tendencia emelkedő. Az öt helyszín heti 102 órában áll az olvasók rendelkezésére, ezek közül a legnépszerűbb a Conti-campus éjfélig nyitva tartó könyvtára. A hallgatók intenzíven használják az 1800 munkahelyet, amelyek egyéni és csoportos munkára is lehetőséget adnak. A hagyományos könyvtárhasználati képzésen túl a könyvtár interaktív formákat is bevezetett: ún. *coffee lecture*-öket (havonta egyszer tíz percben), személyes tanácsadást, „kérdezd a TIB-től” szolgáltatást és a házidolgozatok napját (évente egyszer).

A kutatások területén folyó tudásmegosztás új formáit a TIB a Hannoveri Leibniz Egyetem L3S Kutatási Központjával közösen kísérletezi ki az ún. *Joint-Lab*-ban (közös laboratórium): egy dinamikus tudásgráf (az ún. *Open Research Knowledge Graph*, ORKG) segítségével a különböző kutatási ötletek, kezdeményezések, módszerek és eredmények összekapcsolhatók, és géppel olvasható formában megjeleníthetők. Az ORKG korszerűsített használói felülettel és számos új funkcióval ellátott béta verziója 2019 vége óta online elérhető (<https://tib.eu/orkg>).

A 2013-ban alapított *Open Science Lab* (nyílt tudomány laboratórium) azt vizsgálja, hogyan lehet a digitálisobjektum-gyűjteményeket megnyitni és hálózatba kapcsolni annak érdekében, hogy tartalmaik jobban megtalálhatók, használhatók és összeköthetők legyenek. Támogatja a kutatókat és intézményeiket abban, hogy a VIVO (kutatási információk kezelésére szolgáló rendszer) és a *Linked Open Data* (nyílt kapcsolt adatok) révén strukturált képet mutathassanak be eredményeikről a nyilvánosságnak.

A TIB-ben folyó kutatások közül kiemelhető a „vizuális analitika” kutatócsoport, amely egy mesterséges intelligenciát használó informatikai eszközt dolgozott ki a fényképek helyszínének beazonosításához, illetve a „tudományos adatmenedzsment” kutatócsoport,

amely a *Big Data* és a mesterséges intelligencia alapján segítené a személyre szabott orvoslást.

A TIB AV-portálja (<https://av.tib.eu>) több mint 20 ezer, előadásokról, kísérletekről, konferenciákról és más oktatási anyagokról készített videofelvételt kínál. A minőségileg ellenőrzött, DOI-val ellátott felvételek között kulcsszó és tartalom szerint lehet keresni.

(Feimer Ágnes)

Lásd még 248, 250, 270, 274

Gyermek- és ifjúsági könyvtárak

228/2020

CRIST, Beth [et al.]: Supporting Parents in Early Literacy through Libraries (SPELL) : an evaluation of a multi-site library project. – Bibliogr. In: Public library quarterly. – 39. (2020) 2., p. 89-101.

A szülők támogatása a korai olvasásfejlesztésben a könyvtárak segítségével: egy több helyszínes könyvtári projekt értékelése

Felmérés; Gyermek- és ifjúsági olvasók; Hátrányos társadalmi helyzetű olvasó; Ifjúsági és gyermekkönyvtár; Közművelődési könyvtár; Olvasási szokások

A Szülők Támogatása a Korai Olvasásfejlesztésben a Könyvtárak Segítségével (*Supporting Parents in Early Literacy through Libraries*, SPELL) projektet a Colorado Állami Könyvtár azért indította, hogy értékeljék a könyvtárak korai olvasásfejlesztési programjainak hatékonyságát. Ennek keretében nyolc coloradói könyvtár egyéves időtartamú korai olvasásfejlesztési programokat dolgozott ki és valósított meg, melyekkel a 0–3 éves gyermekek szüleit célozták meg, elsősorban az alacsony jövedelmű családokra összpontosítva. A programok előtt és után felméréseket végeztek annak érdekében, hogy képet alkossanak azok hatásairól a részt vevő szülők korai olvasásfejlesztéssel kapcsolatos szokásaira. A felmérések eredményei azt mutatják, hogy a SPELL kísérleti programjaiban való részvételt követően a válaszadók nagyobb valószínűséggel gyakoroltak olyan olvasásfejlesztő tevékenységeket, mint a felolvasás, az éneklés vagy a játék, valamint tudatosodott bennük a korai olvasásfejlesztés szerepe a gyermekek mentális fejlődésében, az olvasástanulásban és az óvoda- és iskolaérettségben. A SPELL sikere nyo-

mán a szakmai ajánlásokat és jó gyakorlatokat más könyvtárak is hasznosíthatják.

(Autoref. alapján)

Iskolai könyvtárak

229/2020

HRACH, Sabine: PISA, Digitalisierung, Leseförderung, Lesemotivation : Schulbibliothekarische Fachberatung in Bayern In: Bibliotheksforum Bayern. – 14. (2020) 2., p. 32-35.

PISA, digitalizáció, olvasásnépszerűsítés, olvasásösztönzés: iskolai könyvtári szaktanácsadás Bajorországban

Iskolai könyvtár; Könyvtárostánár; Módszertani munka; Szakfelügyelet; Továbbképzés

Németországban az iskolai könyvtárak ügyeivel a tartományok foglalkoznak, ennek következtében sok múlik a fenntartókon. A könyvtárakért felelős tanárok munkáját különböző (helyi, regionális és szövetségi) tanácsadó intézmények segítik. Bajorországban négy könyvtárostánár látja el az iskolai könyvtári szaktanácsadás feladatait. Ők aktív főállásuk mellett hetente két napot a Bajor Állami Könyvtár (*Bayerische Staatsbibliothek*, BSB) Közkönyvtári Központjának kihelyezett irodáiban töltenek (a helyszínek: München, Regensburg, Nürnberg és Würzburg), és összesen közel hatezer iskola munkatársai számára állnak rendelkezésre.

Tevékenységük hasonló a közkönyvtári tanácsadókéhoz, de speciálisan az iskolai könyvtárakra irányul. Mivel az iskolai könyvtárak működtetése a fenntartó felelőssége, nincsenek normatívák az épületekre, a számítógépes felszereltségre, a finanszírozásra vagy a szervezetre vonatkozóan. A tanácsadók személyes látogatások és beszélgetések során keresik az egyéni megoldásokat az egyes intézmények számára.

A tanácsadók átfogó továbbképzési kínálatot állítanak össze a könyvtári munkát végző tanároknak és egyéb kollégáknak. Évente háromnapos alkalmakat szerveznek: az alapozó kurzus hat modulból áll, és tartalmazza az iskolai könyvtárak létrehozásához és működtetéséhez szükséges tudnivalókat. A kultuszminisztérium *Olvasás Bajorországban – az olvasás támogatása az iskolai könyvtárban és az*

iskolai könyvtárral című kezdeményezése is része a képzésnek.

A szövetségi kormány a „digitális csomag” projekt keretében forrásokat biztosít ahhoz, hogy az iskolák beszerezzék a megfelelő technikai és digitális eszközöket. Az egyes iskolák a részvételhez médiakonceptiót fogalmazznak meg a maguk számára. Abból indulnak ki, hogy minden digitális tevékenység alapkövetelményét az analóg olvasási képességek jelentik, tehát továbbra is elengedhetetlen ezek fejlesztése. Az iskolai könyvtárak a jövőben a digitális forrásokat (online adatbázisokat és elektronikus dokumentumokat) is magától értetődően fogják szolgáltatni. Ehhez szükségük van korszerű hardverekre, szoftverekre, gyors internetre és kapcsolódási pontokra, hogy a tanulók saját laptopjaikat és táblagépeiket is használni tudják. Analóg és/vagy digitális kalauzok segítségével az iskolai könyvtár eleget tud tenni információközvetítő szerepének az egyes szakterületeken, a pedagógiát is beleértve. Kulcskérdés a gyűjtemény aktualitása, vonzereje és színvonala is.

Az iskolai könyvtáraknak az a hagyományos feladatuk, hogy a tanulókat képessé tegyék arra, hogy a különböző médiumokban és szövegekben célzott

információkeresést tudjanak végezni. Napjainkban a média digitalizációja, illetve az ellenőrizetlen és a nem hitelesített információk terjedése okozza a legfőbb kihívást – ezt a témakört az iskolai könyvtári tanácsadók is kiemelten kezelik a továbbképzéseken. Számos iskolában a könyvtár jelenleg elavult dokumentumok gyűjteménye, amely nem ösztönöz olvasásra vagy tanulásra; a helyiség sokszor kibővített tanári szobaként, további osztályteremként vagy raktárként funkcionál. Ám az iskolai könyvtár nem pusztán archívum, egy pedagógus pedig egy könyvtári óra alatt nem tud olyan munkát végezni, mint egy teljes állású, képzett könyvtárostanár. Annak érdekében, hogy a jövőben az iskolai könyvtár az iskola központi „kapuja” legyen, fontos a megfelelő jogi szabályozás megteremtése, a normatívák megfogalmazása és a minőségbiztosítás előírása. Ennek első lépése az lehetne, hogy a könyvtárosképzésben kialakítsák az „iskolai médiatéka kezelője” modult, és az építési tervekben szerepeltessék az iskolai könyvtárak minimális követelményeit.

(Hegyközi Ilona)

Munkafolyamatok és szolgáltatások

Általános kérdések

230/2020

GREGORY, Gwen: Going the distance : incorporating collection maintenance into technical services in an academic library. – Bibliogr. In: Technical services quarterly. – 37. (2020) 1., p. 13-23.

Gyűjteménykezelési feladatok beépítése egy felsőoktatási könyvtár feldolgozó munkájába

Állományapasztás; Állományvédelem; Feldolgozó munka; Felsőoktatási könyvtár; Kölcsönzés; Munkafolyamat; Munkaszervezet; Raktározás

A felsőoktatási könyvtárakban a fizikai állomány kezelése (pl. kéréseljesítés, visszaosztás) hagyományosan a kölcsönző osztály vagy az olvasószolgálat

feladata, míg más munkafolyamatok (pl. megőrzés, apasztás, revízió) a feldolgozók hatáskörébe tartoznak. Ám az utóbbi években az elektronikus forrásokhoz való hozzáférés lehetősége a fizikai dokumentumok iránti igény csökkenését vonta maga után, ami hosszú távon változtatást igényel mind a könyvtár állományára, mind pedig a könyvtári terekre nézve. A fizikai dokumentumok kezelésekor is a munkafolyamatok észszerűsítésére van szükség.

A cikk a Chicagói Illinois Egyetem Könyvtárának 1,6 millió kötettel és 200 ezer kötetes raktári állománnyal rendelkező Richard J. Daley Könyvtárát és annak 2016-os szervezeti átalakítását mutatja be. 2012 és 2016 között a könyvtár dokumentumforgalmazása 50%-kal esett vissza, ennek ellenére az állományvédelemről és a gyűjteményszervezési feladatok ellátásáról továbbra is gondoskodni kellett. A cél az volt, hogy megtalálják a legjobb működési modellt. Végül egy olyan megoldás született, amely a fizikai gyűjte-

mény kezelését szorosabban összehangolja a különböző feladatok adminisztratív egyesítésén keresztül. A könyvtárban a gyarapítást, a katalogizálást, az adatbázisok és az elektronikus források kezelését már korábban központosították a Forrásbeszerzési- és kezelési Osztályon (*Resource Acquisition and Management*), ezzel párhuzamosan számottevő apasztási munkafolyamatok zajlottak a könyvtári terek átrendezése érdekében. A kölcsönözhető állomány restaurálása eközben vagy elmaradt, vagy akadályozta a dokumentumforgalmazást; a raktárosok pedig időnként alig kaptak munkát. Mivel a Kölcsönzési Osztály – ahová a Raktározási Részleg is tartozott – vezetői pozíciója nem volt betöltve, közel egy éven át a Forrásbeszerzési- és kezelési Osztály vezetője látta el megbízottként ezt a beosztást. Ez az időszak alkalmat adott a személyzettel való interjúk készítésére és a munkafolyamatok áttekintésére.

Mérlegelve a lehetőségeket, 2016-ban úgy döntöttek, hogy a Raktározási Részleg feladatait más területekhez fogják csatolni. A közönségkapcsolati funkciók megmaradtak a Kölcsönzési Osztálynál, míg a kérelmetjesítés, a rúkkolás és a raktári feladatok a Forrásbeszerzési- és kezelési Osztályhoz kerültek, az állományvédelemmel és az apasztással egyetemben. Így a hatfős Raktározási Részlegről két fő került a Kölcsönzési Osztályra, négy fő pedig a Forrásbeszerzési- és kezelési Osztályra. Az előbbieket beolvadtak az addigi szervezeti keretekbe, míg az utóbbiak új részleget alkottak Gyűjteménykezelési Részleg (*Collection Maintenance Unit*) néven. A rendelkezésre álló hallgatói munkaerőt is az új szervezeti egységek szerint osztották be; bár már régebben is alkalmazták őket erre a feladatra, de ettől kezdve minden kérelmetjesítést és visszaosztást a hallgatók végeztek. Új munkafolyamat jött létre az állományvédelmi munkálatok rendszerezése érdekében. Az átszervezés előtt a dokumentumok felülvizsgálata és javítása szervezetlen és lassú volt, és főként a Kölcsönzési Osztályon történt. 2016 óta az e feladatot átvevő Gyűjteménykezelési Részleg osztályozza a károsodott köteteket, a restaurálási döntések meghozatalakor pedig együttműködik a szakreferens könyvtárosokkal. Felállítottak egy kisebb restauráló munkaállomást, továbbá egy kereskedelmi célú kötetzetnek is küldenek javítandó könyveket.

Az apasztás folyamatát is egyszerűsítették; a munkát a Gyűjteménykezelési Részleg végzi, illetve koordinálja, odafigyelve a sebesség és a pontosság egyensúlyára. Arra törekednek, hogy a köteteket minél kevesebb szer mozgassák feleslegesen, ezért

a raktárépületben is kialakítottak egy számítógépes munkaállomást, és a vonalkódokat is csoportosan gyűjtik be az apasztáshoz.

Az eddigi tapasztalatok alapján az átszervezés sikeres volt. A fizikai dokumentumok kezelése során felmerülő problémák megoldása kapcsán javult a kommunikáció, a munkatársak fizikai közelsége fokozta az együttműködést. Az összesített dolgozói létszám csökkenése dacára nőtt a munka hatékonysága. A Gyűjteménykezelési Részleg mára szerves részévé vált a Forrásbeszerzési- és kezelési Osztály működésének, így valóban képesek a fizikai dokumentumok életciklusát az elejétől a végéig, egy osztályon belül menedzselni. Ugyanazok az emberek végzik a gyűjtemény kezelését, mint a könyvtári állomány-nyilvántartó rendszer karbantartását. Ők a szakértői annak, hogy mi van a raktárakban, és most ezt a szakértelemet használják arra is, hogy megbizonyosodjanak afelől, hogy az integrált könyvtári rendszerben lévő rekordok helyesek-e. (A katalógus karbantartásában természetesen számíthatnak a Forrásbeszerzési- és kezelési Osztály Gyarapító és Feldolgozó Részlegén lévő katalogizálók segítségére.) Mindezek a fejlesztések sokkal pontosabb és jobb szolgáltatást eredményeztek a könyvtárhasználók számára.

(Mészáros Tamás)

Lásd még 216, 237

Állomány, állományalakítás

231/2020

ELLIOTT, Cynthia – HAZEN, T.: An EBA plan for primary source content : a new model for access and ownership. – Bibliogr. In: Technical services quarterly. – 37. (2020) 2., p. 148-159.

EBA-terv a primer források esetére: a hozzáférés és a tulajdonlás új modellje

Adatbázis; Állományalakítás; Együttműködés -helyi; Feldolgozó munka; Felsőoktatási könyvtár; Igény; Munkafolyamat; Szoftverválasztás

Az öt arizonai felsőoktatási könyvtárat tömörítő Arizonai Egyetem Könyvtárai (UAL) stagnáló beszerzési kerete miatt olyan helyzetbe került, hogy hiába kívánta biztosítani a primer forrásokhoz (pl. régi könyvekhez, történeti periodikumokhoz, kongressz-

szusi dokumentumokhoz stb.) történő hozzáférést, használati adatok és egyéb kritériumok hiányában nem tudta a fenntartó számára indokolni ennek költségeit. A UAL és a *ProQuest* 2016-ban tárgyalásokat kezdeményezett egy új tartalomszolgáltató modell bevezetéséről a primer források esetére. A könyvtár már nem tudta kifizetni a korlátlan hozzáférés díját, viszont továbbra is széles körű, állandó hozzáférést kívánt nyújtani használói számára. Pontosán ezt teszi lehetővé a használati adatok által irányított beszerzés (*evidence-based acquisitions*, EBA) modellje, mely szerint a szolgáltató kölcsönös megegyezés alapján előre megszabott időre biztosítja a hozzáférést az adott tartalomhoz, majd az időszak lejártá után a könyvtár egy előzetes megállapodás szerinti összeget fizet a valóban használt tartalmak után, hogy azokat örökre szólóan megvásárolja. A pontos használati adatok okán nevezik a modellt bizonyítékalapú beszerzésnek.

A UAL 2017 decemberében kötött ötéves szerződést a *ProQuest*tal a *ProQuest* és az *Alexander Street Press* primer forrásokat kínáló adatbázisai használatára, éves előfizetői díjjal, valamint azzal a lehetőséggel, hogy minden év decemberében a UAL örökre szólóan kedvezményesen megvásárolhatja az általa kiválasztott tartalmakat.

Az EBA-terv kezdeti csomagja 253, primer forrásokat kínáló adatbázist foglalt magában. Ekkora mennyiségű tartalom implementálása jelentős kihívást jelentett a gyűjteményszervező és feldolgozó osztálynak, különösen, hogy ugyanebben az időszakban történt meg az átállás a *Millennium/Summon* rendszerekről az *Alma/Primo* integrált rendszerre.

Elsőként az *Intota* tudásbázisban keresték ki és aktiválták a forrásokat, gyűjteményi szintű MARC-rekordokat készítettek, majd ellenőrizték és konfigurálták a hozzáférést (*EZProxy* segítségével biztosítva a távoli elérést). Ez a szakasz 2018 májusára fejeződött be. Az „adatbázisok A-tól Z-ig” lista 2018 júniusa és szeptembere között készült el a címek, az egyedi URL-ek, a leírások és a tárgykörök hozzáadásával. Mivel az IKR-váltás miatt bizonyos munkafolyamatokat meg kellett ismételni – az elektronikus források a tudásbázisból az *Alma Community Zone*-ba és a *Primo Central Index*-be kerültek –, elhúzódt az implementáció. A UAL-nek végül 2018 szeptembere és novembere között volt alkalma a pontos használói igények felmérésére.

A szükséges adatok forrását a már elérhető használati statisztikák, az érdekeltek visszajelzései, a campus oktatási és kutatási igényei, a helyi és regionális

sajátosságok, valamint az ismert korábbi használati tapasztalatok képezték. Ezek alapján 2018 decemberében a szolgáltatótól 8 gyűjteményhez vásároltak örökre szóló hozzáférést. 2019 folyamán a gyűjteményszervezésért felelős könyvtárosok finomították az egyeztetést az érdekelt felekkel, részletesen ismertették velük az elérhető szolgáltatásokat és a beszerzési folyamatot, illetve a nyomtatott gyűjtemények apasztását is figyelembe vették, így egy évvel később a visszajelzések fényében 12 releváns, primer forrásokat nyújtó gyűjteményt tudtak megvásárolni. A legfőbb tanulság az, hogy egy ilyen volumenű projekt és egy új IKR együttes bevezetése túl nagy kihívást jelent egy intézmény számára. További fennakadást okozott, hogy egy, a *ProQuest* által újonnan hozzáadott gyűjtemény csak hosszú átfutási idő után lett elérhető az *Alma* keresőrendszerében – ezen a különböző részlegek munkájának hatékonyabb összehangolásával igyekeztek segíteni. Probléma volt az is, hogy a *ProQuest* számos olyan primer forrás-gyűjteményt kínál, amelyre csak az EBA-terven kívül lehetett előfizetni, ami nehezen átlátható a használók számára. Ennek feloldása céljából 2019 novemberében a *ProQuest* létrehozott egy olyan felületet, amely az EBA-terv primer forrásaihoz egyszerűsített hozzáférési pontot biztosít, megkönnyítve így a források láthatóságát a könyvtár és az egyetemi polgárok számára. A források kihasználtsága mindazonáltal egyes képet mutat: vannak olyan gyűjtemények, melyek kiugró használatot érnek el, míg másokat alig használnak. A munka következő fázisában a UAL könyvtárosai az oktatási és kutatási igények feltérképezése mellett a szolgáltatás további ismertetésére, népszerűsítésére helyezik a hangsúlyt.

(Bódog András)

Lásd még 230, 264, 269

Állományvédelem

232/2020

BARYŠEVA, Ekaterina Aleksandrovna: Programmy sohraneniâ nacional' nogo knižnogo nasledia v bibliotečnoj politike Kitajskoj Narodnoj Respubliki In: Bibliotekovedenie. – (2020) 1., p. 73-84.

Res. angol nyelven

A nemzeti könyvörökség megőrzését célzó programok a Kínai Népköztársaság könyvtárpolitikájában

Állományvédelem; Fejlesztési terv; Könyvmúzeum; Könyvtárpolitika; Kulturális örökség; Megőrzés; Nemzeti könyvtár; Régi és ritka könyvek

A tanulmány célja, hogy összefoglalja a Kínai Népköztársaság könyvtáraiban lévő régi és ritka könyvek gyűjteményeinek XXI. század eleji helyzetéről szóló információkat, és áttekintse a nemzeti könyvörökség számbavételével, feldolgozásával, konzerválásával, restaurálásával, megőrzésével és népszerűsítésével kapcsolatos állami programok tartalmát és megvalósításuk ütemét. A szerző megadja a „régikönyvek” és „ritka könyvek” Kínában használt definícióját. A régi könyvekhez tartoznak az 1912 előtti kéziratos vagy nyomtatott könyvek; a ritka könyvekhez sorolják az 1795 előtt kiadott könyveket és azokat az 1796 és 1912 között megjelent kiadványokat, amelyek kiemelkedő történeti, kulturális, művészeti-esztétikai értékkel rendelkeznek, valamint a Kínai Köztársaság (1912–1949) ideje alatt készült kiadói termékeket és dokumentumokat. A kínai publikációkban gyakran előfordul még egy fogalom, a „ritka régi könyvek”, amely minden olyan kéziratos és nyomtatott kiadványra vonatkozik, amely 1795 előtt látott napvilágot. Az ország könyvtáraiban mintegy 27 175 000 régi könyv található, közülük 2,5 millió 1795 előtt keletkezett; kb. 45 ezer régi könyv csak egyetlen példányban maradt fenn.

A cikk elsősorban azokra a programokra fókuszál, amelyeket a Kínai Nemzeti Könyvtár részvételével és a kínai kormány jóváhagyásával a 2007 és 2018 közötti időszakban dolgoztak ki. A szerző ismerteti a *Régi könyvek megőrzésének nemzeti terve* (2007) főbb célkitűzéseit, valamint a régi kínai könyvek megőrzésére és konzerválására létrehozott nemzeti központ (NK) – amely a terv megvalósításáért felelős vezető intézmény lett – hatáskörét és feladatait. Leírja a régi és ritka könyvek restaurálására és konzerválására Kínában jelenleg kialakult, az NK által irányított regionális és helyi központok rendszerét. Bemutatja ezek szerepét a ritkaságok felderítésében, számbavételében és feldolgozásában, a szabványos tárolási mód kialakításában és fenntartásában a régi könyvtárpéldékben, a restauráló műhelyek tevékenységének biztosításában, a dokumentumok digitalizálásában, valamint az egyedi kiadványok teljes szövegű adatbázisának előkészítésében és online közzétételében. A cikk kiemeli a nemzeti könyvtárban 2014 júliusában megnyílt *A Klasszikus Könyv Nemzeti Múzeuma* jelentőségét a nemzeti könyvörökség népszerűsítésében.

Az elkövetkező évek legfontosabb feladata a Nemzeti Archivális Raktár számára két új épület emelése Pekingben, illetve egy Csengtőben (Hopej tartomány). Az utóbbi tíz évben az állami támogatásnak és a célzott finanszírozásnak köszönhetően a nemzeti könyvörökség megőrzése és népszerűsítése terén sikerült szisztematikus tevékenységet megvalósítani Kínában.

(Autoref. alapján)

233/2020

EWEN, Lara: How to sanitize collections in a pandemic : conservators weigh in on the mysteries of materials handling during COVID-19 In: *American libraries*. – 51. (2020) 6., p. 10-11, 13.

Hogyan fertőtlenítsük a gyűjteményeket világjárvány idején? Restaurátor szakemberek állásfoglalása a dokumentumok kezeléséről a COVID-19 alatt

Állományvédelem; Konzerválás; Megőrzés; Nemzetközi helyzetkép; Papír

A COVID-19 világjárvány közepette fontos kérdésé vált a könyvtárak biztonságossá tétele. Meglepő módon angol nyelvterületen alig lelhetők fel történeti adatok a járványok könyvtári vonatkozásairól. (A *Smithsonian Magazine* 2019. augusztusi száma publikált egy cikket *When the Public Feared That Library Books Could Spread Deadly Diseases [Amikor a nagyközönség félt, hogy a könyvtári könyvek halálos kórokat terjeszthetnek]* címmel.)

Az elmúlt időszakban laboratóriumi kutatásokkal vizsgálták a különböző anyagok (pl. műanyag, réz, rozsdamentes acél stb.) vírushordozó képességeit, de egyértelműen kijelenthető, hogy a legkönnyebb, legbiztonságosabb és legköltséghatékonyabb védelmet az izoláció biztosítja, ami a könyvtárakat és az embereket is óvja. A karanténidőszaknak legalább 24 óráig, de lehetőleg 14 napig kell tartania. Abban az esetben, ha nem zárnak be, és szolgáltatásaikat korlátozottan működtetik, a könyvtáraknak a kockázatok minimalizálására kell törekedniük. Elengedhetetlen az alapos kézmosás, továbbá nagy hangsúlyt kell fektetni az olyan könyvtári felületek alapos fertőtlenítésére, mint a kilincsek, a bútorzat és a használati tárgyak, ám a restaurátor szakemberek óva intenek a dokumentumok fertőtlenítésétől (kivéve a műanyag védőborítókat), mivel a fertőtlenítőszer (pl. alkohol, hipó, vizes oldatok) többsége károsítja a papírt,

a vásznat és a könyvek kötéseit. Ugyan az UV-fény alkalmas a vírusok elpusztítására, de egyrészt a csírátlantáshoz szükséges dózis hosszú távon roncsolja a könyvtári dokumentumokat, másrészt nem is oldható meg, hogy külön-külön minden egyes papírlapot UV-sugárzásnak tegyünk ki. [Emellett az ózonos fertőtlenítés is károsítja hosszú távon a papír minőségét – a Ref. megj.]

A járványhelyzet arra készteti a könyvtárakat, hogy korlátozzák a dokumentumokhoz való hozzáférést, ami frusztráló lehet, a kulturális örökség megőrzése és az egészség védelme érdekében azonban mégis ez a helyes eljárás. A cikk végezetül hivatkozik néhány állományvédelmi ajánlásra az Egyesült Államok szakmai szervezeteitől (<https://americanlibrariesmagazine.org/2020/06/01/how-to-sanitize-collections-in-a-pandemic/>).

(Bódog András)

234/2020

VÁVROVÁ, Petra: Hromadné odkyselování novodobých knihovních fondů. – Bibliogr. In: Čtenář. – 72. (2020) 2., p. 46-49.

A modern könyvtári gyűjtemények tömeges savtalanítása

Adatbázis; Állományvédelem; Modern könyv; Nemzeti könyvtár; Papír; Savtalanítás; Szabvány

A Cseh Nemzeti Könyvtár több mint 7 millió könyvtári egységgel rendelkezik; nagyjából 96%-uk az ún. modern gyűjteményt alkotja, amelybe az 1800 után kiadott dokumentumok tartoznak. Az 1845–1850 közötti időszakban megnőtt publikációs igények és a papírgyártás technológiai változásai (fapép alapú papír) a papír élettartamának lerövidülését eredményezték. A savas kémhatású anyagok képződése (hidrolitikus kémiai reakciók révén) katalizálja a cellulózmolekulák bomlási folyamatát, aminek eredményeképpen fennáll a veszélye annak, hogy a papír apró darabokra törik, és megsemmisül. Ez megelőző intézkedésekkel és beavatkozásokkal lassítható, de fontos, hogy a megfelelő időben lépünk közbe.

A papír élettartamát számos külső körülmény befolyásolja: a levegő hőmérséklete, páratartalma, a környezeti szennyezések (pl. por, kén- és nitrogén-oxidok, ózon stb.), a világítás, a biológiai kártevők. A papír savtartalmának semlegesítésével, savtalanítással, az ún. alkáli maradék növelésével meghosszabbítható a papír élettartama, megakadályozható

megsemmisülése, és biztosítható az eredeti információforrás megőrzése a jövő generációi számára. A Cseh Nemzeti Könyvtár évek óta keresi a megoldást a könyv- és periodikaanyag tömeges savtalanítására. A gyűjtemény állapota a kutatások szerint „időzített bomba”, a dokumentumok egy része visszafordíthatatlanul károsodott.

A savtalanítási folyamat nem más, mint a papír kémiai eljárással való kezelése. A papír savkárosodásának felmérését követően a jelenlévő savas anyagokat (szabad savakat) semlegesítik, inaktíválják, ezzel jelentősen lassítható és késleltethető a papír állagromlásának folyamata. A tömeges technológiának köszönhetően a papírban alkáli maradékot képeznek olyan szerves vegyületek (karbonátok) segítségével, amelyek kalciumot vagy magnéziumot tartalmaznak. Az alkáli maradék „pufferhatást” fejt ki, ami semlegesíti a papírban – külső vagy belső hatásra – létrejövő savakat, a papír így kémiaiilag stabilabbá válik. A tömeges savtalanítás „ideális követelményei” a következők:

- A semlegesítés következtében a könyvek nem károsodhatnak, és kötésük sem rongálódhat.
- A folyamat bármilyen típusú papír esetén alkalmazható.
- Az eljárás nem lehet káros hatással a könyv egyéb anyagaira, külső és belső formájára.
- Minden savtartalmat teljesen és végleg semlegesíteni kell.
- A semlegesítés során az alkáli maradék 2% kalcium-karbonátnak megfelelő mennyiség legyen (az ISO 10716 előírása szerint), amely képes megkötni a kén- és nitrogén-oxidokat a levegőből.
- A pH-értéknek és az alkáli maradéknak a könyv egészében homogénnek kell lennie annak érdekében, hogy a vegyületek ne csak a felületi, hanem a szerkezeti savasságot is megszüntessék. Ez atomabszorpciós spektrometriás módszerrel (ld. EN ISO 7980:2000) határozható meg.
- A papír pH-értékének 7 és 8,5 közé kell esnie (bizonyos esetekben 6,5 és 9,5 közé is eshet), a ČSN ISO 6588 alapján.
- A semlegesített papír élettartama ideális esetben az ötszörösére növekszik.
- A könyv mechanikai tulajdonságainak változatlannak kell maradniuk, összhangban az ISO 5626 szabvánnyal.
- Az alkalmazott vegyi anyagok nem veszélyeztethetik a személyzetet, a jövő olvasóit és a környezetet.

– Az alkalmazott vegyszerek a könyv egyik részét sem károsíthatják hosszú távon.

A könyvtári kiadványok savtalanítására kiírt beszerzésben a *DocuSave* cég lett a nyertes, amely a *Papersave Swiss*® technológiával, a német Aschauban működik. A cég könyvek, broszúrák, aprónyomtatványok savtalanítását tömeges módszerrel, egy szárító eljárás után fém rekeszekben végzi, amelyeket a savtalanító folyadékba merítenek, majd néhány hétre klimatizáló kamrába helyeznek. 2016 és 2019 között a kulturális minisztérium támogatási programjának köszönhetően több ezer könyvet savtalanítottak. A pH-érték a savtalanítás előtt 3,5–4 körüli volt, amit sikerült az ideális 7 és 8,5 közé emelni. Újabb 6 millió koronás minisztériumi forrásból 2019-ben tömeges savtalanítás kezdődött. Ehhez felállítottak egy bizottságot, melyben a minisztérium képviselői, a Cseh Nemzeti Könyvtár és a Morva Területi Könyvtár működnek közre. Az országos digitalizálási nyilvántartás (*Registru digitalizace*) infrastruktúrájára építve, a gyűjtemény fizikai állapotát felmérő adatbázissal (*Průzkum fyzického stavu* – ld. a Könyvtári Figyelő 31/2020. sz. referátumát) összefüggésben létrehozták a savtalanított dokumentumok országos nyilvántartását (*Registru odkyselování*), amelyben példányszintű azonosítással rögzíthetők az információk (állapot, alkalmazott eljárások, pH-értékek a savtalanítás előtt és után). A nyilvántartás (<http://odkyselovani.nkp.cz/>) hozzájárul a módszeres savtalanítás megszervezéséhez és a modern gyűjtemények állapotának nyomon követéséhez. A cél az, hogy egy adott címből első körben egy példányt savtalanítsanak.

Egyre több csehországi könyvtár csatlakozik a kezdeményezéshez. A nemzeti könyvtár módszertani útmutatók publikálásával is hozzájárul a dokumentumok tartós megőrzéséhez a következő generációk számára – hogy elkezdődhessen a savtalanítás, amíg még lehetséges.

(Prókai Margit)

Lásd még 208, 230, 235, 263

Speciális dokumentumok, különgyűjtemények

235/2020

BRADLEY, Sharon – EVANS, Rachel – GROVE, Leslie:
Born-digital preservation : the art of archiving photos with

script and batch processing. – Bibliogr. In: Computers in libraries. – 40. (2020) 5., p. 23-27.

Digitálisan keletkezett dokumentumok megőrzése: a fényképek archiválásának művészete szkriptek és kötegeltefeldolgozás segítségével

Elektronikus dokumentum; Elektronikus könyvtár; Felsőoktatási könyvtár; Gépi dokumentumleírás; Képgyűjtemény; Megőrzés; Programozás; Szoftver

Az egyesült államokbeli Georgia Egyetem jogi szakkönyvtárának honlapja a *Drupal* webtartalom-kezelő rendszerrel működik, ennek frissítését 2020 őszére időzítették. Ezzel egyidejűleg a tartalmat is meg kívánták újítani, aminek keretében az egyetemhez kötődő öt különböző digitális képtárház dokumentumait a könyvtár *Digital Commons* repozitóriumában tervezték összevonni.

Míg a digitalizált régi fényképek repozitóriumi archiválása már megoldott volt, az eleve digitálisan született (*born-digital*) képek (pl. rendezvényfotók) kezelése webes képgalériákban történt, melyekben 2001-től kezdve tároltak fényképeket. A gondot az jelentette, hogy az egyes galériákban más-más rendszert (*Drupal, Flash, HTML*) használtak, a képeket pedig eltérő formátumokban, eltérő metaadatokkal töltötték fel. A probléma orvoslása érdekében egy webfejlesztő, egy archiválással foglalkozó szakember és egy könyvtáros összefogott, és eldöntötték, hogy automatizált módon gyűjtik össze a képeket az egyes galériákból ún. szkriptek segítségével, majd kötegeltefeldolgozással (*batch processing*) töltik be őket a repozitóriumba. A munka előkészítése, a részletek kidolgozása 2019 őszén kezdődött.

A képek adatait az egyetem öt különböző képgalériájából automatizált módon, PHP programnyelven írt szkriptek segítségével mentették le, első körben egy Excel táblázatba. Négy olyan metaadat volt, amelylyel valamennyi galériában lévő kép rendelkezett, így minden kép esetében a következőket vették fel: a kép címe, publikálásának dátuma, képleírás és a kép eredeti URL-je. Annak érdekében, hogy megkönnyítsék a képek részletesebb metaadatokkal történő ellátását, igénybe vették a *Google* mesterséges intelligencián alapuló, ingyenes *Vision API* szolgáltatását, amely képes az arcok, tárgyak és szövegek automatikus felismerésére. A terv az volt, hogy az így kinyert információkat is metaadatként tárolják, ám végül ez nem bizonyult célravezetőnek. Ennek ellenére hasznosították a szolgáltatást, mert a képek fájlnevét több esetben sikerült a felismert szövegek alapján megad-

ni (pl. voltak képek, ahol a hallgatók felmutatták a névtáblájukat, így az adott kép fájlnevébe a program a tanuló nevét is beillesztette).

A projekt végére a kötegelte feldolgozásnak köszönhetően 12 080 *born-digital* dokumentumot arattak le az egyes galériákból, majd emberi munkával osztályozták az egyes képeket. Fontos szempont volt, hogy a túl személyes képeket kiszűrjék a repozitóriumból – ehhez az intézmény kommunikációs és PR-osztályától kértek útmutatást. (Mérlegelés tárgyát képezték például az intézményi nyugdíjazási ünnepségeken készült fotók.) A könyvtáros feladata volt az adattisztítás, a kategóriákba sorolás, továbbá a képek és metaadataik kötegelte feltöltése.

A folyamat végén az egységes metaadat-rendszert használva közel 6000 történeti jelentőségű képi forrást tesznek elérhetővé a repozitóriumban a nagyközönség számára, megszüntetve a szétagoltságot. (Megőrizték emellett az összes fényképet, hátha a jövőben változnának a publikálási irányelvek.) Biztonsági okokból az *Archive-It* szolgáltatással havonta elvégzik az intézményi weblapok aratását, így azok tartalma az *archive.org* felületén keresztül is elérhetővé válik az utókor számára. A tervek között szerepel a repozitóriumban lévő különböző dokumentumok (pl. a cikkek és a konferencia-előadások képei) közötti új kapcsolatok létrehozása is.

(Nagy Andor)

236/2020

CASSELLA, Maria: Biblioteca accademica e collezioni speciali : spunti di azione e di riflessione (con un'appendice sulla valutazione della terza missione). – Bibliogr. In: AIB studi. – 60. (2020) 1., p. 77-90.

Res. angol nyelven

Egyetemi könyvtárak és különgyűjtemények: gyakorlati és elméleti megfontolások, különös tekintettel a „harmadik küldetésre”

Feladatör; Egyetemi könyvtár; Kiállítás; Közművelődés; Különgyűjtemény; Tervezés

Az egyetemi könyvtárak – elsősorban azok, amelyek nagy múltra tekintenek vissza – jelentős különgyűjteményeket őriznek, melyek lehetnek történeti („régii”) gyűjtemények, illetve személyi fondok (hagyatékok). Egészen a közelmúltig ezek az anyagok kritikus pontot jelentettek az egyetemi könyvtári gyűjtemények kezelésében: a megfelelő tárolóhelyek

és a magasan képzett személyzet szükségessége, valamint az állományvédelem és restaurálás költségei miatt a különgyűjtemények kihasználatlan forrásoknak bizonyultak.

A személyi fondok félúton helyezkednek el a könyvtári és levéltári dokumentumok között. De nemcsak a szükséges kompetenciák változása vagy a digitalizáció miatt érdemes számolni a könyvtárak, levéltárak és múzeumok közötti konvergenciával, hanem az ún. „harmadik küldetés” (az oktatáson és a kutatáson túlmenő feladatként az ismeretterjesztés, közművelődés) kívánalma okán is. Ahogy változnak a kultúrafogyasztási szokások és az információs igények, az egyetemeknek is közelíteniük kell egymáshoz a tudományt és a társadalmat. Ennek megvalósítása érdekében újra kell értékeli a különgyűjteményeket a kulturális örökség nyilvántartásán, kiaknázásán és „társadalmi küldetésén” keresztül, ezáltal a különgyűjtemények mellőzött szerepből az előtérbe kerülhetnek. A közösséggel való kapcsolatépítés (*public engagement*) megvalósításának főbb eszközei: kiállítások, virtuális kiállítások, Wikimédia-projektek, kulturális rendezvények, digitalizálás, továbbá nyílt kapcsolt adatokon (LOD) alapuló adategyüttesek közzététele. Az egyetemi könyvtárak az utóbbi időig nem tekintették célközönségüknek a lakosságot, ez a hozzáállás azonban gyorsan változik a „harmadik küldetés” és a nyilvános történelem (*public history*) nézőpontjának felkarolásával összefüggésben.

A cikk közelebbről a könyvtári kiállításokkal foglalkozik, és ismerteti a tervezésükkel, szervezésükkel és értékelésükkel kapcsolatos tudnivalókat. Minden kiállítás tömegkommunikációs eszköz, amelynek célja a kulturális javak „újraelsajátítása”. Az egyetemi könyvtári kiállítások koncepciója gyakran az oktatókkal való együttműködésből indul ki (elsősorban a bölcsészettudományok területén), ami által az oktatás, a kutatás és a „harmadik küldetés” összekapcsolódik. A kiállításstervezés magában foglalja a kontextus, a külső és belső partnerek és a közönség felmérését, a célok azonosítását, a kiállítandó anyagok kiválasztását, a restaurálási tervet, a költségek elemzését, továbbá az esetleges kiegészítő és promóciós tevékenységeket. A különgyűjteményi kiállítások anyagának összeállításához alapos könyvtári szakismeretekre van szükség (pl. az egyedi példányok, dedikációk, possessorbejegyzések, díszkötések stb. miatt), egyúttal művelődéstörténeti kontextusba kell helyezni egy adott szerző kapcsolatrendszerét, szellemi közegét. A kéziratos dokumentumokhoz egyé-

dokumentumtípusok (fényképek, képeslapok stb.), valamint múzeumi objektumok (személyes tárgyak, bútorok, portrék stb.) is társulhatnak. A multimediális installálás (feliratok, leírások, videók és hangfelvételek, érintőképernyők, QR-kódok, a falakon megjelenített idézetek stb. használata) felel a kiállítás történetmeseléséért, amely megragadja a látogatók érdeklődését. Az olaszországi egyetemi könyvtárak régi épületeit nem kiállításokhoz tervezték, ám ahol ez lehetséges, érdemes kihasználni a lenyűgöző belső terek adottságait. A kiállításához kapcsolódó szemináriumok, konferenciák, flashmobok, kiállításvezetések révén sikerülhet aktívan integrálni a rendezvényt a közösség életébe. Gondolni kell a promócióra is: belső forrásokból vagy kiszervezéssel szóróanyagokat, meghívókat, katalógusokat kell előállítani, illetve a hagyományos és a közösségi média csatornáin is népszerűsíteni kell az eseményt. Végül a kiállításához virtuális kiállítás is készülhet.

A cikk részletezi a fenti eljárások és eszközök költségvonzatát, illetve kitér a restaurálás és a műtárgy-kölcsönzés adminisztratív követelményeire. Ezt követően egy általános keretrendszerbe illeszti a különgyűjteményeket a „harmadik küldetés” szempontját alkalmazva. A „harmadik küldetés” kibővíti az egyetemi könyvtár társadalmi szerepét, mivel kiszélesíti a közönségét, egyúttal megkérdőjelezve, újraírva a könyvtár identitását. A szerző egy három fázisú módszertant javasol a különgyűjtemények kiaknázásához a közösség életének gazdagítása érdekében:

1. a közösség elemzése és igényfelmérés a könyvtári szolgáltatásokkal kapcsolatban;
2. a külső és belső kontextus és a gyűjtemény vizsgálata;
3. mennyiségi és minőségi adatok és visszajelzések gyűjtése és értékelése.

E módszerek alkalmazásával láthatóvá válik az egyetemi könyvtárak történeti és társadalmi értéke, melyet a különgyűjteményekhez kötődő tevékenységek tesznek megfoghatóvá az oktatók, a hallgatók és a nagyközönség számára.

(Molnár Kinga)

Lásd még 208, 223, 243, 256, 263, 264

Raktározás

237/2020

GOLDBERG, Matthew – SPROLES, Claudene: Moving a large collection quickly : a study in chaos. – Bibliogr. In: Journal of access services. – 17. (2020) 1., p. 33-45.

Egy nagy gyűjtemény gyors költöztetése: tanulmány a káoszról

Átépítés; Feldolgozó munka; Felsőoktatási könyvtár; Költöztetés; Munkaszervezés; Raktározás

A Louisville Egyetem Ekstrom Könyvtárának harmadik emeletét át kívánták alakítani egy hívogató, modern, hallgatóbarát térére a használók kényelme érdekében. Ehhez rendkívül szoros (mindössze 10 hetes) határidő mellett 260 000 kötetet eltávolítására és további 95 000 kötet rúkkolására volt szükség 2019 április közepéig. A költöztetés során három különböző kihívással néztek szembe: hely; a példányok nyomon követése; elegendő személyzet a projekt befejezéséhez.

Mivel nem volt lehetőség külső raktár igénybevételeire, ezért részben az épület alagsorában, részben az automatizált raktározási rendszerben (AS/RS), részben a tömör raktárban helyezték el ad hoc alapon a beládozott könyveket. (Önmagában egyik raktárrész sem tudta volna befogadni a teljes költöztetendő dokumentumállományt.) Az AS/RS, illetve a tömör raktár megfelelő használatához katalogizálási munkafolyamatokat is be kellett iktatni, hamar kiderült azonban, hogy erre nincs idő. Ugyan eleinte arra törekedtek, hogy az OPAC-ban kölcsönzőtként jelöljék meg a példányokat – hogy az olvasók lássák, hogy azok nem elérhetők –, a kölcsönzési modul a nagy adatmennyiségektől leállt, ezért menet közben felhagytak ezzel a megoldással is, így végső soron nyomon követhetlenné vált a példányok sorsa. Személyzeti átvezénylések és túlórák révén végül határidő előtt befejezték a projektet.

Az OPAC-problémák és az elégtelen raktározási hely miatt a bizottságnak menet közben kellett újraterveznie a költöztetést, ami összességében olyan gondokhoz vezetett, melyeket csak hosszú évek munkájával (a kötetek végső elhelyezésének triázs-alapú eldöntésével és a kapcsolódó katalogizálási adattisz-

títással) lehet orvosolni. A feladathoz sikerült elérni a feldolgozó részleg létszámának bővítését egy fővel.

(Autoref. alapján)

Lásd még 230, 256

Feldolgozó munka

238/2020

CUI, Hong – STACY, Sarah: Welcome to LAC/Bienvenue à BAC : a new bilingual NACO partner. – Bibliogr. In: Cataloging & classification quarterly. – 58. (2020) 2., p. 169-179.

A Kanadai Könyvtár és Levéltár mint a NACO program új, kétnyelvű partnere

Besorolási adatok egységesítése; Együttműködés -nemzetközi; Feldolgozó munka; Integrált gépi rendszer; Nemzeti könyvtár; Szoftverválasztás

A Kanadai Könyvtár és Levéltár (*Library and Archives Canada, LAC*) a nemzeti könyvtárat a nemzeti levéltárral egyesítő törvény alapján létesült 2004-ben. Az intézmény 2018-ban cserélte le AMICUS IKR-jét az OCLC *WorldShare Management Services* (WMS) könyvtári szolgáltatási platformjára, ami jelentős változásokkal járt a kétnyelvű nemzeti authority állomány további fenntartására és fejlesztésére nézve. Mindez a kétnyelvű katalógizálás hagyományát hosszú időn át ápoló könyvtárat új helyzet elé állította, arra készítve az intézményt, hogy végiggondolja addigi munkafolyamatait és együttműködési lehetőségeit.

A hivatalos nyelvekről szóló 1969-es kanadai jogszabály értelmében a nemzeti könyvtárnak szolgáltatásait két nyelven, angolul és franciául kell biztosítani. 1972-ben munkacsoportot hoztak létre, hogy kidolgozzák a kétnyelvű katalógizálás szabályait. Az új szabályzat értelmében a kiadvány nyelve határozta meg a bibliográfiai leírás nyelvét, ugyanakkor a tárgyszavazás minden esetben két nyelven történt. A kétnyelvűség szempontjait végig szem előtt tartva fejlesztett, 1995-től használt AMICUS lehetőséget adott az angol és francia nyelvű authority állományok összekapcsolására. A nemzeti authority állomány (*Canadiana Authorities*) a katalógizálás során kulcsforrása lett a kanadai személyneveknek, testületi- és rendezvényneveknek, földrajzi neveknek és egysé-

gesített címeknek. Az adatokat a VIAF-ban, illetve Z39.50 protokollon keresztül is elérhetővé tették. Ha a szabványok értelmében egyes adatokat egymástól eltérő módon, avagy eltérő helyesírás szerint kellett rögzíteni, két különálló, de egymással összekapcsolt, egymásra hivatkozó, ún. ekvivalens rekordot hoztak létre. (Ilyen esetek pl. a *Homer/Homère* vagy a *Library and Archives Canada / Bibliothèque et Archives Canada*.) Az IKR-migráció pillanatában az authority rekordok többsége (76%-a) mindazonáltal nyelvsemleges volt.

Mivel az OCLC WMS katalógizáló moduljában alapértelmezésben elérhető a Kongresszusi Könyvtár (*Library of Congress, LC*) által fenntartott és koordinált NACO (*Name Authority Cooperative Program* = Név-authority Együttműködési Program) állománya, ezért a LAC a NACO-hoz való csatlakozás mellett döntött, és angol nyelvű authority rekordjait ennek keretében kezeli, míg nyelvsemleges és francia nyelvű authority rekordjait a WMS *Record Manager* moduljában hozza létre és szerkeszti. Azt a koncepciót tűzték ki célul, hogy a nemzeti authority adatok állománya egy olyan virtuális entitás legyen, amelyet két, kölcsönösen egymásra utaló adatbázisban tárolnak. Annak érdekében, hogy az angol/francia nyelvű rekordok továbbra is hivatkozzák ekvivalens megfelelőiket (a 7XX mezők *Heading Linking Entry* almezőin keresztül), a LAC felvette a kapcsolatot a Kongresszusi Könyvtárral, amely a kanadai igények szerint több helyen is módosította a NACO dokumentációját. A NACO-kompatibilitás jegyében természetesen a kanadai kollégáknak is több ponton változtatniuk kellett a katalógizálás addigi gyakorlatán. A WMS-re történő migráció a megfelelő előkészítést (mintaadatok áttöltése, tesztelés) követően 2018-ban zökkenőmentesen megtörtént. Az angol nyelvű authority állomány esetében azonban a LAC a *British Library* példáját volt kénytelen követni; ez utóbbi tíz év alatt töltötte be manuálisan a rekordjait az LC/NACO név-authority állományába (*Name Authority File, NAF*). A LAC-ban ehhez létrehoztak egy belső név-authority adatbázist. A jelenlegi feldolgozó munka során a katalógizálók ebben, illetve a *Canadiana* és a NACO rendszerében futtatnak keresést az adatbevitelt megelőzően. Ha a belső adatbázisban megtalálják a releváns rekordot, átemelik a NACO rendszerébe, és jelzik a régi adatbázisban, hogy már „migrált” rekordról van szó. 2019 novemberéig az AMICUS angol nyelvű authority rekordjai közül több mint 7800-at migráltak a NAF-ba.

Összefoglalásként elmondható, hogy a két különálló fájl (NACO, *Canadiana*) fejlesztése kihívást jelent a munkafolyamatok összehangolása, szabályozása terén – a teljesen szinkronizált virtuális fájl célkitűzése egyelőre túl ambíciózusnak bizonyult. Ugyanakkor a NACO-hoz való csatlakozás számos előnnyel bír a könyvtáros közösség számára: a kanadai kollégák a nemzeti dokumentumtermést illetően naprakész információkkal tudják bővíteni a NAF-ot, köszönhetően jó kiadói kapcsolataiknak (ld. a nemzeti könyvtár *Cataloguing in Publication* szolgáltatását); a közös angol nyelvű authority-adatbázis létrehozása csökkenti az erőforrás-ráfordítást, és növeli a kanadai dokumentumörökség láthatóságát; végezetül több lehetőség adódik az észak-amerikai szakmai együttműködések elmélyítésére.

(Dancs Szabolcs)

239/2020

DUNSIRE, Gordon – FRITZ, Deborah – FRITZ, Richard: Instructions, interfaces, and interoperable data : the RIMMF experience with RDA revisited. – Bibliogr. In: *Cataloging & classification quarterly*. – 58. (2020) 1., p. 44-58.

Instrukciók, interfészek és interoperábilis adatok: a RIMMF-élmény az RDA-val – felújított változat

Besorolási adatok egységesítése; Dokumentumleírás szabályzat; Feldolgozó munka; Gépi dokumentumleírás; Szoftver

Az ezredforduló után új megközelítések jelentek meg a bibliográfiai metaadatok és általában a kulturális örökség körébe tartozó források metaadatainak kezelése terén. A folyamat kezdetének az 1997-es *Nemzetközi Konferencia az Angol-amerikai Katalogizálási Szabvány Alapelveiről és Fejlesztésének Jövőjéről* című rendezvény tekinthető. A fejlődés még kissé féloldalas; az RDA-ban életbe lépett változások még nem hatottak minden szükséges területre. Napjainkban a katalogizálótól egyszerre várják, hogy az AACR2 alapján kidolgozott munkafolyamatok során alkalmazza a kapcsolt adatok (*linked data*) fogalmait az RDA-ból és az IFLA-LRM-ből, azért, hogy végeredményben MARC 21-ben hozzon létre adatot, amely formátumot az 1960-as években a katalóguscéldulák gyártásának automatizálására tervezték.

Ahhoz, hogy az RDA-hoz kapcsolódóan fellépő fogalmi és terminológiai problémákat megoldjuk,

szükségünk van új eszközökre is. Egy ilyen alkalmazás a TMQ (*The MARC of Quality*) cég által oktatási célzattal kifejlesztett RIMMF, azaz *RDA in Many Metadata Formats [RDA több metaadat-formátumban]*. Már kezdetben is az volt a cél az új koncepciók implementálása mellett, hogy kikísérletezzék, mennyi feleslegesen ismétlődő feladatot lehet a program segítségével kiiktatni a katalogizálási munkafolyamatból. Erre példa, hogy a kapcsolatok inverzét a rendszer automatikusan létrehozza, vagy hogy a hozzáférési pontot megformálja a megadott elemekből, megadott szintaxis alapján. A RIMMF eleinte a statikus RDA Eszközészletből (*RDA Toolkit*) dolgozott, 2014-ben azonban a TMQ-t felkérték, hogy csatlakozzon az RDA Fejlesztői Csapathoz (*RDA Development Team*), amely az RDA Regisztert (*RDA Registry*) építi. A RIMMF3 nevű új verzió ennek megfelelően elsősorban a kapcsolt adatokat támogatja, melyben a legtöbb tartalom az RDA kapcsoltadat-szótáraiból származik és azokkal kompatibilis.

A RIMMF megalkotása során arra törekedtek, hogy olyan adatkörnyezetet teremtsenek, amely a katalogizálók számára felhasználóbarát, egyúttal a mögöttes struktúrák és szemantika gépi olvashatósága is kifogástalan. Az eszközben minden entitásnak külön beviteli sablonja van, amelyen csak releváns elemek és kapcsolatjelölők jelennek meg. Minden elemnél megadják a rögzítését szabályozó RDA-passzust, nemcsak szövegesen, hanem a vonatkozó linkkel együtt, így megvalósul az átjárhatóság az RDA Eszközészlettel, illetve az RDA Regiszterrel. A sablonokban szereplő elemek körét és sorrendjét a katalogizáló bármikor megváltoztathatja anélkül, hogy az hatással lenne a generált adat szemantikájára. Az RDA szótárkódolási sémáinak terminusai és a finomított kapcsolatjelölők legördülő listából választhatók ki.

Az RDA 3R projekt nem hagyhatta változatlanul a RIMMF-et sem. A RIMMF4-ben (az előző, RIMMF3 verzióhoz képest) már alkalmazható az IFLA-LRM és az RDA összetettebb ismérv–kapcsolat rendszere, illetve négyféle rögzítési módja. Az RDA-ban a strukturálatlan, strukturált és az azonosító típusú rögzítésből származó karakterlánc felel meg az ismérvszerű, míg az IRI (*International Resource Identifier* = nemzetközi forrásazonosító) a kapcsoltadat-értelemben vett kapcsolatszerű rögzítésnek. Emellett a RIMMF eleve moduláris szerkezete miatt nem okozott nehézséget az új entítások beépítése sem a rendszerbe. Már korábban létező funkció volt az azonos típusú

entitások egymáshoz kapcsolhatósága, ami most a hely (*Place*) és az időtartam (*Time-span*) entitásokra is kiterjed.

A RIMMF régebbi verziója képes volt a MARC 21 formátumot mind bemeneti, mind kimeneti formátumként kezelni. Ez a RIMMF4-ben még nem elérhető, ugyanis az új LRM entitásoknak és ismérveknek nincs még MARC 21-es kódolása. Megoldották viszont a különböző nyelvek támogatását olyan módon, hogy a RIMMF a sablonjain megjelenő elemneveket az RDA Regiszterből emeli át. Így ha ott elérhető egy adott nyelven az elemkészlet és az értékszótárak (akár részleges) fordítása, akkor át lehet állítani a sablont az adott nyelvre. [Magyarul még csak részleges fordítás érhető el, ami a régi elemkészlethez készült. Az új elemkészlet fordítása és revíziója folyamatban van. – A Ref.]

A RIMMF nem egy „éles” katalogizáló szoftver, hanem egy prototípus és képzési eszköz, amelynek segítségével az RDA kipróbálható és elsajátítható a gyakorlatban. A RIMMF egyúttal hidat is képez az új, kapcsolt adatokra épülő, RDA-t használó rendszerek fejlesztői, illetve azok leendő felhasználói, a katalogizálók között.

(Ilácsa Szabina)

240/2020

MYNTTI, Jeremy [et al.]: Regional connections to national authority files. – Bibliogr. In: *Cataloging & classification quarterly*. – 58. (2020) 1., p. 76-89.

Regionális kapcsolódások a nemzeti névterekhez

Besorolási adatok egységesítése; Együtműködés -nemzetközi; Feldolgozó munka; Gépi dokumentumleírás; Központi szolgáltatások; Személynév

A helyi és regionális authority állományok kiegészítik a nemzeti és nemzetközi authority-adatbázisokban lévő hiányokat, ám nem önmagukban állnak, amennyiben adataikat más intézmények is felhasználnák. Ugyan már léteznek az authority kontrollnak együttműködésen alapuló programjai (pl. *Name Authority Cooperative Program*, NACO), illetve az *Alma* vagy a *Sierra* IKR-ek és egyéb kereskedelmi termékek is használhatóak a MARC-alapú authority kontrollra, de a helyi digitális gyűjtemények esetén korlátozottabbak a lehetőségek. A tanulmány egy regionális névtér nemzeti és nemzetközi adatbázisokhoz való kapcsolásának projektjét mutatja be.

A Utahi Egyetem J. Willard Marriott Könyvtára 2016-ben kezdte meg a *Western Name Authority File* (WNAF) fejlesztését: a névtér olyan személy- és testületi neveket tartalmaz, amelyek az Egyesült Államok nyugati régiójában található számos intézmény digitális gyűjteményeinek metaadataiban fordulnak elő. Mivel a WNAF-ban lévő nevek többsége csak helyi jelentőségű, így kevés rekord rendelkezett egyedi azonosítóval a Kongresszusi Könyvtár *Library of Congress Name Authority File* (LCNAF) névadatbázisában. A tanulmány azt mutatja be, miképp „metszi” egymást a WNAF és az LCNAF, valamint felméri a WNAF-rekordok *Wikidatá*hoz kapcsolásának lehetőségeit. A névterek összekötése olyan további adatbázisok integrálása előtt nyitja meg a kaput, mint például a *Virtual International Authority File* (VIAF) vagy az *International Standard Name Identifier* (ISNI).

A WNAF-projekt elsődleges célja az volt, hogy megvizsgálják egy személy- és testületi neveket tartalmazó regionális névtér létrehozásának lehetőségét, amelybe az Egyesült Államok nyugati régiójából szolgáltatnának adatokat a partnerintézmények. Mivel a WNAF-ba kerülés szabályai kevésbé szigorúak, mint az LCNAF-ba való felvételéi – elég egy adatszolgáltató intézmény, attól függetlenül, hogy rendelkezik-e további információkkal a név további egyértelműsítéséhez –, ezért a projekt során az LCNAF-nak kiemelt szerep jutott a nevek elkülönítésében.

Az *OpenRefine* szoftver segítségével 55 314 WNAF-beli személynevet vetettek össze az LCNAF egészével, közülük 7382 db szerepelt mindkét adatbázisban. Ezt követően a projekt két irányban folytatódott. Az egyik alprojektben olyan rekordokkal dolgoztak, ahol az alany valószínűleg már elhunyt, de az LCNAF-rekordban nem szerepelt halálozási év. 186 olyan rekordot azonosítottak, ahol a személy 1918-nál korábban született, azaz száz évnél idősebb lenne, valamint 203 olyat, ahol az illető életkora 70 és 100 év közé esne. Ezt követően egy táblázatban vezették, ha sikerült megtalálniuk online forrásokban (pl. *Find a Grave*) egy személy halálozási évét. Végül összesen 254 fő halálozási évét azonosították, majd egy NACO-képesítéssel rendelkező katalogizáló frissítette az LCNAF-rekordot az OCLC *Connexion* segítségével.

A másik cél az LCNAF-azonosítóval nem rendelkező, de arra alkalmas személyek felkutatása volt. Ehhez olyan WNAF-rekordokat kerestek, amelyek több mint egy intézményben vagy legalább három gyűjteményben voltak jelen, ami több mint 2500 potenciális

új LCNAF-azonosítót eredményezett. Egy hallgatói segéd munkatárs több lépésben kutatásokat folytatott, majd az eredményeket egy táblázatban rögzítette. Ezt később egy NACO-képzést elvégzett katalogizáló ellenőrizte, majd az adatokat MARC 21 formátumba konvertálva elküldték az LCNAF részére. Eddig 531 név felkutatása és 15 rekord beküldése történt meg, továbbá 147 olyan, LCNAF-azonosítóval rendelkező rekordot is találtak, amelyek kimaradtak az eredeti *OpenRefine*-listából.

A szerzők részletesen ismertetik a minőség-ellenőrzés folyamatát, valamint konkrét példákkal is szemléltetik a munka során felmerült kihívásokat (pl. kéziratos anyagok félreolvasott keresztnevei, egymásnak ellentmondó források, névazonosságok stb.).

Végezetül a *Wikidata*-integráció lehetőségét is megvizsgálták. Próbaképp egy 87 elemes – legalább három intézmény által használt – WNAF-személynévből álló listát vetettek össze a *Wikidata* személy-entitásaival az *OpenRefine* segítségével, ami 39 beazonosított találatot eredményezett. Az LCNAF-azonosítók megléte nagyban segítette az egyezés megállapítását. E 39 elem *Wikidata*-adatlapjának elemzése azt mutatja, hogy döntő többségük a hasznos biográfiai adatok (születési/halálozási hely és idő, foglalkozás) mellett adatbázis-azonosítókat (LCNAF, VIAF, ISNI stb.) is tartalmaz. A WNAF-azonosítók *Wikidata*-ba való importálása lehetővé tenné más, a *Wikidata*-n már jelen lévő adatbázisokhoz való kapcsolódás lehetőségét. Emellett a WNAF-rekordok LCNAF-azonosítóinak importálása a *Wikidata*-ba annak adatminőségét is javíthatná.

A WNAF pilot projektjének végeztével az implementáció és kiterjesztés további lehetőségeit tervezik. A katalogizálással foglalkozó szakmai közösség a 2016-ban felmerült ún. *NACO Lite* (a NACO-hoz képest kevesebb minimumkövetelményt előíró) sztenderd fejlesztéséről is párbeszédet folytat. A nemzeti és nemzetközi névterek mellett mindig szükség lesz helyi vagy regionális authority-állományokra, de ezeknek az adatok szélesebb hálózatához kell kapcsolódniuk.

(Molnár Bence)

241/2020

PROVOST, Aline Le – NICOLAS, Yann: *IdRef, Paprika and Qualinka : a toolbox for authority data quality and interoperability*. – Bibliogr. In: *ABI-Technik*. – 40. (2020) 2., p. 158-168.

Res. német nyelven

IdRef, Paprika és Qualinka: eszköztár az authority adatok minőségéért és interoperabilitásáért

Besorolási adatok egységesítése; Feldolgozó munka; Gépi dokumentumleírás; Központi szolgáltatások; Online katalógus; Személynév; Szoftver

A Franciaországban működő felsőoktatási bibliográfiai ügynökség (*Agence bibliographique de l'enseignement supérieur*) az egyetemi és tudományos könyvtárak közös katalógusa (*Sudoc*) mellett hosszú ideje gondozza az *IdRef* elnevezésű külső névteret, amely 2010-ben vált intézményfüggetlen, nyílt authority-adatbázissá. Azonosítóinak felhasználásával az egyes könyvtárak hasznos segítséget kapnak az authority kontroll folyamatához, az azonos entitásokról szóló információforrások összekötésével pedig egyre terebélyesedhet a szemantikus, értelemmel teli világháló.

A *Paprika* szolgáltatást a *Sudoc* bibliográfiai rekordjaiban leírt, szerzői/közreműködői funkciókat betöltő személyek (*reference in context*), illetve a személyeket egyértelműen azonosító *IdRef* URI-k (*reference as authority*) egymáshoz rendelésének megkönnyítésére fejlesztették ki. A *Paprikát* használó könyvtáros szakemberek egyszerű, *drag and drop*-módszerrel gazdagíthatják a bibliográfiai rekordokat a szerzők és közreműködők *IdRef*-azonosítóival, illetve megszüntethetik vagy javíthatják a téves hozzárendeléseket. A felület a <https://paprika.idref.fr/> webcímen bárki számára hozzáférhető és kipróbálható, az elvégzett módosítások azonban csak megfelelő jogosultság birtokában hajthatók végre a *Sudoc* közös katalógusban. A felületet az átláthatóság és egyszerűség jellemzi; kialakításakor a hatékonyságot és a felhasználói elégedettséget tartották szem előtt, a tesztelés során pedig *Steve Krug*, illetve *Jakob Nielsen* elméleti útmutatásaira támaszkodtak, akik szerint a legjobb eredményeket kis méretű, 3–5 fős tesztelői csoportok nyújthatják. Ezek a csoportok a bibliográfiai ügynökség szakembereiből, authority adat-szakértőkből, valamint feldolgozó könyvtárosokból álltak.

A *Paprika* szolgáltatásait a *Qualinka* nevű minőség-ellenőrzési keretrendszer egészíti ki, amely a 2012–

2016 között fejlesztett *SudoQual* részben újraírt, frissített változata. Működésének lényege, hogy a katalógusból, illetve a névtérből származó adatok formalizált szabályokra alapuló vizsgálatával képes elkülöníteni a biztos egyezéseket a bizonytalan, illetve téves hozzárendelésektől; el tudja tehát dönteni, mely esetekben egyezik meg minden kétséget kizáróan a bibliográfiai rekordban leírt közreműködő az *IdRef*-ből hozzacsatolt személlyel. A rendszer „régimódi” mesterséges intelligenciát (*Good Old-Fashioned AI*) alkalmazó megoldásainak működési hatékonysága meggyőző: döntéseinek 70%-a bizonyult helyesnek, azaz egy párosítást megfelelően érzékelt érvényesnek (validnak), vagy épp elvetendőnek. A javaslatok a *Paprika* rendszerben különféle színekkel jelennek meg: zölddel a biztos párosítások, narancssárgával a bizonytalanok vagy megállapíthatatlanok, pirossal a hibásak. Automatikus javítás nem történik: a validációt, illetve a szükséges módosításokat a *Paprikát* használó személy végzi el a *Qualinka* által észlelt problémás esetekben.

A *Paprika* és a *Qualinka* – bár alapvetően a *Sudoc* és az *IdRef* felhasználóinak igényeit hivatott kiszolgálni – általánosan alkalmazható segédeszköznek készült. Megfelelő konfigurálással tehát más könyvtárak adatbázisainak gazdagítására is alkalmassá tehetők, és a felhasználható külső névterek köre sem korlátozódik az *IdRef*-re: a közismert azonosító-szolgáltatások bármelyike – ISNI, ORCID stb. – integrálható. Az alkotók szándéka szerint a két szoftver 2020-ban szabadon felhasználható, nyílt forráskódú lesz, így könnyen beépíthetővé válik más intézmények authority kontroll-eszköztárába is.

(Hubay Miklós)

Lásd még 230, 231, 235, 237, 243, 247, 256

Katalógusok

Lásd 241, 243

Információkeresés

242/2020

AZADBAKHT, Elena – SCHULTZ, Teresa: At the click of a button : assessing the user experience of open access

finding tools. – Bibliogr. In: Information technology and libraries. – 39. (2020) 2., p. 1-13.

Egy gombnyomásra: a felhasználói élmény vizsgálata a nyílt hozzáférésű tartalmak keresőeszközei terén

Felsőoktatási könyvtár; Felmérés; Használó; Hozzáférhetőség; Online információkeresés; Szoftver

Jó néhány böngészőkiegészítő eszköz jelent meg az elmúlt évtizedben azzal a céllal, hogy a tudományos cikkek nyílt hozzáférésű változatainak a felkutatásában segítse az információkeresőket, amikor fizetőfalakba (*paywall*) ütköznek – ide értve az *Open Access Button*-t, a *Lazy Scholar*-t, a *Koperniót* és az *Unpaywall*-t. Míg a könyvtárosok már számos ismeretöt írtak e termékekről, használhatósági vizsgálatot (*usability study*) eddig még senki sem készített ezekről az eszközökről. A cikk egy egyesült államokbeli nagy méretű közfinanszírozott tudományegyetem hat egyetemi hallgatóját és hat oktatóját bevonó használhatósági vizsgálatot mutat be részletesen. A résztvevők feladata az volt, hogy telepítsék mind a négy eszközt, és próbálják ki azokat három tesztcikken. Mind a hallgatók, mind az oktatók hajlamosak voltak előnyben részesíteni az egyszerű, letisztult arculati elemeket és az egyértelmű funkcionalitást, ami lehetővé tette számukra az eszközök használatát korlátozott mértékű útmutatás mellett. Az egyéb böngészőkiegészítőket már ismerő résztvevők választása az *Open Access Button*-hoz hasonló eszközökre esett, míg az egyéb kiegészítőkkel kapcsolatban kevésbé tapasztaltak az olyan automatikusan betöltő eszközöket preferálták, mint az *Unpaywall*.

(Autoref.)

243/2020

WANG, Jian – LOFTIS, Elsa: The library has infinite streaming content, but are users infinitely content? The library catalog vs. vendor platform discovery. – Bibliogr. In: Journal of electronic resources librarianship. – 32. (2020) 2., p. 71-86.

A könyvtárban korlátlan a streaming-tartalom, de a használók is korlátlanul elégedettek? Keresés a könyvtári katalógusban és a szolgáltatói platformon

Audiovizuális gyűjtemény; Felsőoktatási könyvtár; Gépi dokumentumleírás; Gépi információkeresési rendszer; Online információkeresés; Online katalógus

Az Egyesült Államok felsőoktatási könyvtáraiban a videoanyagok streamelése napjainkra a szolgáltatás egyik alappillérvé vált, különös tekintettel a rohamtempóban gyarapodó oktatási célú videotartalmak és távoktatási anyagok népszerűségére. A friss szakirodalom tanúsága szerint a hallgatók, oktatók és könyvtárosok véleménye szerint a videotartalmak nagyobb felsőoktatási kihasználtságának legfőbb korlátja az, hogy egyrészt sokan nem tudnak azok létezéséről, másrészt pedig a felkutatásuk során is nehézségek adódnak. Egy 2018-as felmérés szerint az oktatók 83,3%-a használja a *Google*-t ezek keresésére, és csupán 27,7%-uk támaszkodik a könyvtári discovery rendszerekre. A könyvtári katalógus használatát a többség bonyolultnak találja.

A Portland Állami Egyetem (PSU) könyvtára maga is széles kínálatú streamingszolgáltatással rendelkezik. 2013-ban a PSU könyvtára – a Kongresszusi Könyvtár irányelveinek megfelelően és az audiovizuális dokumentumok meglévő bibliográfiai rekordjai alapján – bevezette az egyedi MARC-rekordok előállítását a streaming-gyűjtemények anyagaihoz, amelyek végül bekerültek az OCLC közös katalógusába is. Ezzel egy időben a könyvtár megkezdte az átállást az *Ex Libris* felhőalapú *Alma* integrált könyvtári rendszerére és a *Primo* discovery felületre. Utóbbi már lehetővé tette az audiovizuális tartalmak közvetlen, katalógusból történő elérését is, ám a könyvtárosok szerint a használók mégsem éltek e rendszer előnyeivel.

A Felsőoktatási és Tudományos Könyvtárak Szövetsége (ACRL) is megfogalmazta azt az ajánlást, hogy a könyvtárak a médiaanyagokat ugyanúgy tegyék hozzáférhetővé, mint a többi dokumentumtípust. Egy 2016-os kutatás rávilágított arra, hogy az amerikai felsőoktatási könyvtárak közel negyede nem katalogizálja a streamelt tartalmakat, 15%-uk pedig semmilyen videotartalmat, holott a szolgáltatók biztosítják erre a célra a megfelelő MARC-rekordokat. A tanulmány szerzői a PSU könyvtárában vizsgálták meg a videodokumentumok discovery rendszerbe történő integrációját a katalogizálás és a kereshetőség szempontjából. A kutatás forrását a könyvtári katalógus és a discovery felület statisztikája, valamint a szolgáltatók (pl. *Academic Video Online*, *Films on Demand*, *Kanopy* stb.) által biztosított használati adatok képezték. Ezen felül az *Almából* exportált MARC-rekordokat is elemezték, továbbá különböző

próbakereséseket hajtottak végre, hogy felmérjék a metaadatok minőségét és az ebből fakadó esetleges hibákat.

A MARC-rekordok elemzését az alkalmazott katalogizálási szabályzatok (AACR2 vagy RDA) és eredet (OCLC vagy egyéb szolgáltató) alapján végezték, valamint ellenőrizték, hogy a rekordok tartalmazák-e az 520-as (tartalmi kivonat) és/vagy a 650-es (tárgyszó) mezőt. Utóbbiakat a vizsgált rekordok többsége megadta, jelentősen megkönnyítve a kereshetőséget. Az AACR2 és az RDA szerinti leírás vegyes képet mutatott; a legtöbb rekordban megtalálható volt a 035-ös mezőben az OCLC-azonosító. A PSU partnerei között csupán néhány olyan külső szolgáltató akadt (pl. *British Pathe*), amely egyáltalán nem biztosított MARC-rekordokat, viszont tartalmi nagyrészt hozzáférhetőek voltak saját felületén kívül a *YouTube*-on is. Megállapítást nyert, hogy a forgalmazók többsége megfelelő MARC-rekordokat szolgáltat be az OCLC közös katalógusába, melyeket átvesznek a partnerkönyvtárak is.

A használati adatok elemzése kimutatta, hogy a feltelezettnél nagyobb arányú a streamelt tartalmak katalógusból kiinduló megtekintése. A 2015-ös közel 14 ezres kattintásszám 2019-re majdnem 52 ezerre nőtt. A *Primo*-statisztikák is hasonló trendet jeleznek, és a szolgáltatók saját felületein is növekszik a tartalmakhoz való hozzáférés mértéke (a leginkább kiugró adatokat a *Kanopy*-nál mérték, 2016-ban több mint 12 ezer, 2018-ban több mint 32 ezer megtekintéssel).

A metaadatok minőségét véletlenszerű keresésekkel tesztelték. Példának okáért egy koreai videót eredeti írásjelekkel nem találtak meg, mivel a kérdéses dokumentum csak transliterálva szerepelt a *Primo*-ban. Visszatérő gondot okozott a sorozatok kérdése is, mivel a tartalmak nem mindig vannak teljes egészében feltárva ilyen téren. Egyes külső szolgáltatóknál felszínre került az érvénytelen linkek problematikája – ezek karbantartása az adatbázis méretével egyenes arányban nehezedik. A keresés áttekinthetőségét tovább bonyolítja, ha az adott videoanyagot több szolgáltató is kínálja, ám némileg eltérő formában és tartalommal. A címazonosságok is rontják a keresés élményét a megnövekedett méretű találati listák miatt. Végezetül a könyvtárnak érdemes rangsorolnia a saját rekordjait, hogy azok keresése esetén a releváns dokumentum jó eséllyel az első találati oldalon szerepeljen, és ugyanezen okból a „megörökölt” rövideket is célszerű feloldani.

A kutatásban feltártak megerősítik azt az elképzelést, hogy a könyvtári katalógusoknak és discovery eszkö-

zöknek egymészős, intelligens, egyszerűen használható keresési lehetőséget kell kínálniuk a streaming médiatartalmak esetében is.

(Bódog András)

Lásd még 252, 270

Olvasószolgálat, tájékoztatómunka

244/2020

CARDONA, Juanita: Tracking reference statistics – evaluation of methods. – Bibliogr. In: Public services quarterly. – 16. (2020) 2., p. 130-138.

A referenz statisztika nyomában – a módszerek értékelése

Felmérés; Használói szokások; Igény; Közművelődési könyvtár; Referenz; Statisztika; Szoftver; Tájékoztató munka

Talán meglepő, de a mai napig számos könyvtár vezeti a statisztikáját tollal és papírral, és nem valamilyen elektronikus rendszerben. A papíralapú dokumentálásnak és a digitális adatrögzítésnek is megvannak az előnyei és hátrányai. A referenz statisztikát papíralapon vezetni sok könyvtáros szerint egyszerűbb és jóval kevesebb időt vesz igénybe, mint az elektronikus adatrögzítés. Egy régebbi felmérés (Smith, 2006) kimutatta, hogy a könyvtárak 95%-a csupán azért vezeti a referenz statisztikát, hogy eleget tegyen adatszolgáltatási kötelezettségének. Így nem is meglepő, hogy sokan nem kívánnak több energiát fordítani az adatgyűjtésre, mint amennyit feltétlenül szükséges. A papíralapú nyilvántartó lapok mellett kitarító könyvtárosok véleménye szerint egy új, elektronikus rendszer használatának elsajátítása sok időt venne igénybe, és az abban való adatrögzítés hosszadalmas folyamat. További szempont, hogy a jól kezelhető, testre szabható, komplex szempontokat is figyelembe vevő elektronikus adatrögzítő rendszerek sokba kerülhetnek, a könyvtárak forrásai pedig szűkösek. Egyre nő azonban azok aránya, akik fokozatosan áttérnek vagy már áttértek – kereskedelmi, nyílt hozzáférésű vagy házi fejlesztésű rendszerek alkalmazásával – a referenz adatok elektronikus rögzítésére. Ők ezt leginkább azért teszik, hogy az összegyűjtött adataikat többféle célra is felhasználhassák, tehát nem csak a fenntartó vagy az állam felé történő adatszolgál-

tatási kötelezettségüknek kívánnak eleget tenni. A kvantitatív és kvalitatív adatokra építve tovább lehet fejleszteni a referenzszolgáltatást, de a bizonyíték-alapú döntéshozatal tényezőjeként az adatok hatással lehetnek a gyűjteményszervezésre és a személyzeti kérdésekre is. Elemzésük révén részletesen megvizsgálhatók a használói igények, kimutatva a különböző trendeket (pl. távoli/személyesen feltett kérdések, technikai/összetett kérdések). A kérdések és az azokra adott válaszok elektronikus tudásbázisba szervezése is segítséget nyújt a tájékoztató könyvtárosoknak.

A cikk szerzője kis mintás felmérést végzett hat egyesült államokbeli közkönyvtár munkatársai körében annak feltárására, hogy a könyvtári referenzszolgáltatáshoz kapcsolódó statisztikai adatokat milyen módon gyűjtik. Ami a kategóriákat/adategyütteseket illeti, összesen 21-féle merült fel; a legjellemzőbb a klasszikus referenz, a tájékoztató és a számítógépes kapcsolati idő (*session*) volt. A válaszadók elsősorban papíron vezeti a referenz statisztikát, elsősorban a megszokást hozva fel a módszer mellett. Egy részük megfogalmazta, hogy a papíralapú nyilvántartás helyett más formátumra lenne szükség. Azok, akik már elektronikus megoldásokat használnak, pozitívan nyilatkoztak, és másoknak is ajánlják az átállást. Érdekesség, hogy a válaszok tanúsága szerint mind a papíralapú, mind az elektronikus rendszereket használók hetente 1–5 tranzakciót elfelejtenek rögzíteni.

(Nagy Andor)

Lásd még 262

Kölcsönzés

Lásd 230, 259, 264, 267, 269

Könyvtárközi kölcsönzés, dokumentumszolgáltatás

245/2020

WILSON, Kristen – MORRIS, Jill: Project ReShare : building a community-owned resource sharing platform. – Bibliogr. In: The serials librarian. – 78. (2020) 1-4., p. 141-148.

A ReShare projekt, avagy egy közösségi tulajdonú forrásmegosztó könyvtári platform építése

Együtműködés -belföldi; Gépi könyvtárközi kölcsönzés; Integrált gépi rendszer; Munkafolyamat; Szoftver

A ReShare egy nyílt forráskódú, közösségi tulajdonú forrásmegosztó platform, amelyet a Nyílt Könyvtár Alapítvány (*Open Library Foundation*, OLF) égisze alatt fejlesztenek a könyvtári innováció elősegítése és a használói igények kielégítése céljából. A projekt előzményei a Pennsylvaniai Felsőoktatási Könyvtári Konzorcium (PALCI) kezdeményezéséig nyúlnak vissza, amely nem csupán a könyvtárközi kölcsönzést, hanem a közös katalógusépítést és a kollektív állománymegőrzést is szolgálja. A *Big Ten Academic Alliance* fehér könyve (<https://www.btaa.org/docs/default-source/library/d2dcombinedreports.pdf?sfvrsn=4>) nyomán 2018-ban további amerikai könyvtári konzorciumok is csatlakoztak, azzal a szándékkal, hogy szorgalmazzák egy új, kollaboratív könyvtári szoftver létrejöttét.

A ReShare alapvetése, hogy a könyvtárak a kereskedelmi és a nonprofit szervezetekkel együttműködve közvetlen hatást gyakoroljanak a termékfejlesztésre, és egy használóközpontú, moduláris forrásmegosztó platformot hozzanak létre. A projekt operatív bizottsága az OLF-fel együttműködve biztosítja a szolgáltatás jogi hátterét és az átláthatóságot. A 300 ezer dolláros kezdőtőke összegyűjtését követően a fejlesztés első fázisa az első működő prototípus előállítását célozta, aminek feltétele a díjtalan kölcsönzésről történő megállapodás volt. A fő funkciók a közös kereső, a könyvtári és konzorciumi menedzsment-eszközök, valamint a (könyvtárközi) kérés, a szolgáltatás és a szállítási munkafolyamatának biztosítása.

A platform nagyban támaszkodott a FOLIO nyílt forráskódú könyvtári rendszer modelljére. (Közös pont az *Index Data* nevű fejlesztőcéggel is, amely mindkét projektben aktív szerepet vállal.) A FOLIO architektúrájának újrafelhasználásával alakították ki a ReShare műszaki hátterét, szem előtt tartva a felhasználói élményt (*user experience*, UX) fontosságát is. A ReShare egyik alapeleme a közös mutató (*index*), amely alkalmas a tagkönyvtárak bibliográfiai és metaadatainak aggregációjára. Ez a hatalmas metaadat-állomány egyrészt megkönnyíti a kereshetőséget a lokális keresőeszközök és a dedikált konzorciumi felületek integrációja révén, másrészt elősegíti a könyvtárközi kölcsönzés folyamatát, összeegyeztetve a kéréseket a pontos példányrekordokkal, továbbá

lehetővé teszi az állományelemzést és a kollaboratív állománymegőrzést is. A közös mutatót a partnerek katalógusaiból építik az *Index Data* aratószoftvert alkalmazva. A további szoftveres megoldások a Coloradói Tudományos Könyvtárak Szövetségének deduplikációs algoritmusán, a FOLIO leltármodulján, illetve a Triangle Tudományos Könyvtárak Hálózatának metaadat-indexelő és -exportáló modelljén alapulnak.

A ReShare két fő alkalmazása felel a forrásmegosztás folyamatának kezeléséért és testreszabásáért. A *Directory* képezi az egyes tagkönyvtári munkafolyamatok központját, míg a *Consortia* a konzorciumi adminisztrátor felülete, ahol szabályozható a könyvtárközi kölcsönzési csoportok tagsága és rangsorolásuk, ezáltal a konzorcium teste szabhatja a folyamatokat földrajzi elhelyezkedés, közös kiszállítási hálózatok és egyéb feltételek alapján. A kéréseket először e szűkebb csoportok szintjén kezelik, ami szükség esetén kiterjeszhető a szélesebb ReShare-hálózatra.

A *Request* és a *Supply* (azaz a kérés és a szolgáltatás) modulok a ReShare központi elemei: biztosítják a könyvtárak számára, hogy megtekinthessék és felügyeljék a könyvtárközi tranzakciókat. A felhasználói élmény, a használhatóság szempontja mindeközben nagy hangsúlyt kap: áttekinthető grafikus felületen jelenítik meg a kéréseket, és egyértelműen jelzik a tranzakciók státuszát. A jövőben a FOLIO munkafolyamat-kezelő rendszerét használva személyre szabható munkafolyamatok, ellenőrzőlisták, értesítések is beállíthatók lesznek. A használatot ún. segítő alkalmazások (*helper apps*) is könnyítik majd.

A szállítás nyomon követésénél mára az *Amazon* jelenti a normát, így a ReShare projektben célul tűzték ki az összes jelentős szállítmányozási partner termékkeövető szolgáltatásainak integrációját a *Shipping* modulba. A könyvtárosok az egyes részfolyamatoknak (becsomagolás, kicsomagolás, küldés, fogadás) megfelelő alkalmazások segítségével gyorsíthatják a tranzakciókat. A dokumentumazonosítók beolvasását és a szükséges adminisztrációs lépéseket egy felhasználóbarát felület teszi még hatékonyabbá. Lehetővé válik az egy helyre irányuló kérések és dokumentumszolgáltatások tömbösítése is, ahelyett, hogy egyesével kellene minden egyes elem tranzakcióját jóváhagyni.

A ReShare operatív bizottság 2019 őszére időzíti a prototípus bemutatását és 2020 tavaszára a rendszer széles körű tesztjét, 2020 végére pedig az első implementálást. A további tervek között szerepel az elektronikus cikkek és könyvfejezetek forrásmeg-

osztásának kezelése, illetve a ReShare platformban résztvevők körének bővítése. A projekt honlapjának (<https://projectreshare.org/>) tanúsága szerint a rendszert jelenleg is aktívan tesztelik a konzorcium tagjai.

(Bódog András)

Lásd még 208

Hátrányos helyzetű olvasók ellátása

246/2020

PIONKE, J. J.: Library employee views of disability and accessibility. – Bibliogr. In: Journal of library administration. – 60. (2020) 2., p. 120-145.

A könyvtári alkalmazottak véleménye a fogyatékoságról és az akadálymentességről

Felmérés; Hátrányos helyzetű olvasó; Hozzáférhetőség; Személyzet

A tanulmány arra törekedett, hogy feltárja a könyvtári alkalmazottak hozzáállását a fogyatékosággal

élő személyekkel és az akadálymentességgel kapcsolatban. Célja volt az is, hogy meghatározza a jelenlegi könyvtári dolgozók képzési igényeit. A szerző egy kvantitatív és kvalitatív kérdéseket egyaránt tartalmazó felmérést készített, hólabda mintavételi módszert alkalmazva. Mindkét adattípus elemzése azt mutatja, hogy a könyvtárosok a könyvtártípustól függetlenül általában felkészületlennek érzik magukat a fogyatékosággal élő használókkal való munkára. Az eredmények alapján számos ajánlás született a szakmán belüli fejlődés érdekében, többek között egy markánsabb, az akadálymentességre és a fogyatékoságra összpontosító képzési program létrehozása, a szakpolitikák megvizsgálása a helyitől az országos szintekig, valamint a fogyatékosággal élő munkatársak toborzásának és a szakmában való megtartásuknak az előmozdítása.

(Autoref.)

Lásd még 207, 228, 259, 264

Tájékoztatás, tájékoztatási rendszerek

Hálózatok, regionális rendszerek

Lásd 214, 225

Könyvtártudományi tájékoztatás

247/2020

SMETANOVÁ, Dana: Slovník českých knihovníků – vznik, současnost, budoucnost In: Čtenář. – 72. (2020) 3., p. 106-107.

A Cseh könyvtárosok szótára – múlt, jelen, jövő

Adatbázis; Együttműködés -belföldi; Életrajzi lexikon -könyvtári; Feldolgozó munka; Könyvtárosi hivatás; Könyvtártudományi tájékoztatás

A *Cseh könyvtárosok szótára* nevű adatbázis kiindulópontot jelent azok számára, akik a szakma jeles képviselőiről keresnek információkat. Könyvtárosok, információs szakemberek, pedagógusok és olyan valódi reneszánsz személyiségek szerepelnek itt, akik számos más területen is kiemelkedő teljesítményt nyújtottak. A biográfiai adatbázis segítségével nemcsak a könyvtárosok szakmai életútjával, hanem a könyvtár- és információtudomány XVI. századtól napjainkig tartó fejlődésével is megismerkedhetnek az érdeklődők.

Az adatbázis eredetileg a cseh könyvtáros egyesület bibliográfiai szekciójának kezdeményezésére jött létre 2007-ben; a szótár alapját 130 személyi tétel alkot-

ta az addig publikált életrajzi adatok alapján. Később a Cseh Nemzeti Könyvtár és a regionális könyvtárak csatlakozásával a munka koordinálását a Morva Területi Könyvtár vette át. Ezt követően további 400 személyi anyag került feldolgozásra. Jelentős fejlődést eredményezett 2014-ben a korábbi szoftverről a nemzeti könyvtár ALEPH rendszerére való átállítás, ami lehetővé teszi a központi adatbázis-kezelést, és biztosítja a közreműködő könyvtárak számára az elérést. A projektet a nemzeti könyvtárban működő Könyvtári Intézet koordinálta; újalakult a területi és szakkönyvtárosokból felállított munkacsoport is, amely a *Cseh könyvtárosok szótárába* kerülők kiválasztásáért felel.

Az adatok áttöltését követően a tartalmak nem változtak, de a rekordok szerkezetét módosítani kellett, ezáltal a visszakereshetőség több szempontúvá vált. Az új rendszer új feltárást kívánt: a személyi tételeket a nemzeti névtérrel összhangban hozták létre. A biográfiai adatokat és jegyzeteket átveszik a névtérből, a publikációs adatok a katalógus kapcsolódó rekordjaira hivatkoznak. Az adatok gazdagításával, külső forrásokra való hivatkozásokkal (pl. Wikipédia vagy könyvtári szakfolyóiratok), továbbá az érintettek hozzájárulása esetén közzétett fotókkal bővültek az információk. 2020. január 31-én az adatbázisban 1250 biográfiai tétel szerepelt.

A *Cseh könyvtárosok szótárában* szereplő tételek kétféle kategóriába sorolhatók (élő és elhunyt személyek), ami befolyásolja a feldolgozás módját is. Az elhunyt személyek adatait különböző információforrások alapján veszik fel az adatbázisba; az élő személyek bevitele kérdőíves adatlappal történik, a nyilvánossá tétel előtt az adatokat az érintettek ellenőrzik. A Cseh Köztársaságban jelenleg közel 5900 – különböző típusú – könyvtár működik, amelyekben mintegy 7500 könyvtáros dolgozik, ezért kulcskérdés, hogy kik kerüljenek be az adatbázisba. Fontos kritérium a könyvtáros szakmában való alkalmazás vagy a könyvtártudományi területen folytatott oktatási tevékenység, amelyekhez további szempontok kapcsolódnak: tudományos vagy szakmai közösségi tevékenység, a könyvtártudomány és a könyvtárak fejlesztéséhez való hozzájárulás, valamint a kapott szakmai díjak és kitüntetések.

2016–2017-ben a nemzeti könyvtár együttműködést kötött a Károly Egyetem Bölcsészettudományi Karának Könyvtár- és Információtudományi Intézetével, aminek köszönhetően a hallgatók jelentős mértékben hozzájárultak az adatbázis bővítéséhez.

A *Cseh könyvtárosok szótára* olyan nyitott mű, amely folyamatosan kiegészítésre, frissítésre és pontosításra szorul. Mára a múlt könyvtárosainak körét már szinte kimerítették, de a jövőben még számos kiváló gyakorló könyvtáros adatai kerülhetnek be az adatbázisba, melynek sikeres fejlesztése a könyvtárakon és a megfelelő népszerűsítésen is múlik.

A projekttel kapcsolatos információk az élő személyek esetén a <https://ipk.nkp.cz/oborove-baze-dat/slovník-cesky-knihovniku> oldalon érhetők el, a kérdőívvel együtt. Az adatbázis a nemzeti könyvtár katalógusán keresztül hozzáférhető (<https://aleph.nkp.cz/cze/sck>).

(Prókai Margit)

Szakterületi tájékoztatási rendszerek

Lásd 249

Kutatás és termelés információellátása

248/2020

BLASK, Katarina – FÖRSTER, André: Designing an information architecture for data management technologies : introducing the DIAMANT model. – Bibliogr. In: Journal of librarianship and information science. – 52. (2020) 2., p. 592-600.

Az adatkezelési technológiákat szolgáló információs architektúra megtervezése: a DIAMANT modell bemutatása

Adatfeldolgozás; Kutatás információellátása; Munkaszervezés; Tudományos és szakkönyvtárak

A DIAMANT (*Design an Information Architecture for Data MANagement Technologies*) modell amellett, hogy átfogó elméleti keretet dolgoz ki a kutatási adatok kezelésének folyamatához, ráirányítja a figyelmet a nyitott tudomány (*open science*) kritériumainak megfelelő információs architektúrák kiépítésének szükségességére.

A kutatási adatok kezelése (*Research Data Management, RDM*) elsősorban azért releváns tevékenység, mert a tudományos kutatás hatékonyságát és integri-

tását javítva lehetővé teszi az adatok gyors és könnyű elérését, megkönnyíti a beruházások megtérülését, és biztosítja az adatállományok fenntarthatóságát. Ugyanakkor – ahogy az a kutatási integritás európai magatartási kódexében is megfogalmazódik – a tudományos munka minősége javításának érdekében a kutatási folyamathoz kapcsolódó összes tevékenységnek és eredménynek a felelős kutatásra kell épülnie, mivel az garantálja a megbízhatóságot, az őszinteséget, a tiszteletet és a felelősségvállalást. Az eredményeknek folyóiratcikkekben történő publikálásával szemben az adatok kezelése során a kutatók a kutatási folyamat teljes történetét mondják el, tehát az adatokról történeteket mesélnek, amelyek a kutatási ötlet kidolgozásával kezdődnek, az adatgyűjtéssel, -elemzéssel és a disszeminációval folytatódnak, és az adatok archiválásával végződnek. Ennek megvalósításához ad a DIAMANT modell proximális (közvetlen) referenciakeretet, míg a távoli (közvetett) referenciakeret arra az információarchitektúrára vonatkozik, amelyben a kutatási adatokat menedzselik. A modell felvázolja az ideális kutatásiadat-kezelési folyamatot funkcionális, szervezeti és irányítási szempontból. Funkcionális megközelítéssel hat tevékenységet és döntési pontot különíthetünk el (információkeresés, módszerválasztás, finanszírozási keretrendszer kialakítása, technikai támogatás, publikációs platform választása, adatarchiválás); szervezeti szempontból nyolc szereplővel számolhatunk (információkeresési szolgáltatás, módszertani tanácsadó iroda, etikai bizottság, jogi iroda, információs egység, szoftver és hardver, publikációs platformok, adatarchívum); az irányítási nézőpont pedig az előző két szempontot összesítve tárja fel, milyen kapcsolatok vannak a folyamatok és a szereplők között, és ki miért felel a kutatás során. Eszerint bizonyos funkciókat ki lehet szervezni külső partnereknek, de a kutatókkal szoros kapcsolatban lévő „RDM információs egységet” a modell központi és közvetítő szereppel ruházza fel, így az képes biztosítani a megfelelő visszacsatolást, a kutatásiadat-kezelés hatékonyságát és az „egykapus” szolgáltatási megoldást.

(Koltay Tibor)

249/2020

HEALY, Heather S. – REGAN, Matt – DEBERG, Jennifer: Examining the reach and impact of a systematic review service. – Bibliogr. In: Medical reference services quarterly. – 39. (2020) 2., p. 125-138.

A szisztematikus szakirodalmi szemleszolgáltatás hatókörének és hatásainak vizsgálata

Felsőoktatási könyvtár; Használók képzése -felsőoktatásban; Kutatás információellátása; Kutató -mint olvasó; Szakirodalmi szemle; Tájékoztató -egészségügyi

Manapság elsősorban az egészségtudomány területén élnek virágkorukat a szisztematikus szakirodalmi szemlék. Elkészítésüknek már kialakult szabályai, irányelvei vannak, melyek a könyvtárosok sokrétű részvételét is megkívánják. Egy újonnan indítandó szisztematikus szakirodalmi szemleszolgáltatás számos kihívás elé állítja a könyvtárosokat. A cikkben dokumentált vizsgálat célja annak feltérképezése volt, milyen hatást gyakorolt a szemleszolgáltatás a könyvtárra – beleértve például a könyvtáros megemléstését vagy szerzőtársként való elismerését –, valamint a publikált szemlék minőségére.

A több mint 32 ezer hallgatóval rendelkező Iowai Egyetem (UI) könyvtári hálózatának fontos egysége az egészségtudományi könyvtár (*Hardin Library for the Health Sciences* – HLHS), melynek hat kapcsolattartó (*liaison*) könyvtárosa felel a hallgatók, az oktatók és a személyzet szakértőjéért az egyetemen és az oktatókórházban is. Az egészségtudományi campuson körülbelül 3000 tudományos közlemény születik évente, melyek 8–11%-a szemle. A HLHS könyvtár 2011-ben indította el szakirodalmi szemleszolgáltatását; ezzel párhuzamosan a könyvtárosok képzési programokon vettek részt a témakörben. 2015-ig online útmutatókat készítettek a *LibGuide* platformon, workshopot szerveztek, és kialakították a keresési kérések nyilvántartását. A következő években megerősítették a szolgáltatás webes jelenlétét, továbbá online igénybejelentő kérdőívet és a munkafolyamatot támogató segédleteket állítottak össze. A szemleszolgáltatást értékelő vizsgálathoz a HLHS könyvtárosai 2019 márciusában négy adatbázisból (*PubMed*, *Embase*, *CINAHL*, *Scopus*) összegyűjtötték mindazokat a szóba jöhető publikált szemléket, melyek az elmúlt tíz évben jelentek meg. A duplumszűrés után maradt 1252 cím tovább szűkítették az alábbi kritériumok szerint: intézményi affiliációjú szerző(k) jelenléte, szisztematikus szakirodalmi szemle vagy metaanalízis mint megnevezett módszertan, szisztematikus irodalomkutatás deklarált szándéka. Az így kapott 351 tanulmányt több szempontból vizsgálták: szerepel-e a szerzők között könyvtáros, vagy megemlézik-e a nevet; megismételhető-e az alkalmazott keresés, és a keresésnél használtak-e egyidejűleg tárgyszavakat és kulcsszavakat

(ún. szenzitív keresés); legalább három adatbázisban folyt-e a keresés, és tartalmazott-e a szisztematikus szakirodalmi szemle készítésének különböző fázisait reprezentáló PRISMA folyamatábrát. Publikációs dátum és tanszék szerint is elemezték az adatokat.

Az eredmények szerint az esetek többségében nem voltak feltüntetve könyvtárosok a közreműködők között – azaz van tér a szemleszolgáltatás fejlesztésére. A keresések minősége inkonzisztens és összességében véve nem kielégítő volt, és számos probléma merült fel a keresés megismételhetőségével és a keresőkérdések kiválasztásával kapcsolatban (csak kulcsszavak alapján történő keresés, hibák a kifejezések és szintaxisok kiválasztásakor, a keresési szűrők nem megfelelő használata stb.). Ezért tervbe kell venni a kapcsolattartó könyvtárosok oktatási tevékenységének kibővítését. A legalább három adatbázisban való keresés eredménye kedvezőbb képet mutatott – noha előfordult az adatbázisok helytelen megnevezése vagy a *Google Scholar* feltüntetése –, és a PRISMA folyamatábrát is sokan alkalmazták.

Az adatok elemzéséből világosan kitűnt, hogy a szisztematikus szakirodalmi szemlék vagy metaanalízisek elkészítésében a könyvtárosok részvétele évről évre nőtt, amivel párhuzamosan a publikált szemlék minősége is javult. (A korreláció azonban csak feltételezhető, hiszen tényezőként szóba jöhet még a publikációs folyamat során a lektorok és a szerkesztők szerepe is.) A vizsgálat egyértelműen megmutatta a könyvtári szolgáltatás fejlesztésének kívánatos irányait: a sokat vagy éppen keveset publikáló szervezeti egységek differenciált támogatását, valamint útmutatók és oktatás felkínálását a szemlekészítők számára. A cél a szabványos keresési eljárások alkalmazása és a visszatérően elkövetett hibák kiküszöbölése. Megfontolandó az is, hogy hogyan kezeljék azokat a szemlézési kéréseket, melyek nem konkrét publikációk támogatását szolgálják, hanem egy-egy lehetséges projekt eredményességének előzetes felméréséhez készülnek.

A vizsgálat pozitív eredménnyel járt, hiszen széles körben megvitatták a szakirodalmi szemlekészítés kérdéseit, bevonva a különböző tanszékeket és az egyetemi adminisztrációt is. A szolgáltatásfejlesztés terén a legnagyobb hatással járó változtatásokra kívánunk összpontosítani, és a személyzet létszámának esetleges módosítása is napirendre került. A felmérés során kidolgozott módszer hasznos lehet más könyvtárak számára is.

(Fazokas Eszter)

250/2020

SCHERER, David [et al.]: Collaborative approaches to integrate repositories within the research information ecosystem : creating bridges for common goals. – Bibliogr. In: *The serials librarian*. – 78. (2020) 1-4., p. 181-190.

Kollaboratív megközelítések a repozitóriumok kutatási információs ökoszisztémába integrálására: hidak építése a közös célok érdekében

Együttműködés -szakterületi; Elektronikus könyvtár; Felsőoktatási könyvtár; Kutatás információellátása; Szoftver; Tudományos és szakkönyvtárak; Tudományos kutatás

A Carnegie Mellon Egyetem (CMU) egy magánfenntartású kutatóegyetem Pennsylvániában. Az intézmény a *Figshare* és a *Symplectic* forgalmazókkal közösen kialakított egy interoperábilis, hálózatba kapcsolt kutatási információs ökoszisztémát az intézményi repozitórium (*Institutional Repository*, IR) és a kutatási információkezelési rendszer (*Research Information Management System*, RIMS) összekapcsolásával.

A *Figshare* által szolgáltatott hagyományos IR a CMU-n 2017-ben bővült a kutatási adatok repozitóriumával, és immár *KiltHub* néven biztosít nyílt hozzáférést az egyetem kutatási eredményeihez. Mivel az IR-ek fontos letéteményesei a nyílt hozzáférési (*Open Access*) mozgalomnak, a *Figshare for Institutions* úgy alakította ki az általa kínált repozitóriumot, hogy megfeleljen a FAIR-alapelveknek (*Findable, Accessible, Interoperable, Reusable* – kereshető, hozzáférhető, interoperábilis, újrafelhasználható).

A CMU-n a RIMS-et a *Symplectic* vállalat biztosítja; a rendszer feladata a tágabb értelemben vett kutatási tevékenység metaadatainak aggregációja, kezelése és felhasználása. E metaadatok származhatnak külső és belső forrásokból egyaránt, például publikációs adatbázisokból, HR-információkból, pályázatkezelő rendszerekből, valamint az oktatók életrajzaiban közzétett személyes adatokból. A RIMS más kutatóintézményekhez hasonlóan a következő célokra alkalmazható: beszámoló, az *Open Access*-megfelelőség ellenőrzése, webtartalom-menedzsment és központi kutatási analitikák elkészítése.

2016-ban kezdték meg a CMU Tudományos Kutatási Ökoszisztémájának (*Scholarly Communication Ecosystem*) kialakítását, melynek keretében az egyetemi könyvtáron keresztül a kutatók a megfelelő segédesszközökhöz jutnak a kutatás teljes életciklusa

(felfedezés, szervezés, létrehozás, megosztás, hatás-mérés) során.

Az IR-ek és a RIMS-ek integrációját már több intézmény is megvalósította. Mindennek technikai alapját a CMU esetében a *Symplectic Elements RT2* (*Repository Tools 2*) keretrendszere képezi, amely kompatibilis többek között a *Figshare* termékével is: kapcsolódik a natív IR alkalmazásprogramozási felületéhez (API), és képes olvasni és írni (aradni és deponizálni) is a metaadatokat.

A kialakított rendszer rugalmassága minden érintett fél számára fontos. Az IR és a RIMS közötti kétirányú adatáramlás elsősorban a publikációk nyilvántartásában és nyílt hozzáférésű közzétételében bizonyult hatékonynak. (Gondot okozott, hogy a *Symplectic Elements* SHERPA RoMEO adatbázisra épülő *Open Access*-monitorozó rendszere a kiadói DOI azonosítókkal emelte át a cikkeket, míg a *KiltHub* IR saját egyetemi DOI-val látta el a – részben másodközlésnek minősülő – publikációkat.)

Az új ökoszisztéma lehetővé teszi az intézményeknek az adatkezelés és a tulajdonjog magas szintű gyakorlását, egyéni adattárházat hozva létre a tudományos eredmények számára. Mindez a problémamegoldásban is segít, különös tekintettel az éves beszámolók készítésére, valamint az intézményi webtartalom kezelésére és fejlesztésére. Emellett egy adott kutatás narratívája több szempontból is áttekinthetővé válik. A kutatók és adminisztrátorok önvizsgálata számára is hasznos a rendszer, mivel egyszerűbben átláthatják a jelenlegi gyakorlatuk részleteit, illetve mérlegelhetik a jövőbeli kutatási együttműködések, pályázatok és publikációs lehetőségeket. Könyvtári nézőpontból az információs ökoszisztéma megkönynyíti a publikációs trendek és az aktuális előfizetések összehasonlítását az *Open Access* tükrében.

A tudományos kutatási ökoszisztémák kialakításakor elengedhetetlen az interoperabilitás, mivel a rendszereknek egyre több munkafolyamatot és információt kell integrálniuk: a publikációk IR-je csak az alapot képezi, ami már kiegészül a kutatási adatok kezelésével, megőrzésével és közzétételével is. A RIMS rendszerek építését széles körű szakmai együttműködésnek kell kísérnie. Ausztráliában az Ausztrál Kutatásmenedzsment Társaság (ARMS), az Egyesült Királyságban a Kutatási Menedzserek és Adminisztrátorok Egyesülete (ARMA), nemzetközi szinten az EuroCRIS (<https://eurocris.org/>) kínál kereteket a tudásmegosztáshoz. Észak-Amerikában jelenleg nincs olyan szervezet, amely összefogná az IR-ek, a RIMS-ek és a kapcsolódó szolgáltatások, eszközök

és platformok fejlesztését, pedig a koordinációra mindenképpen szükség lenne.

(Bódog András)

Lásd még 217, 222, 227, 271, 275

Oktatás információellátása

251/2020

BEILE, Penny – DENOYELLES, Aimee – RAIBLE, John: Analysis of an open textbook adoption in an American history course : impact on student academic outcomes and behaviors. – Bibliogr. In: College & research libraries. – 81. (2020) 4., p. 721-736.

Nyílt felhasználású tankönyvek bevezetése egy amerikai történelem kurzuson: hatások a hallgatók tanulmányi eredményeire és magatartására

Egyetemi hallgató; Együttműködés -helyi; Felsőoktatási könyvtár; Hozzáférhetőség; Oktatás információellátása; Tankönyv

A tankönyvtárak jelentős hatással lehetnek a felsőoktatási hallgatók vásárlási magatartására és tanulmányi előmenetelére. A nyílt felhasználású tankönyvek (*open textbooks*) számottevő költségmegtakarítást ígérnek, ugyanakkor a minőség és a hatékonyság megítélése továbbra sem egyértelmű. Ez a tanulmány feltárta, hogy milyen hatást gyakorolt a hallgatók tanulmányi eredményeire és viselkedésére a nyílt felhasználású tankönyvek beillesztése egy amerikai történelem kurzusba. Vegyes módszerek alkalmazásával jelentős megtakarításokat értek el, anélkül, hogy a tanulmányi eredmények romlottak volna. Emellett a hallgatók arról számoltak be, hogy pozitív tapasztalataik voltak a nyílt felhasználású tankönyvek használatával kapcsolatban, magas színvonalúnak ítélték meg a tankönyveket, és hálájukat fejezték ki az ingyenességért. A szerzők ismertetik a sajátos szerepeket a könyvtáros/oktatótervező csapatban, és felhívják a figyelmet az oktatókkal való együttműködés fontosságára a nyílt felhasználású tankönyvek bevezetésének sikeres végrehajtása érdekében.

(Autoref.)

252/2020

MURRAY, Jennifer L. – FEINBERG, Daniel E.: Collaboration and integration : embedding library resources in Canvas. – Bibliogr. In: Information technology and libraries. – 39. (2020) 2., p. 1-12.

Együttműködés és integráció: a könyvtári források beépítése a Canvasba

Egyetemi hallgató; Együttműködés -helyi; Felsőoktatási könyvtár; Oktatás információellátása; Online információkeresés; Szoftver

Az Észak-floridai Egyetem (UNF) 2017 nyarán átvált a Canvas képzésmentes rendszerre (*Learning Management System*, LMS). Ezen implementáció olyan lehetőségeket nyitott meg, amelyek hozzájárultak egy felhasználóbarátabb tanulási környezethez a hallgatók számára. A személyes, hibrid vagy online kurzusok hallgatóival való közös munka során felmerült annak az igénye, hogy a könyvtár is helyet kapjon a Canvas LMS-ben. A hallgatóknak emlékeztetben kellett tartaniuk, hogyan érik el és találják meg a könyvtári forrásokat és szolgáltatásokat a Canvason kívül. Ebben az időszakban fejlesztették ugyan a

Thomas G. Carpenter Könyvtár online jelenlétét, ám az mégsem volt látható a Canvasban. Nyilvánvalóvá vált, hogy a könyvtárat integrálni kell a Canvason lévő kurzusokba, ami lehetővé tenné a hallgatóknak a könnyű váltást a kurzusokhoz szükséges munka, valamint a tanulmányaikat támogató források és szolgáltatások felkutatása között. Ezen túlmenően a hallgatókkal foglalkozó könyvtárosok utakat kerestek arra, hogy a hallgatók könnyen megtalálhassák az online könyvtári forrásokat és szolgáltatásokat. Sok megbeszélést követően világossá vált az online képzésért felelős könyvtáros (*Online Learning Librarian*) és a könyvtári feldolgozásért és rendszerért felelős igazgató (könyvtárigazgató) számára is, hogy a könyvtárnak fel kell tárnia a Canvaszal való jobb integráció módjait.

(Autoref.)

Közérdekű tájékoztatás

Lásd 211, 275

Vezetés, irányítás

Általános kérdések

253/2020

FREEBURG, Darin: Leadership and innovation within a complex adaptive system : public libraries. – Bibliogr. In: Journal of librarianship and information science. – 52. (2020) 2., p. 451-463.

Vezetés és innováció egy komplex alkalmazkodó rendszerben: a közkönyvtárak esete

Felmérés; Közművelődési könyvtár; Munkaszervezés; Vezetés

Jelen tanulmány komplex alkalmazkodó rendszerként tekint a közkönyvtárra, és e szemüvegen át biztosít holisztikus megközelítést a közkönyvtárak vezeté-

sének tanulmányozásához, kiemelve a komplexitás és az innováció szempontját. A kutatás alapját 15, egyesült államokbeli könyvtári vezetővel készített félig strukturált interjú képezte, amelyeket a szerző az innováció, a komplexitás, a kontextus és a siker tükrében vizsgált. Az interjúk átiratainak tartalomelemzése során nyolc különböző vezetői stílust különített el.

1. Az újra felszínre hozó (*The Resurfacers*): gyakori és sikeres, kísérletezésre nyitott vezetői stílus, amely a legjobb vagy a legegyszerűbb jó gyakorlatot helyezi előtérbe. Előszóval alapoz a közkönyvtár közösségétől származó igényekre, olykor szembe menve a trendekkel. Például közösségi kérésre faxot üzemeltet, vagy beszünteti az önkiszolgáló terminálok alkalmazását, mert az olvasók nem tudták azokat használni.
2. A szabályozó (*The Regulator*): a kimutatható eredménnyel járó, egyértelmű folyamatokra össz-

pontosító vezetői stílus. Az ilyen vezetés konkrét problémák megoldása céljából, előre látható siker esetén hoz döntést, melynek során csak a maximális hatékonyság számít, a kísérletezésnek nem jut szerep.

3. A gyújtógyertya (*The Sparkplug*): az adaptációt és az erős közösségi kapcsolatokat előtérbe állító, sikeres vezetői stílus. A döntések előtt kikéri a közösség véleményét, rugalmas, a változást mindig szem előtt tartja.
4. A cinikus (*The Cynic*): eredendően pesszimista a könyvtár lehetőségeivel kapcsolatban; egyértelmű döntések jellemzik, amelyeket semmilyen vagy nagyon csekély közösségi behatás motivál. Úgy véli, a kurrens erőforrások és demográfiai összetétel tükrében könyvtára nem képes többre jelenlegi állapotánál (pl. „mindenki igényét úgysem tudjuk kielégíteni, nincs hozzá elég forrásunk”). Ez a megközelítés általában sikertelennek mondható.
5. A korlátlan idealista (*The Unrestrained Idealist*): ez a fajta, többnyire sikeres vezető úgy véli, hogy a rendszer lehetőségei kimeríthetetlenek, elsősorban a humán erőforrást tekintve. Nagy önállóságot biztosít a beosztottjainak, a szervezeti redundancia és a multifunkciós munkakörök híve.
6. A csúcsvezető (*The Executive*): a hatékonyságot szem előtt tartó, sikeres vezetői típus, aki pontosan kiosztja a feladatokat, így a beosztottak mindig tudják, mi a teendő. A személyes kapcsolatok kevésbé jellemzőek, ehelyett hierarchikusan szervezett a munkavégzés. Az ilyen vezető elve, hogy adott munkakörbe az adott téma szakértőit helyezze, szétválasztva a kreatív és a kevésbé kreatív kollégákat és feladatokat.
7. Az előmozdító (*The Facilitator*): kreatív vezető, aki általában sikeres, mivel bárhonnán ötleteket tud meríteni, akár a szakmán kívülről is. A munkatársak közötti belső kommunikáció nagy hangsúlyt kap, fontos a nézőpontok sokfélesége; a vezető számít minden beosztott kreativitására, nála „mindenkinek szabad hibáznia”.
8. A végrehajtó (*The Enforcer*): gyors döntéshozatal jellemzi, „triázs”-üzemmódban is képes a felülről jövő döntések és szabályok gyakorlatba ültetésére. Kényszer, külső nyomás hatására is határozottan cselekszik, ennél fogva sikeres vezetői típus.

E kategóriák nem társíthatók teljes egészében egy-egy konkrét személyhez, a megkérdezett könyvtári vezetők a fenti stílusok közül többet is alkalmaztak már pályájuk során. Ami az innovációt illeti, a válszadók többféleképpen értelmezték a fogalmat:

egyrészt jelentette valami teljesen új kifejlesztését; esetleg meglévő termékek, szolgáltatások, folyamatok kontextusnak megfelelő változtatásait, módosításait; de meg kell említeni azt is, amikor szakmai innovációról nem beszélhetünk, csak máshol már kipróbált jó gyakorlatok átvételéről, ám ez a „kontextuális innováció” újszerű az adott közösség szempontjából. Bizonyos esetekben a könyvtári innováció zavart keltő lehet egy olyan közösség számára, akik még nem tapasztaltak hasonlót. (Az egyik könyvtárigazgató szerint volt arra példa, hogy a könyvtár egy játékon alapuló ifjúsági programot akart indítani, amelynek megvalósulását végül a körzeti iskola tanárai szabotálták.)

A legtöbb fent említett vezetői stílus sikeresnek tekinthető, ám mindegyik rendelkezik vakfoltokkal (pl. túlzott szigorúság, preconcepciók, félelem a hatékonyság csökkenésétől stb.). A változó környezethez való alkalmazkodás érdekében a jó vezetéshez ezért elengedhetetlen a stabilitás és a káosz közötti egyensúlyozás, illetve az egyszerű és a komplex megközelítések megfelelő arányának megtalálása.

(Bódog András)

254/2020

WANDI, Christina: Change management in public libraries : seven recommendations from Copenhagen Libraries. – Bibliogr. In: Journal of library administration. – 59. (2019) 8., p. 915-926.

Változásmenedzsment a közkönyvtárakban: hét ajánlás a Koppenhágai Könyvtárakból

Feladatkör; Középtávú terv; Közművelődési könyvtár; Szolgáltatások; Tervezés; Városi könyvtár; Vezetés

A koppenhágai közkönyvtári hálózat egy központi és 19 fiókkönyvtárból áll. Az elmúlt öt évben nagy hangsúlyt fektettek átalakításukra és a változásra, különösen a 2015-ben meghirdetett *Empower the Citizens* [A polgárok képessé tétele] elnevezésű tervvel összefüggésben. A tervnek kettős célja volt: a könyvtári stratégia gyakorlatba ültetése, valamint a közösségi szolgáltatások integrálása a könyvtárakba. A cikk 7 pontban mutatja be azokat a módszereket, amelyeket a könyvtár a változás tervezésére, illetve a jó gyakorlatok kidolgozására és megvalósítására használt – mindezeket az ajánlásokat más intézmények is követhetik.

1. ajánlás: Az érték megnevezése

Központi kérdés, hogy a könyvtárak és a könyvtár dolgozói hogyan teremtenek értéket a lakosság számára a szolgáltatások megváltoztatásán keresztül. A Koppenhágai Könyvtárakban az értékeket egy piramis-diagramon ábrázolták, amelynek két alsó szintje a gyűjteményhez és a hozzáféréshez, felső három szintje pedig a használókhoz kapcsolódott (inspiráció, tanulás és részvétel, alkotás és tudásmegosztás). A környezetre és a használói igényekre való fókuszváltás referenciapontot jelentett a könyvtár prioritásainak meghatározásakor.

2. ajánlás: A változás szintjének eldöntése

A változtatásokat különféle léptékekben, sokféle formában és különböző mélységben lehet végrehajtani. Az elmúlt öt évben a Koppenhágai Könyvtárak bevonta a munkatársakat és a helyi vezetőket a szolgáltatások fejlesztésének és átalakításának folyamatába az üléseken való részvétel eszközével. Ez a módszer időigényes, de a kommunikáció elősegíti a bizalom kölcsönös kialakítását.

3. ajánlás: A változás még a kezdet előtt elindul

A változásra való felkészülés ugyanolyan lényeges, mint maga a változás. A stratégia előkészítési szakaszában kulcsfontosságú az érintettekkel való kommunikáció. A Koppenhágai Könyvtárakban a szolgáltatások fejlesztése és átalakítása során a változtatások végrehajtását közelebb hozták a dolgozók munkájához; ez segített abban is, hogy időben elkerüljék a kommunikációs szakadékat, amely megosztja a vezetőket és a munkatársakat.

4. ajánlás: A jövőbeni kompetenciák és szakmai készségek fontossága

A könyvtári szolgáltatások megváltoztatása együtt jár a könyvtári alkalmazottak szakmai kompetenciáinak fejlesztésével. A Koppenhágai Könyvtárakban a különböző feladatkörökhöz (pl. információs szakember, tanulási specialista, projektmenedzser stb.) kompetenciaprofilokat rendeltek. Emellett folyamatosan szerveznek tanfolyamokat, illetve támogatják a mentorálást a tudásátadás érdekében.

5. ajánlás: A módszer kiválasztása a változás támogatására

Az átalakulás megköveteli, hogy a személyzet és a vezetők módosítsák a problémamegoldás és a szakmai fejlődés útjait, aminek érdekében meg kell könynyíteni az új módszerek bevezetését, részben külső tanácsadók segítségével. Az *Empower the Citizens* terv

keretében a szolgáltatástervezés, a *design thinking*, a viselkedéstervezés, a piaci orientáció, valamint a projektmenedzsment megközelítéseit alkalmazták. Ezek kiegészítik egymást, és konkrét módszereket biztosítanak a könyvtári szolgáltatások megtervezéséhez.

6. ajánlás: Egyszerűsége törekvés

A Koppenhágai Könyvtárak hamar felismerte, hogy a könyvtári rendszer komplex működése kihívásokat támaszt, emiatt különböző eljárásokat dolgoztak ki, hogy az újratervezés egyszerű maradjon. Az egyik bevált módszer a kétnapos workshop, amelyen a munkatársak és a vezetők egy adott szolgáltatásra vagy célcsoportra összpontosítottak: egyesével megvizsgálták a problémákat, és a munkatársakat bevonva próbálták rájuk megoldást találni. Az új és átalakított szolgáltatásokat az olvasók számára is kommunikálják.

7. ajánlás: Együttműködés az ágazaton kívül

A jó gyakorlatok keresésekor a könyvtárakon kívül is érdemes körülnézni, beleértve az üzleti szektort is. A Koppenhágai Könyvtárak eddig is nagy hangsúlyt fektetett a más intézményekkel való együttműködésre, ám az elmúlt öt évben ez a nézőpont még nagyobb szerepet kapott: nemcsak azt kell meghatározni, mi legyen a jövő könyvtára, hanem azt is, hogy mi *ne* legyen.

Összegezve elmondható, hogy a nagy változásokhoz számos kérdés alapos mérlegelése szükséges. Milyen szintű változtatást hajtson végre a könyvtár? Milyen megközelítést alkalmazzon a megvalósításhoz? Hogyan lehet megszerezni a dolgozók támogatását? Beépíthető-e a rugalmas alkalmazkodás a rendszerbe? Az átalakulás időbe telik, de kellő türelemmel a szervezet gondolkodásmódja megváltozhat.

(Pataki Fruzsina)

Tervezés

Lásd 236, 254, 268

Munka- és rendszerszervezés, értékelés

255/2020

BOSS, Emily E. – GERTH, Nathan: Reducing system toil in a university library. – Bibliogr. In: Library management. – 41. (2020) 4/5., p. 173-181.

A vesződéses munka csökkentése egy egyetemi könyvtárban

Adatcsere; Elektronikus könyvtár; Felsőoktatási könyvtár; Hatékonyság; Információs szervezés; Információtechnológia; Integrált gépi rendszer; Munkaelemzés; Munkafolyamat; Szoftverválasztás

A „vesződéses munka” (*toil*) fogalmát a Google vezette be az online szolgáltatások megbízhatóságáért felelős mérnökök (*Site Reliability Engineers*) munkamoráljának és hatékonyságának méréséhez, fejlesztéséhez. A vesződéses munka ismérvei: manuális; repetitív; automatizálható; inkább reaktív, mint proaktív; nem fejleszti a szolgáltatást; skálázható, azaz a szolgáltatás növekedésével további munkát igényel a működőképesség fenntartása. A Google úgy véli, hogy ezeket a munkákat érdemes 50%-os szint alatt tartani annak érdekében, hogy a szakemberek főként proaktív munkát végezzenek, és ne csak gépiesen fenntartsák az adott szolgáltatás működését.

A vesződéses munka bármely szolgáltató szervezet hatékonyságát csökkenti – nem is beszélve a dolgozók munkamoráljáról –, különösen, ha a folyamatok nincsenek megfelelően összehangolva. Könyvtárakban is láthatunk erre példát, amikor egy intézményi rendszeren belül a különböző műszaki eszközök/platformok közötti adatcseréhez, a könyvtári ökoszisztémába illesztéshez jelentős manuális munka szükséges. A vesződéses munkát számba vevő *toil*-modell segíthet meghatározni a könyvtári vezetés számára, hogy mely munkavállalók és mely könyvtári eszközök esetében a legnagyobb arányú az ilyen jellegű munkavégzés.

A Nevadai Egyetem Renói Könyvtárai 2016-ban megvásárolta *Harry Reid* szenátor hagyatékát, amely közel 400 iratfolyóméterből és 12 terabájtnyi elektronikus dokumentumból áll. Ez a mennyiség önmagában is kihívást támasztott az addigi könyvtári információs rendszerekkel végzett munkával szemben, ezért felül kívánták vizsgálni annak hatékonyságát.

2018-ban egy nagyszabású rendszermigrációra került sor, amikor a lokális *CONTENTdm* tartalomkezelő rendszerről átálltak a hosztolt *Islandorára*. A *toil*-modellnek ezt a folyamatot kísérő felhasználása és értékelése három fázisra tagozódott: rendszertérkép készítésére, a modell alkalmazására és a modell kvantitatív hatásmérésére. A könyvtári munkacsoport az adatvagyon-kezelés (*data governance*) elvét követve készítette el az intézmény rendszertérképét: ez 15 különböző elemet tartalmazott, a *Sierra* IKR-tól a *Summonon*, az OCLC-n és *WordCaten* át a *DSpace*-ig. Következő lépésként elemezték a különböző platformok közötti adatáramlást. Az interakciókat besorolták manuális, automata vagy félautomata kategóriákba, majd minden munkafolyamatot megfeleltettek a Google vesződéses munkát meghatározó feltételeinek. Az *Islandorára* történő migrációs folyamat végeztével a munkacsoport újra feltérképezte a rendszert, így a változások mind a számok, mind az adatvizualizáció szintjén mérhetőek és kimutathatóak lettek.

A vizsgálatból kiderült, hogy az intézménynél közel 63%-os volt a vesződéses munka aránya a rendszermigráció előtt. A legmagasabb *toil*-arányt az *eXtensible Text Framework* (XTF) nevű digitális tartalomkezelő szoftverhez kapcsolódóan mérték. Az XTF-et a levéltári anyag (pl. kéziratok) közzétételére használták, és mivel az ezen anyagrészt feldolgozására használt *Archivists' Toolkit* nevű segédlet-repozitórium nem rendelkezik publikus felülettel, ezért minden egyes adatot manuálisan kellett exportálni és az XTF-be feltölteni, amely munka a gyűjteményrész növekedésével egyre nagyobb teherre vált. Egy másik vesződéssel teli folyamat a *PastPerfect* elnevezésű múzeumi célú szoftverhez kötődött, amelyet a különgyűjtemények fotóinak közzétételére használtak. A *PastPerfect*nek van publikus felülete, de minden egyes rekordot manuálisan kell közzétenni rajta. Ez még kevésbé lassította a munkát, a fő gondot az jelentette, hogy a *PastPerfect*ben leírt fényképek metaadatait duplikálni kellett a *CONTENTdm* digitális szurrogátumában. A párhuzamosan futtatott két rendszerben történő adatrögzítés felelt elsősorban a nagyarányú vesződéses munkáért.

A megoldást a *PastPerfect* és az XTF használatának mellőzése hozta el, utóbbinál az *Archivists' Toolkit* eszköz helyett az *ArchivesSpace* szoftvert vezették be. Az új rendszer a fizikai példány és a digitális szurrogátum közötti párhuzamos feldolgozás problémáját is kiiktatja, ráadásul a digitális objektumok és a kapcsolódó segédletek linkelhetősége növeli a

felhasználói felület hatékonyságát is. A megismételt számítások szerint a változtatások révén sikerült 63%-ról 41%-ra csökkenteni a vesződéses munka mértékét. A vizsgálat szerint a *Sierra* szintén rengeteg vesződéses munkát generáló összetevőnek bizonyult, ezért a könyvtár indítványozta egy új IKR-re való migráció napirendre tűzését.

(Bódog András)

256/2020

VAN BALLEGOOIE, Marlene – BORIE, Juliya: Inside-out and outside-in : a holistic approach to metadata assessment for an off-site storage collection. – Bibliogr. In: The serials librarian. – 78. (2020) 1-4., p. 86-92.

Belső és külső szempontok: egy külső raktári gyűjtemény metaadat-értékelésének holisztikus megközelítése

Feldolgozó munka; Felmérés; Felsőoktatási könyvtár; Gépi dokumentumleírás; Hatékonyság; Időszaki kiadvány; Raktározás; Tömör raktár

Minél több könyvtár alkalmaz külső raktárakat a nyomtatott állomány hosszú távú megőrzésére, annál nagyobb kihívást jelent a kereshetőség és a hozzáférhetőség biztosítása. A Torontói Egyetem Könyvtárai (*University of Toronto Libraries*, UTL) 2005-ben alapította külső tömör raktárát (*high-density storage facility*) a kanadai nagyváros Downsview nevű városrészében. Itt időszaki kiadványokat (kb. 500 ezer kötetet) és ritkán használt monográfiákat (kb. 2,3 millió kötetet), valamint egyéb típusú dokumentumokat (100 ezer egységet) tárolnak. Mindez egy szervezetközi együttműködésnek köszönhető (*Keep@Downsview*), aminek eredményeképpen a UTL mellett négy további kanadai egyetemi könyvtár tartós megőrzésre kijelölt raktári állományát is Downsviewban helyezték el.

Mivel a használóknak nincs közvetlen hozzáférésük a könyvtári külső raktárhoz, a pontos metaadat-feltárás nélkülözhetetlen az ott tárolt állomány kereshetősége érdekében. A UTL munkatársai ezért kvantitatív és kvalitatív metaadat-felméréssel értékelték a raktárban őrzött időszaki kiadványok metaadatainak minőségét. A kvantitatív felmérés részeként először a helyi rekordokat vetették össze az OCLC közösségi feldolgozású rekordjaival, legalább egy kulcsazonosító (pl. ISSN) egyezése alapján. A kapott adatokat egy *MySQL* adatbázisban értékelték a metaadatok hasonlóságai és különbségei szerint. Azon helyi rekordok

esetén, amelyeknél nem találtak egyezést az OCLC rekordjai között, második körben egy 400 rekordból álló mintát értékelték a Kooperatív Katalogizáló Program (PCC) és az Időszaki Kiadványok Online Kooperatív Programja (CONSER) követelményeinek megfelelően. A bibliográfiai rekordok mellett nem maradt el az állomány- és példányadatok ellenőrzése sem. Végül a kvalitatív felmérés fókuszcsoporthoz interjúk révén valósult meg. Ezek során az egyetemi polgárok és a partnerszervezetek véleményét kérték ki a raktári anyag metaadatainak minőségéről.

A kutatási eredmények értékelését a metaadatok hat jellemzője alapján végezték. A *teljesség* szempontjából a mintarekordok 73%-a megfelelt a PCC és a CONSER szerinti „mag” vagy „teljes” leírási szintnek, tehát jelentős részük autoritív (egységesített) elemekből épült fel, közel 20%-ukkal azonban problémák voltak az authority kontroll terén. A helyzetet bonyolítja, hogy a használók az időszaki kiadványok többféle szintjei (cím, szám, cikk) között navigálnak, ami már túlmutat a MARC formátumú leírásokon.

A *pontosság* alatt a metaadatok megfelelő bemeneti adatait értjük, szabványos kifejezéseket és neveket alkalmazva. A felmérés során a helyi rekordok közel 20%-ánál nem voltak megfelelőek a besorolási adatok (többnyire elavult egységesített formák szerepeltek). A címrövidítések egy része sem volt szabványos, ám a fókuszcsoporthoz visszajelzése szerint ez kevésbé okoz gondot, mivel a hivatkozások során többnyire a folyóiratcímek teljes alakját használják. Az idegen nyelvű rekordok azonban mindig kihívást jelentenek, gyakran eltéréseket eredményezve a helyi és az OCLC-rekordok között, ráadásul a használók többnyire nem ismerik az egységesített transliterált alakokat.

Logikai következetesség és koherencia tekintetében a legfőbb problémát a raktári jelzetek listázása okozza a keresőrendszerben, mivel sok időszaki kiadványnál a jelzetről hiányzik a megjelenés éve, és a tékázott periodikák feldolgozása is nehezíti a visszakeresést. További kihívást jelent a Kongresszusi Könyvtár osztályozási rendszerének és a Dewey-féle tizedes osztályozási rendszernek a kevert használata, illetve az elektronikus és nyomtatott időszaki kiadványok bibliográfiai rekordkezelése sem következetes.

Az elvárásoknak való megfelelés ellenőrzését a kvalitatív vizsgálat tette lehetővé. Mind a könyvtárosok, mind a könyvtárhasználó válaszadók véleménye szerint a jelenlegi metaadatok általánosságban véve alkalmasak a periodikacímek kereshetőségéhez, ám többen jelezték, hogy lehetne hatékonyabb a megje-

lenítés. A könyvtárosok például hiányolták az összetartozó (előzmény/folytatás) címek közötti kapcsolatok megfelelő feltüntetését a keresőfelületen, míg a könyvtárhasználók előnyben részesítenék az „egy folyóirat – egy rekord” logikát, amely az előzmény- és folytatáscímeket egyaránt tartalmazná, emellett szívesen látnák a fontos információk előtérbe állítását a „megjegyzés” mezőbe „rejtés” helyett.

Az *időszerűség* követelményének több esetben szintén nem feleltek meg a vizsgált helyi rekordok. Számos, az OCLC-ben már megszűnési évet jelző folyóiratcímnél a 008-as helyi MARC-mező még kurrensként „9999”-et tartalmazott, és a 260-as MARC-mezőben az impresszumadatok változásait sem követték módszeresen. Szintén jellemző hiba volt a már érvénytelen URI-k feltüntetése a 856-os mezőben.

A *hozzáférhetőség* a metaadatok érthetőségét takarja, valamint azt, hogy mennyiben felelnek meg azok az igényeknek. A megkérdezett fókuszcsoportok számos problémát jeleztek; a legtöbb panasz az egyes időszaki kiadványok állományadatainak nehéz követhetőségére (időtartományok/listák; megjelenési évek/állományadatok) és a rekord megjelenítésére, az információk rangsorolására vonatkozott (pl. volt, aki a gerincmagasságot irrelevánsnak érezte).

A „belső” és „külső” szempontokat ötvöző, holisztikus kutatás jól megragadja az időszaki kiadványok nehéz kezelhetőségének problémakörét. A könyvtárosok a MARC-ról BIBFRAME-re történő átállás során, egy dinamikus változó webes környezetben a remények szerint képesek lesznek javítani a komplex információk átláthatóságán a kapcsolt adatok (*linked data*) segítségével. A visszajelzések másik hozadéka, hogy hiába jó a metaadatok minősége, ha a könyvtári felület nem tudja ezt közérthetően tükrözni a használók számára. A felmérés nyomán levonták azt a következtetést is, hogy csak indexelt folyóiratokat szabad külső raktárakba szállítani, különben azok tartalma láthatatlan marad. Végezetül a metaadat-ellenőrzés és a kapcsolódó munkafolyamatok szabványosítására is sort kívánnak keríteni.

(Bódog András)

Lásd még 230, 237, 248, 253

Pénzügyi és gazdasági kérdések

257/2020

HOFFMAN, Starr – GODBEY, Samantha: US academic libraries' staffing and expenditure trends (1996–2016). – Bibliogr. In: *Library management*. – 41. (2020) 4/5., p. 247-268.

A könyvtári személyzet és a személyzeti kiadások változásai az Egyesült Államok felsőoktatási intézményeiben (1996–2016)

Felmérés; Felsőoktatási könyvtár; Költségvetés; Személyzet; Statisztika

A felsőoktatási könyvtárak régóta kötelesek statisztikai adatokat szolgáltatni a személyzetükről, a működésükről és a szolgáltatásaikról. Az Egyesült Államokban az elmúlt 50 évben országos szinten gyűjtötték a felsőoktatási könyvtárak adatait az *Academic Libraries Survey* (ALS) felmérésén keresztül, amelyet az oktatásügy országos statisztikai központja (*National Center for Education Statistics*, NCES) végzett. A többféle kormányzati forrásból származó adatkészletek letöltése és egyesítése nehézkes, nem is említve azt, hogy a Tudományos Könyvtárak Egyesülete (ARL) és a Felsőoktatási és Tudományos Könyvtárak Egyesülete (ACRL) – nem országos lefedettségű – statisztikai felmérései csak térítés ellenében férhetők hozzá. Jelen kutatás országos szinten reprezentatív viszonyítási alapot kíván nyújtani a felsőoktatási intézmények és könyvtáraik számára az erőforrás-elosztásról való döntéshozatal elősegítése érdekében.

A szerzők az NCES-ből származó adatokat (elsősorban az ALS adatsorait, de egyéb felméréseket is) elemezték az 1996 és 2016 közötti időszakból az R programnyelv és a *Tableau* szoftver segítségével. Két fő szempontot vizsgáltak (a felsőoktatási könyvtári személyzet létszáma és aránya a hallgatói létszámhoz képest, valamint a személyzeti kiadások összege és aránya a könyvtár költségvetéséhez képest), két változó (a felsőoktatási intézmény típusa és mérete) függvényében. Az összehasonlíthatóság érdekében a személyzeti és hallgatói létszámokat teljes státuszra vetítve (*full-time equivalent*, FTE), az összegeket az inflációval korrigálva a 2016-os értéken adták meg, és csak a páros évek adatsorait vették figyelembe (az adatfelvétel ugyanis 2012-ig két évente történt). Az intézményeket a Carnegie-féle osztályozás sze-

rint a következő kategóriákba sorolták: felsőfokú szakképzést nyújtó főiskola (*associate's college*, a továbbiakban: főiskola), alapképzést nyújtó intézmény, mesterképzést nyújtó intézmény, doktori képzést nyújtó intézmény (kutatóegyetem). Az adatok elemzése azért is jelentett kihívást, mert nem minden intézmény szolgáltatott minden alkalommal mindenről adatot. A forprofit magánegyetemeket és a 10 ezer dollárnál kisebb költségvetésű könyvtárakat fenntartó intézményeket kizárták a vizsgálatból, így összesen 3675 intézmény képezte a mintát, melyek közül 2438 összes változója volt ismert az összes vizsgált évben. A tendenciák megállapítása előtt a szerzők pillanatképet adnak a 2016. évről: a könyvtárosok átlagos száma 8,3 volt, nagy szórással a kutatóegyetemek átlagosan 40,3 főnyi könyvtárosa és a főiskolákon alkalmazott átlagosan 3,8 könyvtáros között. Az egy könyvtárosra jutó hallgatók száma az összes vizsgált intézményben átlagosan 934,4 volt, a könyvtári személyzetre fordított kiadások összege pedig átlagosan több mint 1,2 millió dollárra rúgott. Utóbbi esetben is a kutatóegyetemek kiadásai voltak a legmagasabbak (átlagosan több mint 7 millió dollár), míg a főiskolákéi a legalacsonyabbak (közel félmillió dollár). Ami a trendeket illeti, a vizsgált időszakban a könyvtári személyzet létszáma átlagosan valamennyi intézményben csökkent. A kutatóegyetemek és a mesterképzést nyújtó egyetemek körében jelentős volt a könyvtárosok létszámának csökkenése (átlagosan 4,5 és 2,1 fővel) – a folyamat esetükben már a 2008-as gazdasági válság előtt elkezdődött. Az oktatási intézmény mérete (hallgatói létszáma) szerint vizsgálva az adatokat, hasonló csökkentés volt kimutatható, de arányaiban is sok könyvtárost (átlagosan 23,1 főt) veszítettek a 20 000-nél nagyobb hallgatói létszámú intézmények. Az egy hallgatóra jutó könyvtárosok száma két évtized alatt mindenhol nőtt, összefüggésben a növekvő hallgatói létszámokkal és a könyvtárosok számának csökkenésével. A könyvtárak személyzeti kiadásai a kutatóegyetemen 2010-ig nőttek, majd nagymértékben visszaestek; a többi intézménytípusban stagnálás volt tapasztalható. A könyvtári költségvetés egészéhez képest a személyzeti kiadások a főiskolai, az alapképzést és a mesterképzést nyújtó intézményekben nőttek (54-ről 72%-ra, 45-ről 56%-ra, illetve 51-ről 54%-ra), ellenben a kutatóegyetemen arányuk csökkent (46-ről 43%-ra). Az intézmények mérete szerint vizsgálva az adatokat, a személyzeti kiadások mindenhol csökkentek, a könyvtári költségvetésen belüli arányuk azonban nagyobb lett a 20 000 hallgatónál kevesebbet ellátó intézményekben.

A jelenségek okainak jobb feltárása érdekében további kutatásokra van szükség, melyekbe újabb változókat is be lehet vonni (pl. régió, a gyűjtemény adatai stb.). A szerzők remélik, hogy a teljes adategyüttes közzététele másokat is az adatok vizsgálatára fog ösztönözni.

(Molnár Kinga)

Személyzet

Lásd 217, 246, 257

Módszertani irányítás

Lásd 229

Marketing, közönségkapcsolatok

258/2020

ŽIAKOVÁ, Zuzana: Instagram a jeho využitie v knižniciach. – Bibliogr. In: Knižnica. – 21. (2020) 2., p. 14-18.

Az Instagram és könyvtári használata

Irodalompropaganda; Kommunikáció -használókkal; Könyvtárpropaganda; Marketing

Az Instagram jelenleg a legismertebb és leggyakrabban használt közösségi háló. Ingyenes alkalmazásként elérhető az okostelefonokon (*iOS, Android, Windows Phone*) és korlátozott verzióban a számítógépeken. Az Instagramon kizárólag képeket és rövid videókat lehet megosztani. Korábban inkább a fiatalabb korosztály használta, de ez mára megváltozott; a legfrissebb adatok szerint az Instagram-használók 59%-a 18–29 év közötti, 40% pedig 30–49 éves. Szívesen használják a hálót a magánszemélyeken kívül cégek és nonprofit szervezetek, intézmények, köztük múzeumok, könyvtárak és galériák is. A csatlakozáshoz regisztráció szükséges; a név mellett hozzáadható egy profilkép és rövid személyes információk, esetleg honlapra való hivatkozás. Célyszerű a területi illetékesség, földrajzi hely megadása is. Könyvtárak számára a cégeként való regisztráció ajánlott.

Az Instagram célja a fotók megosztása, mások követése és lájkolása. Minden feltöltött kép az ún.

feedben látható, amelybe fotók vagy 60 másodperc-nél rövidebb videók tölthetők fel. Hosszabb videók az ún. IGTV-be tölthetők fel, ez önálló alkalmazás az Instagramon belül. Népszerűek az ún. történetek (*stories*), amelyek fotókkal, kollázsokkal, rajzokkal, GIF-es animációkkal kínálnak lehetőséget a képi elbeszélésre. Ezek 24 órán keresztül láthatóak, majd eltűnnek, de nem véglegesen, az ún. *highlights*ban továbbra is tematikusan elérhetőek.

Az Instagramon – a Facebooktól eltérően – nemcsak a saját ismerősök követésére van mód, hanem a hasonló érdeklődési körű személyek, hírességek vagy cégek követésére is. Ahhoz, hogy mindenki megtalálja azt, ami őt érdekli, az Instagram ún. *hashtageket* alkalmaz, amit a # szimbólum jelöl. (Ha nem használunk ilyeneket, akkor csak a saját követőink látják a bejegyzéseinket.) A *hashtagek* a könyvtári katalógusban található kulcsszavakhoz hasonlítanak, ezért fontos a képek tartalmának megfelelő definiálása. A *hashtagek* különböző kategóriákba sorolhatóak (tartalom, közösség, márka, kihívások), ezeken keresztül nyílik lehetőség az azonos témák, érdeklődési körök, célcsoportok összekapcsolására. A jól megválasztott *hashtagek* megtalálják a követőket.

Az Instagramon való sikerhez fontos a fotók jó minősége, a rendszeres, lehetőleg napi posztolás, a megosztás, az egyedi megjelenítés, az újdonságok, a kulisszatitkok. Mára a felület az inspirációk, az egyéni fejlődés és művelődés színterévé vált. A népszerű témák mellett megjelentek a színvonalas, igényes tartalmak, köztük a könyvtárak is. Az Instagramon világszerte hatalmasra nőtt a könyves közösség, számos befolyásos személyiség népszerűsíti az olvasást vagy alakít olvasókört. Az olvasók népes tábora oszt

meg könyvekkel, olvasással kapcsolatos tartalmakat, amit a *bookstagram* hashtag jelöl – ehhez több mint 42 millió bejegyzés kapcsolódik, jelezve a könyvek és könyvtárak fontosságát a közösségi hálón.

Az Instagram lehetővé teszi a könyvtáraknak, hogy megmutassák kreatívabb, lazább oldalukat. Az olvasók nemcsak a kölcsönzőpultból szeretnék megismerni a könyvtárosokat, hanem kíváncsiak arra is, mi van a színpalák mögött. Ezért meg lehet mutatni nekik, hogyan dolgozunk értük (raktárak, belső terek, események – pl. könyvtárfelújítás). A könyvek kapcsán érdemes az újdonságokra fókuszálni. Továbbra is népszerű a *bookfacefriday* nevű, pénteki naphoz kapcsolódó kihívás (könyvborító és emberi portréfotó egysége), illetve újabban a *Book Cover Double* kihívás (a könyvborító beállított jelenetekkel és kellékekkel való reprodukálása). A szlovák könyvtárak a saját életükből vett fekete-fehér fotók megosztásával a *#librarylife* kihíváshoz is csatlakoztak. Az események szervezése is gazdag forrásanyagot kínál: az Instagram segítségével népszerűsíthetjük saját rendezvényeinket, az előkészületekbe is bevonva az érdeklődőket. A közösségi hálón a szórakozás és a kreativitás fontos szempont, ezekkel az eszközökkel közelebb kerülhetünk fiatalabb olvasóinkhoz, és vonzóbbá, érdekesebbé tehetjük valójában „szórákkozató” könyvtárainkat.

(Prókai Margit)

Lásd még 211, 218, 236, 267

Felhasználók és használat

Általános kérdések

Lásd 266, 267

Használat- és igényvizsgálat

259/2020

IGARASHI, Tomoya – KOIZUMI, Masanori – WIDDER-SHEIM, Michael: Capturing citizens' information needs through analysis of public library circulation data. – *Bibliogr. In: Libri.* – 70. (2020) 2., p. 127-141.

A lakosság információs igényeinek felmérése a közkönyvtári kölcsönzési adatokon keresztül

Fiókkönyvtár; Idős olvasó; Igény; Kölcsönzés; Statisztika; Társadalmi követelmények; Városi könyvtár

Japán elöregedő társadalmában különösen nagy hangsúlyt fektetnek kormányzati szinten az élethosszig tartó tanulásra, aminek elősegítésében a közkönyvtárak fontos szerepet játszanak. Ugyan az országban „szuper-öregedő” társadalomról beszélhetünk, a demográfiai jellemzők polarizáltak: az urbanizált régiók lakossága nő, és nagyobb a fiatalok aránya, míg vidéken csökken a lélekszám, és a társadalom örege-
dése is gyorsabb. A magas várható élettartam miatt társadalmi kihívást jelent az idősek életminősége: vannak, akik anyagi okokból nyugdíj mellett is dolgoznak, továbbá felmerül a szabadidő eltöltésének, illetve a mentális hanyatlásnak a szempontja is. Az egész életen át tartó tanulás sikeres támogatásához a könyvtáraknak pontosan meg kell érteniük a lakosság igényeit, hogy azokat – korlátozott költségvetési kereteikből – jobban kiszolgálhassák. A cikk ehhez két közkönyvtár kölcsönzési adatait dolgozza fel: a tokiói Koto Kerületi Könyvtár és az Aichi prefektusbeli Tahara Városi Könyvtár statisztikáit. Ez a kutatás azért számít úttörőnek Japánban, mert más országokkal ellentétben a szigorú adatvédelmi szabályok miatt eddig nem használták fel a közkönyvtárak kölcsönzési statisztikáit. Az információtechnológiában rejülő potenciált azonban érdemes kiaknázni az élethosszig tartó tanulási programok fejlesztéséhez.

A kutatás során a kölcsönzési adatokat anonimizálták, majd a Koto Kerületi Könyvtár esetében a 2014 és 2017 közötti, a Tahara Városi Könyvtár esetében a 2000 és 2017 közötti kölcsönzések számát vetették össze a törzsállomány NDC (*Nippon Decimal Classification*) osztályozási rendszere szerinti tematikus kategóriákkal, majd kiszámították a kihasznált-ságot (a kölcsönzések számát elosztva az állomány nagyságával) és a könyv beszerzése és első kölcsönzése között eltelt időt is. (A gyerekkönyveket, az ifjúsági irodalmat, az időszaki kiadványokat és az online forrásokat, továbbá a helyben használatot nem vették tekintetbe.)

A tokiói Koto Kerületi Könyvtár közel félmillió lakost szolgál ki 1 711 191 kötetes törzsállománnyal (2016-os adat), a vizsgált időszakban több mint 11 millió kölcsönzéssel. A vidéki Tahara Városi Könyvtár közel 63 ezer lakost lát el, törzsállománya 2016-ban 496 005 kötet; a vizsgált időszakban közel 8 millió kölcsönzés történt. A kölcsönzési adatok

elemzésével a hasonlóságok és a különbségek is kimutathatók. A Koto Kerületi Könyvtárban a kihasználtság témától függően 0 és 29,331 között mozgott, míg a Tahara Városi Könyvtárban 0 és 69,084 közötti értékeket találtak, azaz a fővárossal szemben itt nagyobb arányú volt a könyvek kölcsönzése a kisebb állomány dacára. Az első három legnépszerűbb téma mindkét intézményben az otthoni hobbik (pl. főzés, kézimunka), a festészet és kalligráfia, valamint az angol nyelv voltak. A Tahara Városi Könyvtárban ezeket a kertészkedés követte, összefüggésben azaz, hogy a településen sokaknak van lehetősége – jellemzően idős korukban – hobbiként folytatni ezt a tevékenységet. A kertészeti témájú könyveket bekerülésük után itt sokáig kölcsönözték, míg a Koto Kerületi Könyvtárban a számítástechnikát is magukba foglaló általános művek jelentős részét az első évben kölcsönözték ki. Az angol nyelv témakörében nem volt különbség a két intézmény között: a gyűjtemény közel fele olvasóra talált a bekerülés utáni első három évben.

A kutatásból levonható az a következtetés, hogy érdemes az angol mint idegen nyelv tanulásával kapcsolatos gyűjteményekre és könyvtári programokra (pl. előadások, nyelvklubok, olvasóköri) fókuszálni: az angol nyelv elsajátítása nehéz a japánok számára, de sokaknak szükséges a tanuláshoz vagy a munkához. A kertészkedés, az otthoni hobbik vagy az utazás szintén olyan témák, amelyekre igény mutatkozik, valószínűsíthetően főként az idős lakosság körében. Az NDC a festészet és kalligráfia témakörébe sorolja a mangákat: mindegyik nagyon népszerű, ezért célszerű a gyarapítás és a rendezvényszervezés során is kiemelt figyelmet fordítani rájuk, a mangák esetében az oktatási célú, ismeretterjesztő művek gyűjteményét is bővítve.

A Japánban kialakult demográfiai helyzet és annak kezelése más, hasonló kihívásokkal küzdő országok számára is tanulságos lehet. Ennek egyik eleme a lakosság kölcsönzési igényeinek figyelembevétele az élethosszig tartó tanulási programok továbbfejlesztése során.

(Lévai Gábor)

Lásd még 228, 231, 244, 256, 265, 269

Olvasás

Lásd 228, 258, 264, 265, 272

Használók képzése

260/2020

ARD, Stephanie Evers – ARD, Franklin: The library and the writing centre build a workshop : exploring the impact of an asynchronous online academic integrity course. – Bibliogr. In: New review of academic librarianship. – 25. (2019) 2-4., p. 218-243.

A könyvtár és a tudományos írást oktató központ egy workshopot szervez: egy etikus hallgatói viselkedéssel foglalkozó aszinkron online tanfolyam hatásainak tanulmányai

Együttműködés -helyi; Felsőoktatási könyvtár; Használók képzése -felsőoktatásban; Információs műveltség; Szakmai etika -rokon területen; Tudományos kutatás

A Dél-alabamai Egyetem Marx Könyvtára a tudományos írást oktató központtal (*Writing Centre*) együttműködésben, az egyetem tudományetikai bizottságának javaslatára aszinkron, online tanfolyamot szervezett az információkkal való etikus munkáról (*Academic Integrity Workshop*). Az anyagot az egyetem tanulmányi rendszerében (*learning management system*) tették elérhetővé. A *Stay the Course* [Csináld végig!] című, két modulból álló, rövid (kétszer 20 perces), interaktív workshop ugyan nem kötelező, de elvégzése ajánlott az elsőéves hallgatónak; a résztvevők a záró teszt sikeres (legalább 80%-os) teljesítése után tanúsítványt kapnak.

Míg a korábbi képzések esetében főként a vétségek (pl. csalás, puskázás), azokon belül a plagizálás cselekményei álltak a középpontban, ebben az esetben az etikus magatartás gyakorlati vonatkozásai (pl. a források integrálása vagy a hivatkozások) mellett az egyetem könyvtárának és a tudományos írást oktató központjának szolgáltatásait is megismerhették a hallgatók. A modulokban interaktív, játékos elemek is szerepeltek, amelyek azt mutatták be, mi számít önálló eredménynek, és miért káros a csalás és mások munkájának felhasználása. A tesztek során a hallgatóknak a mindennapi életből vett példákon keresztül többek között olyan lehetőségek közül kellett kiválasztaniuk az etikus magatartást, mint kép készítése a vizsgáról abból a célból, hogy az illető megmutathassa barátainak; bekezdés beillesztése egy online cikkből egy beadandó szövegébe; egy csoporttárs válaszáinak bemásolása a saját házi feladatba.

A workshopot záró felmérést az előzetes szintfelmérő teszttel összevetve kimutatható volt, hogy az 1312 résztvevő pontszámai statisztikailag szignifikáns mértékben javultak. Egy kérdőíves felmérés révén minőségi visszacsatolás is érkezett: a nyitott kérdésekre adott válaszok arról tanúskodnak, hogy a hallgatókban a korábbiaknál jobban tudatosodtak a felsőoktatás elvárásai, a tudományos párbeszéd és az etikus viselkedés követelményei, a hivatkozások és az idézés technikai eljárásai, valamint a könyvtár, a tudományos írást oktató központ és a tutorálási program lehetőségei. A válaszadók összesen 86,2%-a állította azt, hogy tanult valami újat a rövid képzés során, ami azt jelzi, hogy a *Stay the Course* program pozitív hatást tudott kifejteni.

(Koltay Tibor)

261/2020

OTT, Klaus – SOYER, Tom: Gemeinsam gegen die Infodemie : wie Stadtbibliotheken und Medien sich Fake News und Halbwahrheiten entgegenstellen können In: BuB. – 72. (2020) 4., p. 174-177.

Együtt az infodémia ellen: hogyan küzdhet a városi könyvtár és a sajtó a félígazságok és az álhírek ellen?

Használók képzése; Információs műveltség; Kapcsolat intézményekkel; Rendezvény; Sajtó; Társadalmi követelmények; Városi könyvtár

A koronavírus nemcsak a könyvtárak működését bénította meg Németországban, hanem a *Süddeutsche Zeitung* (SZ) és más szerkesztőségekkel ápoló együttműködésüket is (Kölnben és Frankfurtban is le kellett mondani rendezvényeiket). A szabadúszó újságírók szövetkezetével (*RiffReporter*), az SZ-vel és más médiumokkal tartott viták az elmúlt években sikeresek voltak, magas látogatószámokkal (akár 150 vendéggel egy este) és főleg jó beszélgetésekkel. A városi könyvtárak és a megbízható média működése most kulcsfontosságú, mivel a járvány mellett megjelent az *infodémia* is. Az interneten ugyanis rengeteg téves információ kering, főleg a közösségi médiában: rémhírek, félígazságok, megtévesztő vélemények és veszélyes ostobaságok. Ilyenkor látni, miért lett ennyire fontos a médiaműveltség oktatása, miért tettek szert ilyen jelentőségre a városi könyvtárak és a szerkesztőségek, és miért természetes partnerek az SZ-hez hasonló médiumok. Mivel minden nyilvános eseményt töröltek, felmerül a kérdés, nem

lehetne-e online megtartani a vitaesteket; a digitális cselekvés lett a könyvtárak és a média képviselői műhelybeszélgetéseinek az alternatívája (pl. audio- és videostreameléssel, podcastekkel).

A városi könyvtárak és a szerkesztőségek is fel tudják használni ezeket a lehetőségeket arra, hogy elmagyarázzák, miképpen dolgozik a megbízható média. A könyvtárak és az újságok egy oldalon állnak – ez segíthet abban, hogy a társadalom ne szakadjon ketté, mint az Egyesült Államokban. A hiteles információ és az oktatás a nyitott és a sokszínű társadalom kulcsa, melyben a különféle táborok az eltérő vélemények ellenére szót értenek egymással. Ha azt akarjuk, hogy az emberek olyan újságokat és könyveket olvassanak, amelyek tájékoztatnak, ezt el is kell magyarázni nekik, és olyan találkozóhelyeket kell létrehozni, ahol értelmes viták szervezhetők, így szűkítve a gyűlölet terét, amely főleg (de nem csak) az interneten terjed. Az SZ elhatározta, hogy „körbeviszi az újságírást a társadalomban”, hogy bemutassa: a megbízható média keményen, de tisztességesen kutat, és gyorsan, de alaposan számol be az eseményekről. Az újságíróknak el kell magyarázniuk, hogyan kutatnak és szerkesztenek, hogyan vizsgálják felül adataikat, hogyan választják ki a híreket, és ki dönti el, hogyan és mit tegyenek közzé.

A beszélgetés a hallgatósággal, a kérdések megválaszolása és a vita jól működik a könyvtárakban: aligha van jobb és szebb hely, mint hogy könyvek között beszéljünk a nyomtatott és sugárzott szóról. Így születik meg, majd erősödik a bizalom. A média képviselői járják az iskolákat is; a Frankfurter Városi Könyvtár évente megrendezi az *Olvasó őszt*, melyen írók, mint például *Siri Pettersen* és újságírók, mint például *Johannes Aumüller* az SZ sportosztályáról, elmondják a diákoknak, milyen nagy öröm írni, és hogy miként lehet a bűzát az ocsútól elválasztani a *YouTube*-on és más csatornákon.

Számos új kulturális szövetség van alakulóban képzőintézmények (iskolák, könyvtárak, egyetemek), tartományi politikai oktatási központok és a minőségi média képviselői (ARD, ZDF, SZ, *Zeit* stb.) között. Nagyszabású találkozót is szerveztek 2020. május 8-ára és 9-ére *Journalismus macht Schule [Az újságírás iskolát teremt]* címmel, amely a járvány miatt ugyan elmaradt, de ami késik, nem múlik.

A szerzők az SZ tíz javaslatát is közlik a járványtól való félelem és az álhírek leküzdésére: vegyünk mély lélegzetet; végezzünk keresztellenőrzéseket; ellenőrizzük a forrásokat; legyünk szkeptikusak; kerüljük a láncleveleket; védjük az embereket; tájékozód-

junk helyben; óvakodjunk a gyors gyógymódotól; ne hibáztassunk másokat; maradjunk nyugodtak. A lista az alábbi címen bővebben kifejtve is elérhető: <https://www.sueddeutsche.de/medien/coronavirus-informationstipps-1.4846836>.

(Murányi Lajos)

262/2020

RENIRIE, Rebecca Hill: Instruction through virtual reference : mapping the ACRL framework. – Bibliogr. In: Reference services review. – 48. (2020) 2., p. 243-257.

Oktatás virtuális tájékoztatás útján: az ACRL keretrendszerének leképezése

Felsőoktatási könyvtár; Használók képzése -felsőoktatásban; Információs műveltség; Referenz; Tájékoztató munka

A Közép-michigani Egyetem (CMU) könyvtárába telefonon, e-mailben, online csevegőkliensek útján kitölthető űrlapokon és szöveges üzenetekben egyaránt érkeznek információkérések. A szerző a 2016. évre vonatkozóan összegyűjtötte a kérdések tartalmát és a rájuk adott válaszokat, majd az eredményeket összevetette az ACRL (*Association of College and Research Libraries*) információs műveltségi keretrendszerében (*Framework for Information Literacy for Higher Education*) foglaltakkal.

Bár a technológia fejlődésével lehetővé vált a tájékoztató könyvtárosok megkerülése, a felsőoktatási könyvtárak továbbra is számos kérdést kapnak azoktól a hallgatóktól, akik segítséget kérnek egy-egy téma kutatásának megkezdéséhez, vagy konkrét dokumentumokra van szükségük. A technológiai változásokkal párhuzamosan megváltoztak a tájékoztató szolgálatok szervezeti modelljei. Számos intézményben ugyanis hallgatók vagy más, diplomával nem rendelkező könyvtári munkatársak kezelik az alapszintű kérdéseket, és csak az összetettebb kéréseket továbbítják képzett könyvtárosoknak. Ugyanakkor a tájékoztató feladatok megoldása során lehetőség nyílik a használók oktatására: amikor ugyanis a könyvtárosok megválaszolnak egy-egy kérdést, megtaníthatják a kérdezőt arra, hogy miként juthat el az adott információhoz.

Az aszinkron, tehát e-mailben vagy űrlapon beküldött kérések lehetővé teszik, hogy a használók (akár részletes) írásbeli segítséget kapjanak. A könyvtárosok pedig átgondolt, személyre szabott válaszokat

tudnak adni, gyakran a forrásokra mutató linkekkel. Ez alkalmas arra is, hogy ők maguk a használók információs műveltségének szintjéről informálódjanak. Annak vizsgálatakor, hogy mindez miként illeszkedik az ACRL keretrendszerében megfogalmazott elvekhez, a CMU-n összesítették a 2016. évi kérdéseket (1555 db). A könyvtárosok ezeket egy standard *LibAnswers* sablon különböző változatait használva válaszolják meg. A szerző a munkában részt vevő öt könyvtáros sablonjairól képernyőképeket készített, majd szövegüket Word dokumentumokba másolta át, hogy meg tudja vizsgálni tartalmukat. Az állandó elemek között szerepelt többek között: adatbázis-ajánlás, az adatbázis hozzáférhetőségének megadása, keresőkérdés-javaslatok, információk a teljes szöveggű hozzáférésről, könyvtárközi kölcsönzési tudnivalók stb. Bár az egyes könyvtárosok sablonjai kissé eltértek egymástól, megállapítható volt, hogy azokban az összes ACRL-keret jelen van, kivéve „A tudomány párbeszéd” elnevezésűt, míg a leggyakoribb „Az információkeresés stratégiai felfedezés” volt. A szerző a kérdéseknek és válaszoknak mintegy 1%-át adó 15, véletlenszerűen kiválasztott tranzakció mintáját is összehasonlította az ACRL keretrendszerében foglaltakkal. Az eredmények szerint a könyvtárosok a sablonokat a kérdésnek megfelelő további tájékoz-

tatással egészítették ki, melyek közül a leggyakoribb „Az információkeresés stratégiai felfedezés” és „A tudomány párbeszéd” keretébe volt illeszthető: mivel a hallgatók általában az irodalomkutatáshoz kértek segítséget, ezzel összefüggésben a könyvtárosok jellemzően a keresési stratégia kialakításában tudtak útmutatót adni (adatbázis-használat, a találatok szűkítése, összetett keresés stb.); a tudomány párbeszéd-jellegét pedig azzal hangsúlyozták, hogy rámutattak, hogyan használhatók fel az egyes publikációk irodalomjegyzékei a további kutatáshoz.

A felmérés igazolta, hogy a – teste szabható – sablonok jó kiindulópontot jelentenek az információs műveltség fejlesztéséhez és az ACRL keretrendszerének küszöbfogalmainak átadásához. A referensz kérdések írásbeli aszinkron megválaszolása során van mód a bővebb ismeretátadásra, így a tájékoztató könyvtárosok oktató szerepbe is kerülnek. Mindazonáltal arról nem állnak rendelkezésre visszajelzések, hogy az egyes hallgatók ténylegesen tanultak-e a virtuális referensz során kapott válaszokból.

(Koltay Tibor)

Lásd még 207, 215, 274

Információelőállítás, -megjelenítés és -terjesztés

Digitalizálás

263/2020

HEFTBERGER, Adelheid: Den Prozess vom Ende her denken – Digitalisierung von Film zur Sicherung und Zugänglichmachung. – Bibliogr. In: ABI-Technik. – 40. (2020) 2., p. 139-147.

Res. angol nyelven

A folyamat végiggondolása: filmek digitalizálása megőrzési és hozzáférési céllal

Audiovizuális gyűjtemény; Digitalizálás; Film; Formátum-gépi; Hozzáférhetőség; Közgyűjtemény; Megőrzés; Munkafolyamat

Az analóg filmek digitalizálása és a digitalizált filmek archiválása komplex feladat, amely a technikai döntéseken (pl. eszközök, formátumok kiválasztása stb.) túl intézményi megállapodásokat is igényel arra vonatkozóan, hogy a létrejött digitalizált anyagot hogyan tegyék hozzáférhetővé. A digitalizálást a filmarchívumok az aktív megőrzés kiegészítő stratégiájaként alkalmazzák a filmtekercsek ideális tárolási feltételeinek (passzív megőrzés) megoldása mellett. Az analóg filmek digitális formátumúvá alakítása számos problémát hordoz magában: egyrészt a digi-

talizálás, mint bármilyen átalakítási folyamat, nem tökéletes (veszteségek keletkeznek), másrészt maguk a filmarchívumok is viszonylag kevés tapasztalattal rendelkeznek állományuk digitalizálásával kapcsolatban (költségek, jogok, szakmai ismeretek, minőség és etikai motivációk). Ezenkívül a megőrzés soha nem lehet befejezett projekt, mindig folyamatos munkának kell tekinteni, melynek során új eljárások és jobb technikai lehetőségek merülnek fel.

Az archívumok nemcsak a megőrzés, hanem a minél gyorsabb hozzáférés biztosítása érdekében is digitalizálnak. A két cél azonban teljesen eltérő megközelítési módot igényel, ezért fontos a cél világos megfogalmazása és szükség esetén párhuzamos munkafolyamatok kidolgozása. Szerencsére ennek során a filmarchívumok a rokon területeken (információtechnológia, digitális könyvtárak és digitális megőrzés) alkalmazott legjobb gyakorlatokra és szabványokra támaszkodhatnak, így például a svájci *Memoriav* és a német *nestor* ajánlásaira.

Mit értünk a filmes alkotások megőrzésén? A megőrzés audiovizuális dokumentumok esetében konzerválást, másolást, restaurálást, rekonstrukciót, dokumentációt és hozzáférhetőséget jelent, ami számos eljárást, elvet és tevékenységet foglal magában. Az UNESCO irányelvei azt emelik ki, hogy a digitális anyagok megőrzését a nyilvánosság számára történő hozzáférés biztosításával együtt kell megvalósítani. Érdemes a használói célcsoportok – az adatszolgáltatókra és a munkatársakra is kiterjedő – elemzését elvégezni a speciális igények és a formátumok iránti elvárások feltérképezésére. Ennek kiindulópontja a használat céljának meghatározása, ami a filmek esetében többnyire magán-, tudományos, publicisztikai vagy történelmi ismeretterjesztő jellegű lehet. A *Memoriav* irányelvei az erősen tömörített fájlformátumokat javasolják, amelyek optimalizálhatók attól függően, hogy mozielőadásról, tv-sugárzásról, nyilvános helyen történő vagy webes vetítésről van-e szó. A használati formátumnak minimum a következő igényeknek kell megfelelnie: helyes lejátszási sebesség és képarány, a kép és a hang szinkronitása, a forrásfájlnak és a kontextusnak megfelelő felbontás. A *nestor* ajánlásai szerint a használati fájlok előállításával párhuzamosan mindenképpen szükséges a lehető legtöbb információt tároló mesterfájlok hosszú távú megőrzése.

Az archívumba kerülő filmek formátuma nem egyezik meg azzal, amelyben tárolni kell őket. A bekezdési folyamat során ellenőrzést kell végezni a hitelesség biztosítása érdekében, meg kell határozni

a metaadatokat, és szükség esetén (pl. *born digital* filmeknél) formátummigrációra (szabványosításra és átkódolásra) is sor kerülhet. Azonosítani kell azokat a jellemzőket, amelyek a filmek hitelességét garantálják, ilyen például a színesség, a felvétel sebessége, az oldalarány vagy akár a térhangzás. A digitális hosszú távú megőrzés során a filmarchívumok az OAI-, TRAC- és a PREMIS-adatmodell alkalmazását tekinthetik fontos kiindulópontnak; emellett a DCI (*Digital Cinema Initiatives*) digitális filmekre vonatkozó specifikációt (DCP, DCDM, DSM) is érdemes szem előtt tartaniuk.

A filmek tárolása előtt meg kell oldani az analóg elemek digitalizálását, azaz az analóg jelek digitális kódá alakítását, amelynek során fontos döntéseket kell hozni: milyen berendezést célszerű használni, milyen előkészületeket kell tenni a szkennelés előtt (pl. tisztítás, ragasztás), milyen felbontást kell alkalmazni, melyik filmváltozatot kell kiválasztani (pl. eredeti negatív, másodnegatív, másodpozitív, az eredeti bemutatkozó példány stb.). A színkorrekció vagy az élesség kérdése a restaurálás szakmai és etikai irányelveinek függvénye. A kép és a hang digitalizálása külön történik. Maga a digitalizálás alapanyaga és eszközei is változhatnak aszerint, hogy a „nyers szkennelés” után megőrzési célú mesterfájlokat és/vagy használati fájlokat kívánunk előállítani. Egyszerűsítve a digitalizálási munkafolyamat a következőket tartalmazza: katalógizálás, filmkiválasztás, jogtisztázás, tisztítás/javítás, szkennelés, utószkennelés, minőség-ellenőrzés, proxy-előállítás, adatgyűjtés, bevitel (*ingest*). A szerző, a német Szövetségi Levéltár (*Bundesarchiv*) filmgyűjteményének munkatársa bemutatja az intézményében alkalmazott munkafolyamatokat, technikákat, döntéseket és formátumokat.

(Feimer Ágnes)

Lásd még 208, 222, 223, 270

Adatbázisok

Lásd 223, 231, 234, 247

Nyomtatott dokumentumtípusok

264/2020

WINKELMANN, Sandra: Investition in Printausgaben und attraktive Leseplätze : trotz digitaler Angebot: gedruckte Zeitungen in Stadtbücherei Heidelberg beliebt wie eh und je In: BuB. – 72. (2020) 4., p. 194-195.

Érdemes befektetni a nyomtatott kiadványokba és a vonzó olvasóhelyekre: a Heidelbergi Városi Könyvtárban a digitális változat ellenére a nyomtatott hírlap népszerűbb, mint valaha

Állományalakítás; Bútor; Elektronikus folyóirat; Enteriőr; Hírlap; Kölcsönzés; Nemzetiségi olvasó; Olvasási szokások; Városi könyvtár

A Heidelbergi Városi Könyvtárban 23 napilap, 10 hetilap és 8 havilap, köztük francia, olasz, spanyol, orosz, amerikai és arab újságok állnak az olvasók rendelkezésére. 2019-ben ez a választék 8000 euróba került, s az árak csak emelkednek. Egy olyan egyetemi városban, mint Heidelberg, ahol több mint 140 nemzetiség él, nagy a kereslet a külföldi napilapok iránt. A folyamatos ellátást a hiányos vagy késedelmes kézbesítés nehezíti (pl. a *Cumhyriet* török újságot a kölni *VUB GmbH Wissen mit System* szállítja), továbbá a külföldről történő közvetlen beszerzés költsége is korlátozza a lehetőségeket. A *PressReader* platform elektronikus újság- és magazinkínálata révén érvényes könyvtári olvasójeggyel 130 ország lapjaihoz és magazinjaihoz 60 nyelven 90 napig lehet hozzáférni. Emellett a *metropolbib.de – die e-Ausleihe Rhein-Neckar* online kölcsönzőhálózaton keresztül e-papíron Németország 7 fontos hírlapját és hetilapját lehet olvasni (pl. *Frankfurter Allgemeine Zeitung, Handelsblatt, Süddeutsche Zeitung, Die Zeit*).

A digitális kínálat fejlődésével az elmúlt évtizedekben a régebbi évfolyamok iránti kereslet csökkent, így a hírlapok megőrzési ideje folyamatosan változik a használatától függően. Míg a 2000-es évek elején a hírlapokat legfeljebb 6 hónapig tárolták, most a régebbi számokat adott esetben csak egy hétig tartják meg, kivéve a helyi *Rhein-Neckar-Zeitungot*, amelynek megőrzési ideje 3 hónap. Néhány kiadó régóta online hozzáférést biztosít az érdeklődőknek régebbi cikkeihez, részben ingyenesen, részben térítés ellenében. Heidelbergben azonban még mindig sok olyan olvasó van, aki inkább a nyomtatott verziót részesíti előnyben az elektronikussal szemben, ezért rendsze-

resen ellátogat a városi könyvtárba. Néhányan csak és kizárólag a bőséges sajtóválasztékot használják, több órát időzve a könyvtárban vagy az irodalmi kávézóban.

A könyvtár mint „harmadik hely” immár közszájon forog, és a Heidelbergi Városi Könyvtárban is óriási az igény az olvasóhelyekre. Emiatt konfliktusok adódnak a törzsközönsséggel, különösen a régi újságolvasókkal, akik helyet keresnek, és arról panaszkodnak, hogy mindenhol dolgozik valaki. Hogy a megnövekedett látogatószámmal meg tudjanak birkózni, a könyvtárosok az újságok elhelyezéséhez és használatához új koncepciót alakították ki. A friss napisajtó már nem a bejáratnál, az irodalmi kávézó mellett, hanem a földszint hátsó részében található, új bútorokkal és parkra nyíló kilátással. Az ablakok közelében lévő magas asztalok azokat várják, akik csak röviden tájékozódni, „beleolvasni” szeretnének a lapokba, ugyanakkor kényelmes bútorok hívogatják azokat, akik több órán át olvasnának, de nem találnak helyet a forgalmas munkaasztaloknál.

A Heidelbergi Városi Könyvtárban a digitális kínálat ellenére a napisajtó és a nyomtatott formátumok intenzív használata nem csökkent, noha a település demográfiai szempontból nagyon fiatal és „digitális bennszülöttekben” gazdag. Statisztikai adatok azt mutatják, hogy a *PressReader* újságportálon egyes francia újságok, mint a *Le Parisien*, a *L'Equipe*, az *Aujourd'hui en France*, továbbá a *The Washington Post*, a *The Daily Telegraph*, az *Irish Daily Mirror* vagy a *Kathimerini Greek* is egyre népszerűbbek, és magas megtekintést érnek el. Több közkönyvtári kolléga a hagyományos AV-médiumok csökkenő kölcsönzéséről számol be, melyeket a streamingszolgáltatások és *on-demand* videoajánlatok váltanak fel. Ezzel szemben a *PressReaderen* történő e-újság-kínálat egy olyan hiányt pótol, amelyet a nyomtatott állomány nem tud kielégíteni, azaz a két formátum jól kiegészíti egymást. A Heidelbergi Városi Könyvtár számára ezért továbbra is ésszerű befektetni a nyomtatott formátumba és vonzó olvasóhelyeket létrehozni, egyúttal pedig bővíteni a digitális kínálatot.

(Murányi Lajos)

Lásd még 232, 233, 234, 273

Audiovizuális, elektronikus, optikai információhordozók

265/2020

CASSELDEN, Bidy – PEARS, Richard: Higher education student pathways to ebook usage and engagement, and understanding : highways and cul de sacs. – Bibliogr. In: Journal of librarianship and information science. – 52. (2020) 2., p. 601-619.

Hallgatói utak az e-könyvek használatához a felsőoktatásban: főutak és zsákutcák

Egyetemi hallgató; Elektronikus könyv; Felmérés; Felsőoktatási könyvtár; Használói szokások; Olvasási szokások

A felsőoktatási könyvtárak lelkesen adaptálták az e-könyveket számos előnyük miatt (helytakarékosság, hatékony erőforrás-felhasználás, hallgatói elégedettség, alkalmazkodás az új generáció tanulási szokásaihoz), mindazonáltal érdemes megvizsgálni, valójában mik a hallgatói percepciók és szokások ezzel a formátummal kapcsolatban. A kutatás szerzői 2017/2018 őszi szemeszterében egyes módszertanú felmérést végeztek az egyesült királyságbeli Northumbria Egyetem és Durham Egyetem hallgatói körében. A zárt és nyitott kérdéseket egyaránt tartalmazó online kérdőívre 92 válasz érkezett, melyeket a *Bristol Online* és az *NVIVO* szoftverekkel elemeztek. A résztvevők mintájában az alapszakostól a doktori tanulmányokig folytatókig többféle képzési szint is képviseltette magát; a hallgatók döntő többsége (83%) teljes egészében a campuson tanul, 8%-uk távoktatásban vesz részt, 6% részidős (*part time*) státuszban van. Összességében a válaszadók 71%-a használ e-könyveket és 74%-uk nyomtatott könyveket, tehát mindkét formátum iránt mutatkozik igény. (Kívül esett a kutatás fő kérdésfeltevésén, de az elektronikus cikkeket még nagyobb arányban használták.) A hallgatók 51%-a nyilatkozott úgy, hogy megfelelő a tanulmányaihoz az e-könyvek kínálata, míg 29% szerint nem áll rendelkezésre elegendő e-könyv. (Ennek oka részben a kereskedelmi forgalomban már nem kapható, de még jogvédett könyvekben, részben a tudományterületek sajátosságaiban keresendő.) Többen – különösen a távoktatásban tanulók – kifejezték elégedetlenségüket a kötelező irodalom és a könyvtári e-könyv-kínálat közötti eltérések miatt. A különböző e-könyv-formátumok is okoztak nehézsé-

geket a hozzáférés terén, a szolgáltatók licencmegkötései (az e-könyv-kölcsönzés idejének korlátozása, egyszerre csak egy olvasónak biztosított hozzáférés stb.) pedig meglehetősen frusztrálóak voltak a hallgatók számára.

Ami az e-könyvek használatának okait illeti, a hallgatók 87%-a a választott témájához vagy a kurzusaihoz kereste az elektronikus olvasnivalót. Az előnyök között említették az online irodalomjegyzékekből való elérhetőséget; azt, hogy gyorsan és egyszerűen bele tudnak nézni egy könyvbe, hogy eldöntsék, tényleg szükségük van-e rá; a kényelmes és távoli hozzáférést bárhol és bármikor; a szövegen belüli navigációs lehetőségeket; valamint azt, hogy saját eszközükön is magukkal tudják vinni az e-könyveket.

A kutatás során az e-könyvek keresésére is rákérdeztek: a legtöbben a könyvtári keresőfelületről indultak, ezt a *Google*, majd az elektronikus irodalomjegyzékek követték. A többség a személyi számítógépet használta, de népszerűek voltak az egyetemi számítógépek is; a táblagépek, okostelefonok és a *Kindle* e-könyvolvasók csak ez után következtek. Nem magától értetődő, de a campuson kívül többeknek gondjuk volt az internetkapcsolattal, ami az e-könyvek olvasását is megnehezítette.

Hogyan használják a hallgatók az e-könyveket? 67% nyilatkozott úgy, hogy az e-könyveket máshogy olvassa, mint a nyomtatottakat. Többféle stratégia is megfigyelhető, például akik a nyomtatott változatot részesítik előnyben, gyakran kinyomtatnak egy-egy könyvfejezetet. Gyakori a szövegszerkesztőben történő párhuzamos jegyzetelés; ennek variációja, ha a fontosnak ítélt bekezdéseket csak átmásolják egy külön fájlba. Mint azt más kutatások is megerősítik, maga az olvasás elektronikus környezetben nem lineárisan és „borítótól borítóig” történik, ehelyett – az e-könyvek többletfunkcióinak hála – a szövegben való pásztázás és célzott információkeresés a jellemző, aminek eredményeképpen csak részleteket olvasnak el az adott könyvből. Az internetkapcsolat miatt is bármikor elterelődhet a figyelem. Az e-könyvek olvasása tehát kevésbé elmélyült, ez pedig a tanulást is befolyásolja. Sok válaszadó kiemelte, hogy nyomtatott könyvekből hatékonyabban tud tanulni, az olvasás nem fárasztja a szemét, továbbá jobban látja, hogy hol tart, és nehezebben hagyja félbe az adott könyvet. Annál a kérdésnél, hogy szívesen látnának-e egy csak e-könyveket szolgáltató könyvtárat, erősen megoszlottak a vélemények; többen a hibrid megoldás mellett tették le a voksukat.

Az e-könyvekkel kapcsolatos hallgatói elvárások a következőképpen összegezhetők: könnyű keres-

hetőség és elérhetőség a campuson belül és kívül egyaránt; egyszerű bejelentkezés és használat az eszköz típusától függetlenül; kulcsszavas keresés és interaktív felület; több, időkorlát nélkül hozzáférhető példány; széles kínálat minden témakörben; végezetül alternatívaként nyomtatott könyv is legyen hozzáférhető.

Ugyan a válaszok között nem szerepel, de a könyvtárosok megfontolhatják az e-könyvekből való elmélyült tanulás hatékony módszereinek beépítését az információs műveltségi képzésekbe, valamint az oktatókkal együttműködve több új forrást tehetnek nyílt hozzáféréssel elérhetővé az intézményi repozitóriumokból. Emellett szükség van a tudományos e-könyvekhez való hozzáférés közös kritériumrendszerének kidolgozására is.

(Lévai Gábor)

Lásd még 216, 235, 264, 273

Reprográfia, mikrográfia

Lásd 208

Információ- és kommunikációs technológia

266/2020

ARSENAULT, Jeff [et al.]: The authentication landscape in 2019 : one does not simply walk into order. – Bibliogr. In: The serials librarian. – 78. (2020) 1-4., p. 168-172.

Hitelesítési körkép 2019: nem lesz rend egy csapásra

Együttműködés -szakterületi; Elektronikus dokumentum; Felsőoktatási könyvtár; Használó; Hozzáférhetőség; Információtechnológia

Az elmúlt évtizedben a hozzáférés hitelesítése (autentikáció) gyors fejlődésen ment keresztül. A különböző elektronikus forrásokhoz való hozzáféréskezelés típusainak – beleértve az internetprotokollon (IP) alapuló hitelesítést, az URL-ek hivatkozását és beágyazását, a vonalkódokat, illetve a kiadóknál működtetett felhasználói fiókokat – áttekintése feltárja, hogy noha az IP-hitelesítés uralja a hitelesítési szektort, egyúttal sok biztonsági problémát is okoz, továbbá nem kínál kellemes felhasználói élményt. Az egyszerű bejelentkezési megoldások (*single sign-on*) szabványosítása, amelyet a Nemzeti Információs Szabványok Szervezetének (*National Information Standards Organization*, NISO) kezdeményezése, a *Resource Access for the 21st Century* (RA21) dolgozott ki, és amelyet 2019 júniusa óta a *Seamless Access Coalition* folytat, azt célozza, hogy fejlessze a keresés felhasználói élményét és a biztonsági protokollokat egyaránt. A cikkben két esettanulmány – az egyik a charlotte-i Észak-karolinai Egyetemről, a másik a Kelet-karolinai Egyetemről származik – mutatja be az *EZproxy* IP-hitelesítő rendszerről az *OpenAthens* egyszerű bejelentkezési rendszerre történő átállás előnyeit, buktatóit és gyakorlati alkalmazhatóságát.

(Autoref.)

Lásd még 255, 267, 269, 273

Könyvtárgépesítés, könyvtárépület

Könyvtárgépesítés általában

267/2020

SINGH, Neeraj Kumar: Near-field communication (NFC) : an alternative to RFID in libraries. – Bibliogr. In: Information technology and libraries. – 39. (2020) 2., p. 1-14.

Near-field communication (NFC): az RFID alternatívája a könyvtárakban

Adatvédelem; Gépesítési kérdések -általában; Használó; Információtechnológia; Kölcsönzés -önkiszolgáló; Marketing; Rádiófrekvenciás azonosítás; Szoftver; Szolgáltatások

A *Near-field Communication* (NFC) olyan rádiófrekvencia-technológia, amely lehető teszi – több-

nyire mobil számítástechnikai eszközök számára – az információ kis hatótávolságú, vezeték nélküli továbbítását. Más vezeték nélküli adatátviteli technológiákhoz képest az NFC jellegzetessége a nagyon rövid (4–10 cm-es) hatótávolság. E távolságon belül a kompatibilis okostelefon automatikusan észleli a közeli NFC-címkét – vagyis egy apró mikrochipet –, és azonnali hozzáférést biztosít az arra telepített tartalomhoz. A kis hatótávolság megnehezíti az esetleges adattolvajok dolgát, ezért is használják a technológiát többek között elektronikus fizetésre.

Az NFC könyvtári alkalmazásának egyik példája a *Smart Library (S-Library)*, vagyis az „okoskönyvtár”-konceptió, melynek lényege, hogy a használók mobil eszközeik segítségével tudnak különböző könyvtári tranzakciókat végrehajtani. Ehhez általában egy, a könyvtári integrált rendszerrel együttműködő könyvtári applikáció szükséges, amelynek révén az olvasó az okostelefonján képes keresni, kölcsönözni, visszahozni, valamint áttekinteni a tranzakcióit. Magukat a dokumentumokat is el lehet látni NFC-címkével, így a könyv összes elérhető adata megjeleníthető a mobil eszköz felületén is. Ilyenkor a böngészést vagy a célirányos keresést – a kölcsönzőpultot mellőzve – össze lehet kötni a kölcsönzési tranzakcióval. Gyakorlatilag amint az olvasó megtalálja a polcon az általa keresett könyvet, egyetlen érintéssel a nevére veheti: a háttérben a könyvtárinformatikai rendszer ellenőrzi és jóváhagyja a kölcsönzési folyamatot. A visszahozatal hasonló módon megoldható az erre a feladatra dedikált, NFC-címkével ellátott könyvlerakó állomások kihelyezésével.

Az NFC-technológia adatátviteli sebessége majdnem kétszer akkora, mint az RFID-technológiáé, így a címkék beolvasása nagyon gyors még az RFID-s azonosításhoz képest is, nem is említve a vonalkódos beolvasáshoz képest mérhető időmegtakarítást. A sebesség és az állandóan kéznél lévő mobiltechnológiára való alapozás miatt az NFC kellően felhasználóbarát megoldásnak tekinthető. Az *S-Library* koncepciónak is vannak azonban hátulütői: jelenleg kizárólag *Android* operációs rendszeren működik, másrészt a 10 cm-es maximális hatótáv sokszor inkább akadály, mint könnyítés.

A piacon már léteznek NFC-technológiát támogató önkiszolgáló kölcsönzőpultok. Az NFC egy elektronikus beléptető- és azonosítórendszer műszaki háttereként is alkalmazható, akár kétszintű azonosítással. Ez esetben a felhasználói jelszó megadása után kell hozzáérinteni az NFC-vel ellátott okoseszközt vagy igazolványt a chipet olvasó eszközhöz. Egy ilyen

beléptető- és azonosítórendszer mind a könyvtári személyzetre, mind az olvasókra vonatkozhat. További NFC-s felhasználási mód lehet a mobilos fizetés a könyvtárban. A használó okoseszköze egyaránt működhetne bankkártyaként és olvasójegyként is; a rendszer használatával az olvasók e-mailben vagy SMS-ben kaphatnának bizonylatot a pénzügyi tranzakcióikról. A technológia dokumentum-előjegyzés, helyfoglalás intézésére is alkalmassá tehető, valamint a digitális állományrészek hozzáférését is megkönnyítheti. Felsőoktatási könyvtári környezetben a hallgatók diákigazolványát is kiválthatja egy egyedi NFC-azonosító, ami a személyzet nélküli nyitvatartási időszakokban is lehetővé teszi a belépést, a wifi használatát, a fénymásolást és egyéb könyvtári szolgáltatások igénybevételét.

Marketingcélokra is felhasználható az NFC-technológia, a QR-kódokhoz hasonló módon. Például kiállított könyvek esetében a könyvbe tett NFC-címkére lehet telepíteni különböző bestseller-listák, vonatkozó katalógusrekordok vagy digitális gyűjtemények elérhetőségét. A segédkönyvek részlegénél is lehetséges a releváns digitális gyűjtemények, adatbázisok, esetleg e-könyvek elérhetőségével növelni a tájékoztató munka hatékonyságát. A könyvtári térben kihelyezett NFC-címkék a mindennapi tájékozódást is segíthetik a nyitvatartási idő, rendezvényajánlók, alaprajz, elektronikus könyvtári brosúra stb. közzétételével. A poszttereken lévő NFC-címkékkel az érdeklődők regisztrálhatnak az eseményre, elmenthetik azt a naptárjukba, vagy éppen kapcsolatba léphetnek a tájékoztató könyvtárossal.

Az NFC alkalmazásával a keresett dokumentumok polcon történő felkutatása egyszerűsödik, mivel a folyamat nem igényel specifikus RFID-olvasó készüléket, csupán egy okoseszközt és a könyvtár applikációját. NFC-címkékkel az egyes könyvek többletartalommal (pl. ajánlók, kritikák, kapcsolódó egyéb irodalom stb.) is kiegészíthetők ún. „okoscsomag” (*Smart Packaging*) formájában.

A felsorolt példák számos hasznos könyvtári alkalmazási területet bemutatnak, ám fontos hangsúlyozni, hogy ezek gyakorlatba ültetését követően a könyvtár adatvédelmi felelőssége is jelentősen megnő.

(Bódog András)

Könyvtárépítés, -berendezés

268/2020

MEILLEUR, Sarah: Building Calgary's New Central Library. – Bibliogr. In: Journal of library administration. – 60. (2020) 2., p. 175-186.

Calgary Új Központi Könyvtárának építése

Fiókkönyvtár; Könyvtárépítés, berendezés; Könyvtár-épület -közművelődési; Szolgáltatások; Tervezés; Városi könyvtár

Egy új központi könyvtár felépítése merész, ám megtérülő befektetésnek tűnhet egy város számára. Nem volt ez másként a Kanadában található albertai Calgary esetében sem. A város Új Központi Könyvtára 2018. november 1-jén nyílt meg: innovatív építészeti megoldásai innovatív programokkal párosulnak, megvalósítva a korszerű közkönyvtár vízióját és misszióját.

Az Új Központi Könyvtár ötlete az 1980-as években merült fel, de a projekt csak 2004-ben kapott zöld utat és finanszírozást, végül 2012-re 245 millió dollár gyűlt össze az induláshoz. Az első lépés a könyvtár helyének kijelölése volt: a választás a dinamikus fejlődő *East Village* városrészre esett. A 2013-ban kiírt építészeti pályázatot két cég (*Snøhetta*, *DIALOG*) nyerte meg. A hófödte kanadai prérík és a *chinook* főnszél keltette felhők által inspirált épület a szó szoros értelmében is urbanus csomópont, mivel egy villamosvonal fölött helyezkedik el, ami a tervezést és a kivitelezést egyaránt komplexsége tette.

A projektsapathoz 2014-ben csatlakozott a Calgary Városi Könyvtár új igazgatója, *Bill Ptacek*, aki a könyvtár 2015–2018-as stratégiai tervét három célra fűzte fel: „a szomszédságok megerősítése”, „a könyvtár elvitele több ember életébe”, „olyan szolgáltatásokra való összpontosítás, amelyek változást hoznak”. Ennek érdekében teljes körűvé tette az ingyenes beiratkozást, szorgalmazta a fiókkönyvtárak felújítását, és egy új szervezeti egységet állított fel „Szolgáltatástervezés” néven, amely a könyvtárosokon kívül egyéb területek (pl. pedagógia, művészetek) képviselőit is magában foglalta. Ez a részleg dolgozta ki az Új Központi Könyvtár szolgáltatási kínálatát is. A könyvtári tereket és a felhasználói élményt alapul vevő tervezési folyamat több szempontot alkalmazott (a könyvtárban való tartózkodás ideje, energiaszint, aktivitás típusa, közönség).

A közös munka eredményeképpen 83-féle programot, szolgáltatást és élményt azonosítottak, 4 fő csoportba sorolva azokat: tanulás és oktatás; szociális kapcsolatok; személyes fejlődés; meglepetés és szórakozás. Ezt követően az emberközpontú tervezés és a *design thinking* módszerei segítségével az ötletek prototípusait tesztelni kezdték a fiókkönyvtárakban, állandó visszajelzéseket gyűjtve a finomításhoz vagy az újragondoláshoz. A folyamat során szükségessé vált a városi könyvtárban dolgozó könyvtárosok felvétele új készségekkel és új szemlélettel, amihez több szakmai továbbképzést tartottak. Emellett a munkatársak lehetőséget kaptak arra is, hogy vezetéssel bejárják a félkész építési területet, ami szintén növelte az elkötelezettségüket. Egy több részleget (pl. biztonság, IT, marketing stb.) bevonó „üzemkészségi munkacsoport” felállítására is sor került, amely az új könyvtár átadását megelőző mérföldkövekért és a látogatói élmény részleteiért felelt.

Az Új Központi Könyvtár más kortárs közkönyvtárhoz hasonlóan kívülről befelé és alulról felfelé haladva az aktív és hangos tevékenységektől a komolyabb és csendesebb tevékenységekig ad teret a különféle könyvtárhasználati módoknak. A könyvtár előtt művészeti installációk találhatóak, az egyik oldalon étterem, a könyvtár előtti téren találkozóhely várja a látogatókat. A földszinten közösségi tér és rendezvényterem kapott helyet. Egy faburkolatú boltzat alatt elhaladva az érkezők az első emeleten egy felülről megvilágított nagy központi aulában (*Shaikh Family Welcome Gallery*) találják magukat, melyet öslakos művészeti alkotások díszítenek. Ugyanezen a szinten az Expressz Könyvtár (*Library Express*) biztosít egykapus hozzáférést a legkeresettebb fikciós és tényirodalmi gyűjteményekhez, és időszaki kiállításokat is befogad. A közelben található az Alkotás Tere (*Create Space*) is, amely a közösségen belüli párbeszédet hivatott előremozdítani. A Gyermekkönyvtár a legkisebbeknek szóló rendezvényeknek és egy játszótérnek is helyet biztosít, a *Questionarium* nevű tér pedig az általános iskolás korosztályt célozza meg interaktív kiállításokkal, LEGO-asztalokkal és virtuális valósággal. A második emeleten a sajátos igényű használóknak nyújtanak akadálymentes szolgáltatást, de ugyanitt ingyenesen igénybe vehető, jól felszerelt csoportos szobákat (*meeting rooms*), szépirodalmi gyűjteményt, irodalmi alkotóházat (*author-in-residence studio*) és önkénteseknek szóló teret is találunk. A harmadik emeleten lehetőség van karriertanácsadásra, de itt kapott helyet a népszerű Tinédzser Zóna (*Teen Area*) technológiai laborral,

játékinfrastruktúrával, audio/videostúdióval és számítógépteremmel. Végezetül a negyedik emelet az elmélyülés színtere: itt található a Közösségi Nappali (*Community Living Room*), a nagyolvasó, a helytörténeti gyűjtemény és az Óslakos Nyelvi Források Központja (*Indigenous Languages Resource Center*). Közel egyéves működés után az Új Központi Könyvtár több mint 1,7 millió látogatással büszkélkedhet, számos programot és napi 4000–6000 látogatót tudhat a magáénak. A létesítményről a nemzetközi sajtó is beszámolt: a *Time* magazin szerint a könyvtár „2019 legjobb helyeinek egyike”. A forma és a funkció, az építészeti kialakítás és a rendezvényszervezés szintézise eredményeképpen tehát sikerült egy olyan teret létrehozni, ahol mindenki megtalálhatja az őt érdeklő tevékenységet, mindenki otthon érezheti magát, és amely mindenkinek helyet és hangot tud adni.

(Szabó Piroska)

Lásd még 222, 237, 264

Számítógépes könyvtári rendszerek

Lásd 231, 238, 245, 255

Számítógép-szoftver

269/2020

XIAO, Jingshan – GAO, Wenli: Connecting the dots : reader ratings, bibliographic data, and machine-learning algorithms for monograph selection. – Bibliogr. In: The serials librarian. – 78. (2020) 1-4., p. 117-122.

Hogyan kössük össze a pontokat? Olvasói értékelések, bibliográfiai adatok és gépi tanuló algoritmusok alkalmazása a monográfiaválasztás során

Adatfeldolgozás; Állománygyarapítás; Használó; Informatíotechnológia; Kölcsönzés; Szoftver

A különböző könyvtári rendszerek jelentősen hozzájárulnak a nagy adatmennyiségek (*Big Data*) növekedéséhez, elsősorban a katalógusból származó metaadatok és a különféle tranzakciókból származó statisztikai adatok révén. A gépi tanulás fejlődése lehetővé teszi a felhasználói szokások automatizálható elemzését; a személyre szabott termékajánlás mellett

a jövőbeni használati trendek is kikövetkeztethetők. Ilyen algoritmusokat már rutinszerűen használnak az olyan nagy e-kereskedelmi cégek, mint például az *Amazon* és a *Netflix*. A könyvtárak is alkalmazhatják ezt a technológiát a személyre szabott olvasmányajánlás, valamint a hatékonyabb keresés és böngészés érdekében. Korábbi kutatások szerint (*Yang and Hoffman*, 2011) az észak-amerikai felsőoktatási könyvtárak OPAC-jainak közel egyharmada kínált valamilyen típusú dokumentumajánlást. Az algoritmusalapú ajánlórendszereket nemcsak könyvtárak vezették be (pl. az Amerikai Filozófiai Társaság Könyvtára), hanem kiadók is (pl. a *ScienceDirect* adatbázis-szolgáltató).

A szerzők projektjükben egy *Python*-alapú gépi tanuló algoritlussal működő ajánlórendszert ismertettek, amelynek célja az, hogy segítse a könyvtárosok gyarapító munkáját. A rendszer egyik fő eleme a népszerű címek összeegyeztetése az olvasói értékelésekkel. A könyvek mintáját a *New York Times* 2018-as bestsellerlistájának alkalmazásprogramozási felületéről (API) vették, míg a vizsgált címekhez társított olvasói értékelési adatokat a *Goodreads* könyves közösségi oldal API-ján keresztül gyűjtötték. A bibliometriai adatokat a *WorldCat* keresőfelületének API-modulja segítségével egységesítették, végül az adatok elemzése a *Python Pandas* szoftverrel történt. Mivel az eltérő módszertanú ajánlórendszerek eltérő eredményeket adnak, a projektben is többféle módszert alkalmaztak. A *Bayes-beclés* módszerét használva általános jellegű ajánlások képezhetők az egyes címek népszerűsége alapján, abból kiindulva, hogy a népszerűbb köteteket nagyobb valószínűséggel preferálják más olvasók is.

A *mátrixfaktorizáció* módszerét évek óta használják szűrőként az ajánlórendszerek területén. Az eljárás során egyetlen mátrixot több mátrixra (jelen esetben felhasználókra és olvasmányokra) bontanak. Az ilyen jellegű problémamegoldás lényege a szabad paraméterek (előre nem ismert, csak mérésrel megállapítható értékek) számának csökkentése, majd ezeknek létező adatokkal – itt az olvasói értékelések adataival – való feltöltése. Például „A” olvasó elolvas tíz könyvet, „B” olvasó tizenötöt, mindegyikük értékeli az egyes könyveket, ám az algoritmus az „A” olvasó számára ajánl olyan könyveket is, amelyeket „B” nem értékelt. A *koszinusz hasonlóság* módszere egy másik népszerű tartalomalapú ajánlási technika. Minél magasabb az egyes elemek koszinusz értéke, annál jobban hasonlítanak egymásra. Ez az érték meghatározható szerzőre, címre, témára és műfajra is, majd e szó-

veges metaadatok alapján generálható az ajánlott könyvek listája.

A kifejezésgyakoriság – fordított dokumentum gyakoriság (TF-IDF) a természetes nyelvek feldolgozásánál bevett eljárás. Jelen esetben a könyvismertetőket alakították át TF-IDF mátrixszá, amelyben az egyes szavakat súlyozzák, az ajánló algoritmus pedig a szavak hasonlósága alapján találja meg a hasonló tartalmú könyveket.

A próbaprojekt egyik korlátja, hogy kizárólag felhasználói értékeléseket vett alapul, ami elsősorban szépirodalmi műveknél hatékony – szakirodalom esetében kevésbé célravezetőek ezek a módszerek. További tényező a személyes adatokhoz fűződő jogok kérdése: az adatgyűjtés aggályos a magánszféra szempontjából, ám vitathatatlanul hasznos a gyarapítás során azon művek kiválasztásakor, amelyekre valódi igény mutatkozik. A jövőben érdemes odafigyelni az algoritmusok rejtett torzításaira (*bias*) is, melyek az emberi programozók preconcepcióiból fakadnak.

A könyvtárak mind a kölcsönzési statisztikákat, mind a könyvtárközi kölcsönzési adatokat felhasználhatják, sőt, a hasonló profilú könyvtárak egymás adatai alapján is építhetnek ajánlórendszereket. A gépi tanuló algoritmusok tehát nemcsak a gyarapító könyvtárosok munkáját könnyíthetik meg, de a használóknak is segíthetnek rátalálni az őket érdeklő dokumentumokra.

(Bódog András)

Lásd még 221, 235, 239, 241, 242, 244, 245, 250, 252, 267

Elektronikus könyvtár

270/2020

FIALA, Tomáš: Projekt Virtuálne študovne In: ITlib. – 24. (2020) 2., p. 60-63.

Res. angol nyelven

A „Virtuális olvasóterem” projekt

Digitalizálás; Elektronikus könyvtár; Felsőoktatási könyvtár; Gépi információkeresési rendszer; Központi szolgáltatások; Portál; Tudományos és szakkönyvtárak

Szlovákia Tudományos-technikai Információs Központja (*Centrum vedecko-technických informácií SR – CVTI SR*) egy „Virtuális olvasóterem” nevű

projektet valósít meg, amelynek révén dedikált klienskapcsolattal biztosítják a hozzáférést az elektronikus dokumentumokhoz a tudományos könyvtárak, a felsőoktatás résztvevői, a kutatóintézetek és a kiadók számára. Jelenleg a projektben mintegy 400 ezer oldalnyi oktatási és kutatási irodalom áll rendelkezésre, hozzáférést nyújtva a kassai Šafarik Egyetem 682, a pozsonyi közgazdasági egyetem 339 és a nyitrai mezőgazdasági egyetem 140 e-könyvéhez, valamint a Szlovák Tudományos Akadémia Történelmi Intézete 350 e-folyóiratszámához. A létrehozott digitális könyvtári rendszer az egyes tagok számára külön-külön virtuális könyvtárként működik, és lehetővé teszi az egyes intézmények elektronikus tartalmainak szétválasztását, azok intézményi elérését, illetve a csatlakozott partnereknek a saját weboldal(ak)on keresztüli belépést és használatot.

A virtuális olvasóterem felületén a digitális objektumokat csoportosítva jelenítik meg, borítóképpel együtt. A keresések tanulmányi programok, szerzők, kiadók szerint is kombinálhatóak; típus szerint a kínálat tankönyvekre, jegyzetekre, segédletekre, monográfiákra és egyéb dokumentumokra oszlik. A digitális könyvtár a partnerkönyvtáraknak további testreszabási lehetőségeket is biztosít: a csoportokat rugalmasan lehet változtatni, kombinálni, emellett speciális oldalain az egyes virtuális könyvtárak saját dizájnnal rendelkeznek.

A rendszer online jegyzetelésre, a tartalmak értékelésére is lehetőséget ad – ezeknek a funkcióknak az eléréséhez e-mailes azonosítás, regisztráció szükséges. Az egyes könyvtárak maguk dönthetik el, hogy a használóknak milyen lehetőségeket nyújtanak (pl. szövegrészletek és képrészletek másolása, néhány oldal vagy a teljes dokumentum letöltése). Néhány könyvtár csak regisztrációt követően biztosítja a szolgáltatások egy részét. A teljes gyűjteményben kulcsszavas vagy konkrét dokumentumra való keresés lehetséges, illetve tartalmi csoportosítás más szempontok (pl. kiadási év) figyelembevételével. A digitalizált vagy digitálisan keletkezett (*born digital*) dokumentumokat a felsőoktatási könyvtárak számára előre kijelölt IP-tartományban teszik elérhetővé, amely az egyetemi könyvtárra vagy akár a teljes egyetemre (pl. kollégiumokra) is kiterjedhet. A nem regisztrált használók csupán a könyvborítókat és a metaadatokat, illetve a szabad hozzáférésű dokumentumokat láthatják más virtuális olvasótermek kínálatából. Ha több könyvtár is rendelkezik ugyanazzal a példánnyal (duplumok), akkor a rendszer csak egy

elektronikus példányt tesz elérhetővé a virtuális olvasók számára.

A virtuális olvasótermekben teljes szövegű keresésre van lehetőség; a rendszer támogatja a szlovák nyelv ragozott alakjainak keresését, valamint a több elemű keresőkifejezések proximitás (közelség) szerinti meghatározását. A teljes szövegű keresés más szempontokkal, bibliográfiai adatokkal és időtartományokkal is kombinálható. A digitális könyvtár tartalmaiból, különböző dokumentumtípusokban (könyvek, periodikumok, térképek) a metaadatok, a teljes szöveg vagy az időtartomány alapján való keresésekkel új, aggregált információs termékek hozhatók létre, amelyek hipertext segítségével áttekintést adnak az egyes objektumokról (személyek, helyek, események), kontextusokról és adatokról. A digitális könyvtárba integrált szerkesztőprogram dinamikusan generált weboldalak létrehozását is támogatja. E funkció célja az, hogy háttérrel biztosítson a digitális bölcsészeti projektekhez. Kiegészítő szolgáltatásként a digitalizálási lehetőséggel nem rendelkező egyetemi könyvtárak számára a CVTI SR ingyenes digitalizálást kínál a tesztidőszakban. A virtuális olvasótermi

dokumentumok kiválogatásában fontos szempont az irántuk mutatkozó igény, a tesztidőszakban ez főként a hazai egyetemi kiadók újdonságait jelentette.

2020 tavaszi szemeszterében, a koronavírus-pandémia alatt megfigyelhető volt az érdeklődés folyamatos növekedése, a februári 573-as használói szám áprilusra 1525-re nőtt, majd a tanév végén, nyáron ismét csökkent. Összességében februártól júniusig 3903 használó 75 968 oldalnyi elektronikus dokumentumot olvasott az egyetemek zárva tartása idején. Az előző évi adatokhoz képest ez 300%-os növekedést jelent. A virtuális olvasótermek a különböző egyetemek portáljain keresztül érhetők el. Az ingyenes tesztidőszakot követően a CVTI SR a jövőben jelképes áron biztosítja az elérést a virtuális olvasóterem szolgáltatásaihoz, 100 000 oldalanként évi 2600 euró (+áfa) áron, ami meg sem közelíti a kereskedelmi szolgáltatók díjait. A CVTI SR jelenleg is több könyvtárral folytat tárgyalásokat a csatlakozásról.

(Prókai Margit)

Lásd még 209, 235, 250, 255, 271, 274

Kapcsolódó területek

Múzeumok, levéltárak

Lásd 220, 263, 274

Kiadói tevékenység

271/2020

CASTELLUCCI, Paola – BARILLARI, Caterina: Il cerchio si allarga intorno al mondo : open access contro la pandemia. – Bibliogr. In: AIB studi. – 60. (2020) 1., p. 43-54.

Res. angol nyelven

A kör kitágul: nyílt hozzáférés a világjárvány ellen

Elektronikus könyvtár; Hozzáférhetőség; Kutatás információellátása; Nemzetközi helyzetkép; Publikálás -tudományos kiadványoké; Tudományos kutatás

A nyílt hozzáférési (*open access*, OA) mozgalom úttörői évek óta hangsúlyozzák, miért működésképtelen a lektorált tudományos publikálás jelenlegi, piaci alapú rendszere a kutatók és intézményeik számára. A koronavírus-válság bebizonyította, hogy az OA nem pusztán politikai-gazdasági választás kérdése, hanem az egyetlen helyes út a tudományos kutatás megvédésére: a valódi tudományos párbeszéd ugyanis túlmutat a kiadók érdekein és a tudományos előmenetelen, mivel a tudásmegosztást és az emberiség fejlődését szolgálja. A COVID-19 terjedése arra sarkallta a kutatókat és a nemzetközi szervezeteket,

hogy a hagyományos publikációs folyamat lassúsága, nehézsége helyett a nyílt és gyors tudásmegosztást válasszák, amire a nagy kiadók is előfizetéses tartalmi időszakos feloldásával reagáltak.

Az elmúlt években számos kezdeményezés indult az OA ügyének előmozdítására (pl. *Horizon 2020, Plan S*), ám még a kutatók is ambivalens módon állnak a kérdéshez: előszeretettel keresik és használják a nyílt hozzáférésű forrásokat, viszont eredményeik publikálásához a hagyományos folyóiratokhoz fordulnak. A presztízs és a minőség-ellenőrzés szempontjait azonban a közelmúltban felülírta az új típusú koronavírus megjelenése: kínai kutatók már 2020 januárjában megosztották a nyílt forráskódú *Nextstrain* oldalon a SARS-CoV-2 génszekvenciáját, amihez hamarosan világszerte más laboratóriumok is csatlakoztak. A sort olyan nyílt repozitóriumok folytatták, mint a WHO által elindított *Database of publications on coronavirus disease (Covid-19)* adatbázis, az egyesült államokbeli kutatóintézetek és alapítványok támogatásával készülő *Covid-19 – Covid-19 open research dataset* nevű adategyüttes, valamint az Európai Bizottság és az Európai Bioinformatikai Intézet együttműködésében megvalósuló *Covid 19 data portal*. Olaszország nyílt hozzáférésűvé tett forrásai közül kiemelhető a *Sistema bibliotecario biomedico lombardo*, a *Veneto Health Library*, a *Network bibliotecario sanitario toscano* vagy a *Biblioteca virtuale per la salute della Regione Piemonte*. A források megosztását támogatja a *Nilde world* kezdeményezése is, amely a könyvtárakat segíti a használói kérések kiszolgálásában a COVID-19 idején azáltal, hogy biztosítja a cikkek és könyvfejezetek (könyvtárközi) kölcsönzését. Ezen túlmenően a Könyvtári Konzorciumok Nemzetközi Szövetsége (*International Coalition for Library Consortia*) online petíciót indított a minőségi információk terjesztéséért, amelyet 2020 május 19-ig 110 intézmény (elsősorban tudományos könyvtár) írt alá. A „morális nyomás” hatására a nagy kiadók is nyilvánossá tették a tartalmait, ám csak bizonyos időkorlátok között: az *Annual Reviews* 2020. június 15-ig, a *Bioone* 60 napig, a *Cambridge University Press* május 31-ig, az *Elsevier* június végéig, a *Sage* 90 napig, a *Springer* július 31-ig. A cikk mellett érvel, hogy a nyílt hozzáférésnek nem szabadna csupán a vészhelyzet velejárójának lennie, és csak a járvány idejére szólnia. A WHO alapokmányaiban is szerepel az egészséghez való jog, ám ha „az egészség nem üzlet”, akkor az egészségügyi információk miért legyenek eladóak? A pandémia egyértelművé tette a teljesen szabad, nyílt és valós idejű hozzáférés szükségességét. Ennek az infrastruk-

túrája már adott, hiszen az OA mozgalom már 30 évre tekint vissza: a fizika, a matematika és az informatika tudományterületeit lefedő *arXiv* OA preprint-repozitórium 1991-ben jött létre. Az egészségtudomány területén sokáig a másodközléseket gyűjtő *PubMed* repozitóriumi modellje volt az uralkodó, de 2019 júniusában itt is megtörtént a paradigmaváltás a *medRxiv* OA preprint-repozitórium megjelenésével, amely szintén a koronavírussal foglalkozó kutatási eredmények közzétételének fontos fórumává vált.

A preprintek szabad és ingyenes elérhetővé tétele azon az alapelven nyugszik, hogy a tudományos kommunikáció önszabályozó módon képes működni, ám tekintetbe kell venni, hogy a feltöltött dokumentumok számának exponenciális növekedésével egyre sürgetőbbé válik a repozitóriumok hitelességének védelme. Ezért az utóbbi időben bevezették a moderálás lépését. Az *arXiv* és a *medRxiv* egyaránt közli azt a figyelmeztetést is, hogy a repozitóriumban olvasható cikkek nem lektoráltak, ezért nem használhatók fel automatikusan a klinikai gyakorlat során.

A *medRxiv* mint OA preprint-repozitórium garantálja az orvosi ismeretek ingyenes, valós idejű, autonóm és átlátható terjesztését és bárki általi ellenőrizhetőségét. Vészhelyzetek alatt nincs idő megvárni az elfogadási és nyomtatási időket a vezető folyóiratokban, majd a *PubMed*en való közzétételt; most az egész világra kiterjedő közös, felelősségteljes és gyors fellépésre és együttműködésre van szükség. A nyílt tudomány ehhez kínál egy olyan eszközt, amelyet a járvány elmúltával is fenn kellene tartani. Tanulságul szolgálhat számunkra Semmelweis Ignác története, akinek felfedezéseit a tudományos közösség nem vette komolyan, és munkássága csak évtizedekkel később került be a tudományos diskurzusba és a gyakorlatba.

(Molnár Kinga)

272/2020

NOGINA, Elena Borisovna – ANTIPOV, Konstantin Valer'evič: Kniga, čitatel, knižnaâ torgovlâ In: Bibliografiâ i knigovedenie. – (2020) 2., p. 65-75.

Res. angol nyelven

Könyv, olvasó, könyvkereskedelem

Könyvkiadás és könyvkereskedelem; Könyvvásárlás-egyéni; Marketing; Olvasási szokások

Néhány éve riasztó tendenciák jellemzik a könyvkereskedelmet. Oroszországban a könyvesboltok – a

legnagyobb szövetségi szintű hálózattal és webáruházakkal rendelkezők kivételével – a forgalom visszaesését tapasztalják. Az elkövetkező években várható kedvezőtlen gazdasági feltételek miatt csökkenni fog a boltok száma. Az ágazat keresi a megoldást. Kedvezőtlen feltételnek tartják, hogy

1. csökken az olvasás iránti érdeklődés;
2. gyengül a könyvkereskedelem a boltok fenntartása, az adók és kiadások miatt;
3. nő az online könyveladás.

Sok könyvesbolt fokozatosan többfunkciós kulturális-ismeretterjesztő központtá alakul: helyet ad olvasói kluboknak, vitaköröknek, író-olvasó találkozóknak, koncerteknek, kávézóknak, gyermekfoglalkoztatóknak; lemaradni a regionális, helyi könyvesbolt-hálózatok sem akarnak. A nagy szövetségi hálózatok előnye, hogy méreteik biztosítják a stabilitást: olyan kisvárosokban is nyílnak üzleteik, ahol korábban nem volt könyvesbolt, emellett a gazdasági eredményeket a hálózat egészére számolják, miközben vannak nyereséges, nullszaldós és veszteséges régiók is.

Visszatérve az előbbi pontokra:

1. Az olvasó nem vész el, csak megváltozott. Miközben a webáruházak forgalma évente több tíz százalékkal nő, a könyvtári kölcsönzések száma is emelkedik. Az olvasó választhat, milyen formában kívánja a könyvet olvasni. Fogalmi, gazdasági, módszertani és marketing szempontból újra kell gondolni a tartalom eddig „könyvnek” nevezett formáját. Változóban van a tartalom előállításának, terjesztésének és használatának módja, miközben új, nyereséges szolgáltatások indulnak az új formákhoz és igényekhez igazodva.
2. A könyvnek a belátható jövőben is jelentős helye lesz a kultúrában, a gazdaságban és a művelődésben; a könyv az ismeretek biztonságos megőrzésének és használatának formája, amely indexelhető, osztályozható, rendszerezhető és szabványosítható. A digitális világhoz képest stabil, bármikor újra előállítható. Hitelességét garantálja, hogy tartalma nem változtatható. A társadalomnak és az államnak gondoskodnia kell a könyv „társadalmi küldetésének” megőrzéséről, de ez sokszor ellentétben áll a könyvesboltok haszonra való törekvésével. A „társadalmi küldetésnek” ára van; kérdés, hogy méréselkelhető-e a nagy keresletnek örvendő, népszerű könyvek forgalmazása a társadalmi kötelezettség – azaz a könyv általi felvilágosító munka, az emberiség klasszikus és kortárs irodalmi alkotásainak (csekély érdeklődésre számot tartó) kínálata –

javára. Az eladási mutatók a hagyományos offline könyvkereskedelem kudarcát valószínűsítik.

3. A webáruházakkal folytatott verseny egyik módja, hogy az online rendelt könyveket a könyvesboltokban is át lehet venni. Ez ugyan jelentősen nem csökkenti a boltok fenntartási költségeit, viszont az állam segíthet: jogszabályban rögzítheti a kiadások igazságos kiegyenlítését, például az internetes kereskedelem adóztatásával.

Lényegét tekintve az egyensúly kialakulása nem a papíralapú és a virtuális (elektronikus) könyv között várható, hanem a tartalom feldolgozásának digitális technológiai és az ismeretek emberközpontú, papíralapú terjesztése és megőrzése között. A könyvkiadás és a könyvkereskedelem területén a digitális szolgáltatások növekvő választéka javítja a könyvek elérhetőségét, előállítását, terjesztését, támogatja a kiadó, a terjesztő és az olvasó közötti kommunikációs teret. A megoldást azonban a könyvkereskedelemnek a változásokra (több cím, kisebb példányszám stb.) épülő, hatékonyabb szervezési modelljeiben kell keresni. Egy egységes előállítási láncban, gazdasági és marketingszervezetben összefogott, digitális és papíralapú kiadói, nyomdai, információs és kereskedelmi technológiákat szintetizáló hálózat képezheti a könyvesboltok helyi, regionális vagy szövetségi szintű rendszerét, amely személyre szabott online és offline szolgáltatásokat is tud nyújtani. A használó így egy olyan közegben találja magát, amely megfelel új, kényelmes digitális szokásainak és régi, papír iránti vonzódásának egyaránt. A könyvkereskedelem ilyen fajta átszervezése csökkenti a kiadásokat és egyszerűsíti a szabályozást.

(*Viszocsekné Péteri Éva*)

273/2020

ZIMINA, Lúbov' Vasil'evna: Knižnaâ obložka kak intersemiotičeskaâ interpretaciâ v cifrovuú èpohu. – Bibliogr. In: Bibliografiâ i knigovedenie. – (2020) 1., p. 138-156.

Res. angol nyelven

A könyvborító – interszemiotikus értelmezés a digitális korban

Elektronikus könyv; Információtechnológia; Könyvkiadás és könyvkereskedelem; Könyvművészet; Modern könyv; Nyomdászattörténet-egyetem

A könyvborító több tudományágat érintő témája ma is aktuális: a borítók eredetét, fejlődését, funkció-

ját, előállítási technológiáját és hagyományait egyidejűleg több szempontból kell vizsgálni. A kiadói terminológia megkülönbözteti a borítót és a fedelet; a cikk a borító (*book cover*) kifejezést használja. A nyugati gyakorlatban a keményfedelű kiadványokhoz (*hardcover*) készült, sikeres grafikai megoldások az olcsó kiadású (*paperback*) művek borítóján is megjelentek. (Ide tartozik még a védőborító, amit a vevők általában nem őriznek meg.)

A mai kiadói borítók története mintegy 150 évre nyúlik vissza. A kolostorokban kézzel írt könyveket évszázadokon át kézzel kötötték, a védelmi és dekoratív feladatot is ellátó borítókhoz drága anyagokat használtak. A XIX. század elejétől a borítót papírból vagy textilből nyomdai úton állították elő. Kezdetben még nem voltak rajta címadatok – mivel az adott művet úgyis átkötötték –, de a reklám és az eladhatóság miatt szükség volt a cím és a főbb információk szövegeinek feltüntetésére, művészi kivitelük pedig megjelent a borítón is. A plakátművészetből átvett, majd az ún. modern stílus a borítók reneszánszát hozta. A szecesszió Oroszországban is nagy hatással bírt, majd az 1920-as évek forradalmi változásai nyomták rá a bélyegüket a borítókra.

A könyvpiar fejlődésével a borítóknak fontos szerep jutott, stílusuk a történelmi-kulturális korszakot, a nemzeti hagyományokat tükrözi. A digitális technológia a kivitelezésben hozott radikális változást. A vezető tervezők továbbra is a könyv és a kézirat elolvasása után kezdenek alkotni, ezért lehet a borítót a könyv tartalmának interszemiotikus (verbális és vizuális jelek közötti) fordításaként értelmezni.

A témában megjelent korai publikációk egyike az 1920-as évek szovjet borítóit dolgozta fel. *A. A. Reformatskij* orosz nyelvész szerint (1933) a borító funkciója, hogy röviden, összességben bemutassa a könyv tartalmát annak, aki azt először látja; a borító értelemmel bíró jel, minden alkotóelemének meg kell felelnie a könyv tartalmának, feladata, hogy a könyvet felismerhetővé és megjegyezhetővé tegye; a címlap tipizálja, a borító egyénivé teszi a könyvet. Az Oroszországi Nemzeti Könyvtárban az 1920–1930-as évekből mintegy 880 tételből álló borítógyűjteményt őriznek annak köszönhetően, hogy az állami kiadói hivatal akkori vezetője elrendelte a könyvek példányszámánál több borító nyomtatását. Ma is léteznek speciális gyűjtemények, például a lelkes magánemberek által fenntartott *The Book Cover Archive* (<http://bookcoverarchive.com/>), vagy a néhány száz tételből álló, orosz nyelvű *Prosto Obložki* (<https://book-cover.ru/>). A borítókat nem minden nemzeti

könyvtár és digitális archívum tárolja; másolatuk (bélyegképük) általában az elektronikus kereskedelmi platformokon (pl. *Amazon*) és a közösségi médiában található meg. A *Google Books* nem jeleníti meg a digitalizált borítót, ha a könyv nem lett közkincs, vagy nem kapható a partnerek webáruházaiban – a szerzői jog a borítót is védi. A *Google Images* és a *Ándeks Kartinki* könnyebben kereshető, de sokszor nem végleges, esetleg hamis vagy ún. mém-borítót tartalmaz.

Új trend az animált borítók megjelenése. A statikus kép a címlapról vett elemek (szerző, cím) mozgatásával megváltoztatható; a dinamikus elemeknek illeszkedniük kell a borító koncepciójába. Az animált borítók lehetőséget adnak a könyv témájának új értelmezésére, valamint arra, hogy a hivatalos borítók mellett az olvasóknak saját változataik is legyenek. A dinamikuskönyv-formátumot (*Kindle in Motion*) az *Amazon* indította 2016-ban, eszerint a szöveg mellett illusztrációkat, animációt, hangfájlokat, videót tartalmazó digitális borító szabványos leírását rövid videó és/vagy hangos részlet egészíti ki.

A digitális tartalmak terjedésével a borító továbbra is fontos marad. Mind a nyomtatott, mind az animált változat a könyv vizuális képe; a könyv paratextuális (a szöveget kísérő elemeken keresztül) megismerése kapcsolódási pontot jelent a szerző, a tervező, a kiadó és az olvasóközönség között.

(*Viszocsekné Péteri Éva*)

Közművelődés

274/2020

SÜHL-STROHMENGER, Wilfried: Förderung Kultureller Bildung – Herausforderung auch für Wissenschaftliche Bibliotheken? – Bibliogr. In: Bibliotheksdienst. – 54. (2020) 5., p. 390-405.

Res. angol nyelven

Kihívást jelent-e a kulturális képzés támogatása a tudományos könyvtárak számára is?

Elektronikus könyvtár; Használók képzése; Kiállítás; Kögyűjtemény; Közművelődés; Tudományos és szakkönyvtárak

A 2010-es évek elején kezdődött meg az a nagy-szabású munka, melynek során a közgyűjtemények

mint az emlékezet őrzőintézményei közös portálokon teszik hozzáférhetővé és szemléltetik (pl. virtuális kiállításokkal) a kulturális örökség digitalizált kincseit, forrásait. A projektek közül kiemelhető az *Europeana*, a Német Digitális Könyvtár (*Deutsche Digitale Bibliothek*), továbbá vannak regionális kezdeményezések is. A közgyűjtemények három típusa (könyvtár, levéltár, múzeum – német nyelvterületen közkeletű rövidítéssel: BAM) közötti határok mindközben elmosódnak: a felsőoktatási könyvtáraknak részét képezhetik az intézményi levéltárak; a könyvtári gyűjtemények is tartalmaznak archív dokumentumokat és kéziratokat; végezetül kiállításaiikkal a könyvtárak egyfajta múzeumokként is működnek, ráadásul fotó- és képgyűjteményekkel is rendelkeznek. A közgyűjtemények tevékenysége sokféle hasonlóságot mutat, ide tartozik a digitalizálás mellett a könyvtár-, a levéltár- és a múzeumpedagógia is.

A kultúrkincsek felhasználásának célja lehet az oktatás (benne az általánosságban vett kulturális képzéssel), a tudományos kutatás, a tanulás, a munka és a szórakozás egyaránt. A kulturális képzés/művelődés (*Bildung*) fogalma nehezen megragadható: a klasszikus műveltség elsajátítását hagyományosan egy polgári irodalmi-színházi-zenei kánonhoz kötötték – ez a modern korban megváltozott, ám elmondható, hogy a kulturális képzés célja napjainkban az, hogy általa mindenki hozzáférhessen a művészet és a kultúra alkotásaihoz, gazdagítva személyiségét, fejlesztve egyéni kreativitását. A kulcsszó itt nem a passzív befogadás, hanem a részvétel. A kulturális képzés eszménye ma már interkulturális jellegű, és a kultúrák egyenrangú szemléletét és pluralitását képviseli. A kulturális képzés az iskolákban nem jelenik meg önállóan (csak az irodalom, a rajz, az ének-zene és a történelemórák keretében), ám a kulturális intézmények fontos partnerei lehetnek a tanároknak az iskolán kívüli programok terén. Ami a felsőoktatást illeti, a kulturális képzés helyet kap a tanári szakokon, és érdemes lenne arra, hogy nagyobb súlyt fektessenek rá. A pedagógusképzés során a hallgatók foglalkoznak azokkal a kulturális intézményekkel is, amelyek fontos szerepet játszanak az iskolán kívüli kulturális nevelésben. A közkönyvtáraknak hagyományos feladatuk a kultúra közvetítése, ők a tanulás helyszínei. A levéltárak a primer források hagyományát állítják előtérbe, a múzeumok pedig szemléltetik a művészet, a természetismeret, a néprajz és más kulturális területek emlékeit. A közkönyvtárak mellett a tudományos könyvtárak is arra vannak predesztinálva, hogy kínálataikat az esztétikai-irodalmi nevelés, az olvasási,

információs és médiakompetenciák fejlesztése révén a kulturális képzés szolgálatába állítsák, és (digitális) gyűjteményeikkel, (virtuális) kiállításaiikkal a pedagógiai munkát (is) segítsék. (A *British Library* nemzeti könyvtárként honlapján példaértékű oldalt szentelt a minden korosztály tanulását, művelődését és az élményszerű felfedezést támogató forrásoknak: <https://www.bl.uk/learning/>.)

A tudományos könyvtáraknak nemcsak a kutatás kiszolgálóiként vagy az egyetem központi könyvtáráiként érdemes tekinteniük magukra, hanem a nagyközönséget megcélözva a következő (már bevett és bevált) tevékenységeket folytathatják: kiállítások és kapcsolódó workshopok rendezése; kultúrákövetítő kínálat kialakítása aktuális témákról a gyűjtemények alapján; előadások, szemináriumok szervezése kulturális és pedagógiai területen; a források bemutatása a levéltárakkal és múzeumokkal közösen. Mindez a könyvtárosoktól sok munkát követel meg, melynek során a múzeumokkal és a levéltárakkal való együttműködés elmélyítésére is szükség van. (Példa erre az integrált szemléletre a berlini *Stiftung Preussischer Kulturbesitz* kulturális képzési palettája: <http://www.preussischer-kulturbesitz.de/schwerpunkte/vermittlung/kulturelle-bildung/>.)

A kulturális képzés (illetve a könyvtárpedagógia és az ismeretterjesztés) a tudományos könyvtárak profiljának szerves részévé kellene, hogy váljon, tekintve, hogy a tudományos könyvtárak mint közfinanszírozott intézmények elkötelezettek az oktatás és a művelődés hozzáférhetővé tétele mellett a használók széles köre számára. Ehhez azonban gondoskodni kell az úgynevezett kulturális könyvtárosok (*cultural librarian*) megfelelő képzéséről is.

(Hegyközi Ilona)

Lásd még 236

Határtudományok

275/2020

DHARMAWARDENA, Kheeran: Operational readiness of data : the next challenge for data professionals?. – Bibliogr. In: *Patterns*. – 1. (2020) 6., 100094

A kutatási adatok alkalmazhatósága: új kihívás az adatokkal foglalkozó szakemberek számára?

Adatfeldolgozás; Hozzáférhetőség; Interdiszciplináris problémák; Közérdekű tájékoztatás; Kutatás információ-ellátása; Termelés információellátása

A kutatási adatok kezelése (*research data management*) terén az olyan szervezetek működése, mint az RDA (*Research Data Alliance*), vagy a CODATA (*Committee on Data*), elősegítette az erőfeszítések összehangolását és a jó gyakorlatok egységesítését az adatokkal foglalkozó szakemberek számára. Mára már nyilvánvalóvá vált, hogy adatok nélkül a COVID-19 járvány átfogó kezelése sem lehetséges. A nyílt tudomány (*open science*) révén az adatok megosztása és újrafelhasználása gyors ütemben képes támogatni a kutatást és a döntéshozatalt. Az OECD szerint számos olyan probléma merül fel, amely a járvány kapcsán adatvezérelt döntést igényel. Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) pedig azt emelte ki, hogy a járványok kapcsán kialakuló „információ-cunami” és a félrevezető információk tömege megfelelő tájékoztatással ellensúlyozható, amiben az információs szakemberekre is fontos szerep hárul. Ehhez azonban szükséges, hogy rendel-

kezésre álljanak a megfelelő adat-infrastruktúrák, melyek azért felelnek, hogy a döntéshozók válság idején is megbízható adatokra támaszkodhassanak. Az adatokat általában összefüggéseiket figyelembe véve gyűjtjük és használjuk, ám míg az elsődleges adatok kezelésekor a gyűjtés és a felhasználás összefüggései ismertek, másodlagos felhasználásuk esetén nehéz megismerni ezeket a kontextusokat és eldönteni, hogy az adatok megfelelő minőségűek-e. Az adatok alkalmazhatóságának szintjét mérő mechanizmusok a nem-szakértő felhasználók számára is lehetővé teszik az adatok gyors osztályozását és megbízhatóságuk megítélését. Erre példa a cikkben bemutatott Operatív Készenléti Szint (*operational readiness level*, ORL) keretrendszer, amelyet az *Earth Science Information Partners* nevű földtudományi adatszolgáltató szervezet és az *All Hazards Consortium* nevű vészhelyzet-kezelő szervezet együttműködésében dolgoztak ki.

(Koltay Tibor)

Lásd még 219, 222, 227

Az ismertetett cikkek forrásai

ABI-Technik (DE)	40. (2020) 2.
AIB studi (IT)	60. (2020) 1.
American libraries (US)	51. (2020) 6.
Bibliografî i knigovedenie (RU)	(2020) 1., 2.
Bibliotekovedenie (RU)	(2020) 1.
Biblioteksbladet (SE)	105. (2020) 5.
Bibliotheksforum Bayern (DE)	14. (2020) 2.
Bibliotheksdienst (DE)	54. (2020) 5.
BuB (DE)	72. (2020) 2-3., 4., 5.
Bulletin des bibliothèques de France (FR)	(2019) 17.
Cataloging & classification quarterly (US)	58. (2020) 1., 2.
College & research libraries (US)	81. (2020) 4.
College & research libraries news (US)	81. (2020) 6.
Computers in libraries (US)	40. (2020) 4., 5.
Čtenář (CZ)	72. (2020) 2., 3.
Education for information (I)	36. (2020) 2.
Information technology and libraries (US)	39. (2020) 2.
ITlib (SK)	24. (2020) 2.

The journal of academic librarianship (US)	46. (2020) 2.
Journal of access services (US)	17. (2020) 1.
Journal of documentation (GB)	76. (2020) 3.
Journal of education for library and information science (GB)	61. (2020) 2.
Journal of electronic resources librarianship (US)	32. (2020) 2.
Journal of information science (GB)	46. (2020) 3.
Journal of librarianship and information science (GB)	52. (2020) 2.
Journal of library administration (US)	59. (2019) 8.; 60. (2020) 2.
Knižnica (SK)	21. (2020) 2.
Library management (GB)	41. (2020) 4/5.
Libri (I)	70. (2020) 2.
Medical reference services quarterly (US)	39. (2020) 2.
Naučné i technické biblioteki (RU)	(2020) 1.
New review of academic librarianship (GB)	25. (2019) 2-4.
Online information review (GB)	44. (2020) 4.
Patterns (GB)	1. (2020) 6.
Public library quarterly (US)	39. (2020) 2.
Public services quarterly (US)	16. (2020) 2.
Reference services review (US)	48. (2020) 2.
The serials librarian (US)	78. (2020) 1-4.
Technical services quarterly (US)	37. (2020) 1., 2.
Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie (DE)	67. (2020) 3-4.